ÚJ FOLYAM XVII. 5–6. SZÁM BUDAPEST 2008. JÚNIUS ÁRA 580 FT

MAGYAR SZEMLE

Balassi Intézet
Könyvtára

Granasztói György A magyar külkapcsolatok stratégiájáról – *Jeszenszky Géza:* Bűnbakok a 20. század magyar külpolitikájában – *Csaba László:* Merre tovább, Európa? – *Kiss Álmos Péter* az új terrorizmusról – *M. Kiss Sándor* Menczer Gusztáv könyvéről – *Mohás Lívia:* Az utolsó mérföld – *Murádin Jenő és Makkai Sándor* Bánffy Miklósról – *Lászlóffy Aladár:* Szél-jegyzetek – *Illyés Mária* Bisztrai Farkas Ferencről – *Bod Péter Ákos:* Reform?

HÍREINK

A Magyar Szemle Alapítvány legújabb könyvei: *Magyarország ma és holnap* (Esszék országunkról és a táguló világról); *Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól* (Angol nyelven).

*

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2007) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – **MEGÚJULVA!**
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK
Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu
Titkárság: msza@mail.datanet.hu
Szerkesztőség: magyarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.
A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI
Batthyány Lajos Alapítvány
OTP Bank Nyrt.
Richter Gedeon Nyrt.
Nemzeti Civil Alapprogram

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Csejdy Virág, Gróh Gáspár, Kiss István, Sebestyén Ilona*

ÚJ FOLYAM XVII. 5–6. SZÁM 2008. JÚNIUS

GRÓH GÁSPÁR	*Nosztalgia vagy emlékezés?*	3
GRANASZTÓI GYÖRGY	*A magyar külkapcsolati stratégia kulturális keretéről*	7
JESZENSZKY GÉZA	*Kényszerpálya, alternatíva és bűnbakok a 20. század magyar külpolitikájában*	17
CSABA LÁSZLÓ	*Merre tovább, Európa?*	35
KISS ÁLMOS PÉTER	*Az új terrorizmus*	61
M. KISS SÁNDOR	*A lét terei Menczer Gusztáv könyvéről. – II.*	76
MOHÁS LÍVIA	*Az utolsó mérföldről*	91
ŐRY KOVÁCS KATALIN	*Magyarok Jaraguá do Sulban. 1.*	103
MURÁDIN JENŐ	*Bánffy Miklós, a rajzoló és illusztrátor*	120
Klasszikus magyar esszé	*Makkai Sándor: Erdélyi történet (Bánffy Miklós könyve)*	127
LÁSZLÓFFY ALADÁR	*Szél-jegyzetek avagy az öntudat kopár öröme*	139

1% METAFIZIKA	*Franz Xaver von Baader: Negyven mondat a vallásos erotikából*	148
	KÖRKÉP	
ILLYÉS MÁRIA	*Bisztrai Farkas Ferenc emlékezete*	151
FÁY ZOLTÁN	*Assisi áhítat*	160
VARGHA BÁLINT	*A villám, a tél, a sakál (Varga Csaba könyvéről)*	163
TASNÁDI GÁBOR	*Toll és ínyesmesterség*	169
KUBINSZKY MIHÁLY	*Egynapos látogatás Ptuj-Poetovióban*	176
METZ KATALIN	*Purcarete és Lars Trier poklai*	179
TÓTH KLÁRA	*Fövenyóra*	183
BRENNER JÁNOS	*Német bizonytalanságok*	185
GÁSPÁR G. JÁNOS	*Két hónapos éjszaka a népszavazás után*	189
BOD PÉTER ÁKOS	*Reform?*	195
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL	*BÖSZÖRMÉNYI NAGY GERGELY ÉS LÁZÁR GERGELY ÖSSZEÁLLÍTÁSA*	203
BAROSS GÁBOR TÁRSASÁG	*Állásfoglalás a hazai birtokrendszerről, birtokpolitikáról*	211

E számunkat Bánffy Miklós munkáival illusztráltuk. A fedélen Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című művéhez készült illusztráció látható. A képek közlési jogának átengedését ezúton köszönjük az MTA Zenetudományi Intézet Bartók Archívumának és a Ráday Gyűjteménynek.

otpbank

NOSZTALGIA VAGY EMLÉKEZÉS?

Már nagykorú az az ifjú ember, aki az újabb magyar demokrácia első szabadon választott kormányának alakulásakor született. Ha tanulmányait kezdte meg akkor, mára a szigorúbb római jog szerint is elérte ezt a korhatárt. Márpedig az iskolakezdés is komoly dátum. Nézzük úgy, ahogyan történnie kellene: bizonyos értelemben a szellemi megszületés napja, hiszen ekkor lép ki az ember a család védelméből, és veszi át nevelését a tágabb közösség, amelybe született. De most nem erről és nem is az – egyre inkább úgy látszik, gyámságra szoruló – nagykorúsodó demokráciáról szeretnék elmélkedni.

Sokkal inkább arról, hogy felnőtt egy nemzedék, amelyiknek nincs emléke a Kádár-rendszerről, nem tudja, mi és milyen volt a diktatúra, hogyan váltották egymást szakaszai, miként lehetett többé-kevésbé ép lélekkel túlélni legdurvább korszakait, mi volt a túlélés ára, milyen volt a fölpuhult diktatúra, hogyan teltek az állítólag oly vidám barakk hétköznapjai. Vagyis nem tudják, mert sem élményük nincs, sem nem tanultak róla, honnan indultunk. Az ismerethiány aligha róható fel nekik: a rendszert megélők (elutasítva elviselők, közömbösek, együttműködők, haszonélvezők) túlnyomó többsége sem tud sokkal többet. Ennek komoly lelki oka van. Benne élve jobb volt nem tudni róla, utána jobb volt azt a keveset is felejteni, aminek tudását nem lehetett elkerülni.

A posztkádári generációk érdeklődését inkább természetesen a felszín kelti fel. Hiszen annyi jópofa, mai szemmel nézve titokzatos dolog és esemény emléke lebeg itt ma

is. Van köztük kifejezetten megnyerő: az első televíziók mai szemmel nézve bámulatos kézimunkával készült fakávája, egy Mambó magnó, a régi szovjet autók, amelyek inkább hatnak motorizált nikkelszamovárnak, mint amennyire hasonlítanak egy számítógéppel tervezett mai kocsira. Jelenünkből nézve inkább happeningnek hatnak az építőtáborok, a május elsejei felvonulások, és talán még az is irigyelhető, hogy ingyen lehetett részt venni olyan kaland- és túlélőtúrákon, mint egy automata mosógép vagy egy nyugati gyártmányú magnetofon beszerzése. Az pedig már valamely extrém sport művelésével volt egyenértékű, ha valaki egy indexen lévő könyv elolvasására szánta el magát.

Mindebben a késő Kádár-korban, egy trehánysága és fogyó ereje miatt türelmesnek mutatkozó rendszerben felnövő generáció (ide tartoznak már a negyvenhez közeliek is!) már a puha diktatúra utolsó szakaszában is a puhaságot érezte: akkor, amikor az idősebbek a diktatúrát félték. Így az egymást váltó nemzedékek számára mást jelentettek a pártállam egykor véresen komolyan vett rituáléi is.

Mert hiszen való igaz: ha elfelejtjük, hogy az ország szovjet megszállás alatt állt, hogy a sorsunkról Moszkvában hozták a stratégiai döntéseket, hogy úgy telepíthettek Magyarországra atomfegyvereket, hogy arról még a legfelsőbb vezetésből is kevesen tudtak, hogy az ország véderői fölött helyi szinten megyei párttitkárok rendelkeztek, hogy a szovjet helytartóságot akadémikusi szintű referens tájékoztatta a szellemi élet alakulásáról, hogy az itt élők számára a tulajdon, a gondolkodás, az utazás szabadsága nem jog, hanem a hatóságok önkénye szerint osztott kegy volt (vagyis nem létezett) – nos, akkor nem is olyan sötét a kép. Sőt, ha sikerül elfelejtenünk, hogy diktatúrában élni maga a kiszolgáltatottság – akkor derűsen megállapíthatjuk, hogy szép és kellemes életünk volt a Kádár-rendszerben. Ehhez nem is kell más, mint hogy elfelejtsük mindazt, ami akkori életünk társadalmi-politikai kereteit meghatározta.

De ha ezt nem tesszük is, elmondhatjuk: mivel a rendszeren belül voltak kifejezetten rossz periódusok, ezekhez képest voltak jobb éveink is. És ezek teszik hitelessé azok érzéseit, akiknek mindennapi élete a demokrácia rendszerében vált kilátástalanná. Ők ezért magát a demokráciát okolják. Hogy a mai tömeges egzisztenciavesztés, a fenyegetettségérzés, gazdasági kiszolgáltatottság mennyire a kádári jóléti állam berendezkedésében gyökerezik, hogy mai kínlódásaink nem a demokrácia árát, hanem a diktatúra kifizetetlen számláinak utólagos rendezését jelentik, arra a nosztalgikus emlékezésben nem szokás kitérni.

Ahogyan arra se nagyon, hogy mit értünk kádárizmuson. A magam részéről az „igazi" kádárizmus szakaszát a hatvanas évek közepétől-végétől kezdődő bő évtizedre tenném, bár pontos határköveit nehéz meghatározni. A hatvanas évek eleje, de főként az 1956 utáni megtorló, hatalomstabilizáló időszak inkább „posztrákosista" természetű, a nyolcvanas évek pedig már a hanyatlás egyre erősödő tüneteit mutatják. Ami a kettő közé szorult, az volt maga a virágzó kádárizmus, amelynek paradox módon a hanyatlás kifejezetten jót tett. A rendszer diktatórikus elemei visszaszorultak, míg a társadalom túlnyomó többsége számára biztonságos életkörülményeket kínáló, szolid előmenetelt ígérő arca (egyre gyorsuló eladósodás árán) megmaradt.

A kádárizmus nosztalgikusan idézhető elemei könnyen elfedhetik a rendszer valóságát: a jövő felélését, a perspektíva hiányát, az emberi kiszolgáltatottságot. Azt, hogy *„ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van"*.

És a diktatúrában élő emberek mindennapjaiban döntő szerepe van a zsarnoksághoz való viszonynak. Igaz, ezt a legtöbben tudatosan többnyire nem élik meg: a zsarnokságot elfogadják életük tőlük független külső körülményének, ahogyan parasztember az aszályt vagy a jégesőt: hiszen nem tud ellene tenni.

De a világ alakítására csak azok kaphatnak esélyt, akik nemcsak vállalják, hanem akarják is ezt a szerepet. Akiknek gondot jelent, hogy élet-e a szabadsághiányban folyó élet, hogy miként lehet elviselni azt, ami elviselhetetlen. Tudjuk, a túlélésnek számtalan formája volt, a legtömegesebb mindenekelőtt a közöny. Ám az, ami közönynek látszik, nagyon sokféle lehet. Lehet beletörődés, lehet alkalmazkodás. A kettő alapvetően különbözik. A beletörődésről olyan sokat nem érdemes beszélni: a legyőzött, megtört, vegetáló ember magatartása, világképe. Ám az alkalmazkodás más. Az alkalmazkodik, aki megőrzi magát, akinek van identitása, aki nem behódol, nem föladja, hanem meg akarja őrizni magát. Nem tagolódik be, nem kollaborál, hanem védelmezi legbensőbb önmagát, értékeit, hitét. Kívül áll azon a rendszeren, amelyiknek a foglya. Nem konfrontálódik vele, de nem akar elpusztulni, ám a lényegi kérdésekben nem alkuszik.

Ez az alkalmazkodás nem kompromisszum, nem megalázkodás, nem is pusztán az emberre jellemző képesség, hanem az élet egyik alaptörvénye, az élő szervezetek fennmaradásának kulcsa. Mert az egyes ember számára a diktatúra valóban egy elháríthatatlan természeti tényező erejével jelent meg. És ahogyan a sivatagban csak azok az élőlények maradnak meg, akik alkalmazkodnak a vízhiányhoz, úgy a diktatúrában a szabadsághiány túlélése a feladat. Tudjuk, egy diktatúrában a zsarnokság mindenben jelen van. De semmit sem tud teljes egészében a hatalma alá vonni: ahogy a legszárazabb sivatagban is van valamennyi víz. Ezért van élet a végtelen homokdűnéken, és ezért élhető túl a zsarnokság is…

Erre is gondolnunk kell, amikor szabadsághiányos demokráciánkkal elégedetlenkedünk.

Gróh Gáspár

A MAGYAR KÜLKAPCSOLATI STRATÉGIA KULTURÁLIS KERETÉRŐL

Az euroatlanti világhoz történt formális csatlakozásokkal Magyarország külpolitikai kapcsolatait és ebből adódóan stratégiájának lényegi elemeit tekintve alapvető változás következett be. A változás olyan új minőségeket, irányokat és kihívásokat jelent, amelyekről alig van tapasztalat. Másrészt tény, hogy a fordulat 1990 óta zajlik, azaz volt idő a felkészülésre, az átalakult nemzetközi kapcsolatok rendjéhez pedig az ország látszólag zökkenőmentesen alkalmazkodott. Hozzá kell tenni, hogy történelmi távlatból szemlélve a változás akkor is gyorsnak tekinthető, ha nem lehet egyetlen időponthoz vagy rövid időszakhoz kötni.

Mindemellett a külpolitikai gondolkodásban és cselekvésben nálunk olyan pragmatizmus érzékelhető, amely lehetővé, sőt magától értetődővé is teszi az alkalmazkodást az esetek túlnyomó részében. Ez a helyzet két szempont miatt érdemel figyelmet.

A gyakorlati célok tisztázása, sőt akár elérése nem jelent megoldást egy elméleti kérdésre. Az alapvetően megváltozott körülmények között mi a válasz arra, hogy az állam külpolitikája ésszerű, haszonmaximalizáló és költségcsökkentő magatartás-e vagy sem? A kérdés ilyen megfogalmazása, még a válasz előtt azt veti fel, hogy helyes-e egyáltalán maga a kérdés. Az igen válaszból ugyanis az következne, hogy a külpolitika csupán racionális választás. Márpedig éppen ez a hagyományos felfogás lényege, amely legalább Clausewitz óta ível át korszakokat. E hagyományos felfogás nem képes mérlegelni az identitás, a demokráciáról alkotott

felfogás, a kultúra és az igen széles intézményi összefüggések kihatását a külpolitikai döntésekre, ideértve mindenekelőtt a stratégia megfogalmazását.

Felvetődik továbbá, hogy az elméleti tisztázatlanságok nem fékezik-e adott esetben a pragmatikus megközelítések hatékonyságát. Más esetekben egyenesen az vetődik fel, hogy a most jellemzett hagyományos felfogás és a pragmatizmus korlátain túllépve lényegesen kedvezőbb eredményeket is el lehet érni, nagyobb aktivitásra, offenzívabb érdekérvényesítésre van lehetőség a megváltozott nemzetközi környezetben.

Az új külpolitikai stratégia végiggondolásához elengedhetetlennek látszik a demokrácia és a nemzet összefüggéseinek áttekintése. Egyrészt azért, mert az integrációs folyamatok kulcskérdéséről van szó, amely meghatározza az ország érdekérvényesítésének lehetőségeit és korlátait. Másrészt azért, mert a demokrácia és a nemzet viszonya, kölcsönhatása az európai folyamatokban is vita, eltérő értelmezések tárgya lett bizonyos ideje, amit korábban az Európai Alkotmány tervezetének kudarca is jelzett. Ebben a helyzetben indokolt lehet végiggondolni a problémát a stratégia szempontjából, mert annak tisztázatlansága, netán figyelmen kívül hagyása kihat az egészre.

Nemrég a Külügyminisztérium elkészítette *Magyarország külkapcsolati stratégiája* című állásfoglalását, és röviddel ezelőtt a Fidesz is bemutatta a saját változatát *Következetes külkapcsolatok* címmel. Nem vállalkozom most arra, hogy a kettőt egybevessem vagy szembeállítsam. Az első anyag leíró jellegűnek tűnik inkább, a második problémaorientáltnak. Más-más módon ugyan, de mindkettővel kapcsolatban felvethető a következő. Ha igaz, hogy 1990 óta Magyarország helyzete alapvetően megváltozott, akkor nem indokolt-e, hogy egy hézagpótló stratégiai állásfoglalás megfogalmazza azt is, mit tekint a saját kulturális alapjának? Kultúra alatt ebben az esetben azokat az egységet alkotó elveket értem,

amelyek körül minden politikai erő között konszenzus van, s amelyek kisugárzásukkal ugyanabba a keretbe helyezik az egyébként akár egymástól eltérő stratégiákat.

Felvethető, hogy a lényeget az Európai Parlament által 2007 végén elfogadott és az EU reformszerződéséhez csatolt Alapjogi Charta már tartalmazza. Miközben egyértelmű, hogy a szóban forgó elvek az európai politika meghatározói, önmagunk és a külvilág számára is fontos lehet, hogyan értelmezzük az elveket, mit emelünk ki belőlük. A Külügyminisztérium változata tartalmaz ugyan ezekről egy rövid részt, ám ott inkább csak összegző utalások vannak. A most következő eszmefuttatás célja az, hogy a problémára felhívja a figyelmet, és néhány olyan szempontot emeljen ki, amelyek a magyar realitásokból indulnak ki. Hangsúlyozom, nem valamilyen szövegtervezetről van tehát szó, hanem egy véleményem szerint nélkülözhetetlen, még lefolytatandó, leendő polémiához szeretnék hozzászólni.

*

Demokrácia és nemzet kapcsolatát értelmezve az általánostól a különösön át haladva lehet eljutni az „itt és most" helyzet áttekintéséig. (A problémát részletesen kifejtem *Demokrácia és nemzet* című tanulmányomban. Lásd *Magyarország ma és holnap. Esszék országunkról és a táguló világról*. Szerk. Granasztói György és Kodolányi Gyula. Bp., Magyar Szemle Könyvek. 2007. 81-136. l.) Ezek a szintek egymásra kell, hogy épüljenek a gondolkozásban, különösen akkor, ha a stratégiai feladatok megfogalmazását szolgálják. Az imént említett pragmatikus külpolitikai megfontolások éppen fordítva járnak el. Jól megfigyelhető az ilyesmi bizonyos esetekben, amikor az ún. nemzeti érdekek védelméről van szó. Ennek legáltalánosabb oka az, hogy a szereplők elbizonytalanodnak a magasabb szintek értelmezésekor, és az érvek a bizonytalankodás miatt veszítenek hatékonyságukból. Nemzet és demokrácia összefüggéseit, ismétlem, csak

akkor lehet tehát megérteni, ha az okfejtés és az ezt átható meggyőződés a demokrácia legáltalánosabb megfogalmazásaitól halad a sokrétűbb és konkrétabb összefüggések, így a nemzet problematika felé. Ezért állítom, hogy a stratégia, majd az ebből levezetett gyakorlati megoldások a teljes egészt kell, hogy szem előtt tartsák.

1. A demokráciának az adott pillanatban mindig csak egy formája lehetséges, nem választható el a politikai a társadalmitól, a formális a létezőtől, a polgári a baloldalitól. Ugyanaz a kifejezés nem használható kétféle valóságra. Például ha a közbeszéd demokráciának nevez egy parancsuralmi rendszert, akkor maga a diskurzus semmisül meg.

A demokrácia legáltalánosabb, minden korszakra alkalmazható ismérvei a következők:

a/ alapelveket jelent, amelyek megmondják, kiknek van felhatalmazásuk, hogy a közösségre vonatkozó döntéseket hozzanak, és milyen eljárás keretében,

b/ a demokrácia annál demokratikusabb, minél több ember vesz részt közvetve, vagy közvetlenül a döntések meghozatalában,

c/ a választás lehetősége szintén a demokrácia lényegéhez tartozik azzal a megszorítással, hogy mindig valódi lehetőségek közti választást kell biztosítani.

A demokrácia feltételei csak akkor teljesülhetnek, ha azok a közösségben élő személyt tekintik a legfontosabbnak. Azaz a legnagyobb tiszteletben tartják a személyes szabadságjogokat, egyszersmind olyan társadalom létrejöttét, fennmaradását segítik elő, amelyet a többség igazságosnak tart.

2. A demokrácia fő problémája az, hogyan lehet biztosítani az alany szabadságát. Ez már átvisz arra az értelmezési szintre, amelyen konkrétabb, helyhez és időhöz kötődő mozzanatokat is mérlegelni kell. Nem minden egyén válik magától értetődően a demokrácia alanyává. Az egyén vagy a csoport a demokrácia körülményei között akkor válik alannyá, ha cselekvő szereplő lesz egyrészt kinyilvánított

szabadsága, másrészt saját megélt és újraértelmezett tapasztalatának összekapcsolása által.

Másként kifejezve, a demokrácia alanya az adott korszakban hatást kifejtő társadalmi meghatározók és kulturális örökség, hagyományok közé beviszi a szabadságot, a szabad döntés lehetőségét. Ez az oka annak, hogy egyedül a demokrácia képes elismerni a társadalmi és kulturális sokszínűséget. Nem létezhet demokrácia akkor, ha nem képes a társadalom elfogadni az eltérő véleményeket, az eltérő származásokat és az eltérő egyéni, csoportos terveket, programokat. Mindebből az is következik, hogy ezen az általánosabb, ám már különös szinten a demokrácia a konkrétumokra épülő politikai kultúrát jelent, amely törvényekre épül ugyan, de nem egyedül azokra.

3. A demokrácia politikai kultúrájának mai alapvetését immár Magyarországon is azok az erkölcsi elvek alkotják, amelyek 1945 után kerültek megfogalmazásra, s amelyeket ma, teljes kifejtésükben a már említett ún. Alapjogi Charta tartalmaz. Az Európai Unió létrejötte óta olyan erkölcsi elvekre épült, amelyek a mai európai demokrácia kultúráját meghatározzák és, nem mellékesen, szorosan kihatnak a külkapcsolatokra is. A charta teljes mértékben ezeken alapszik.

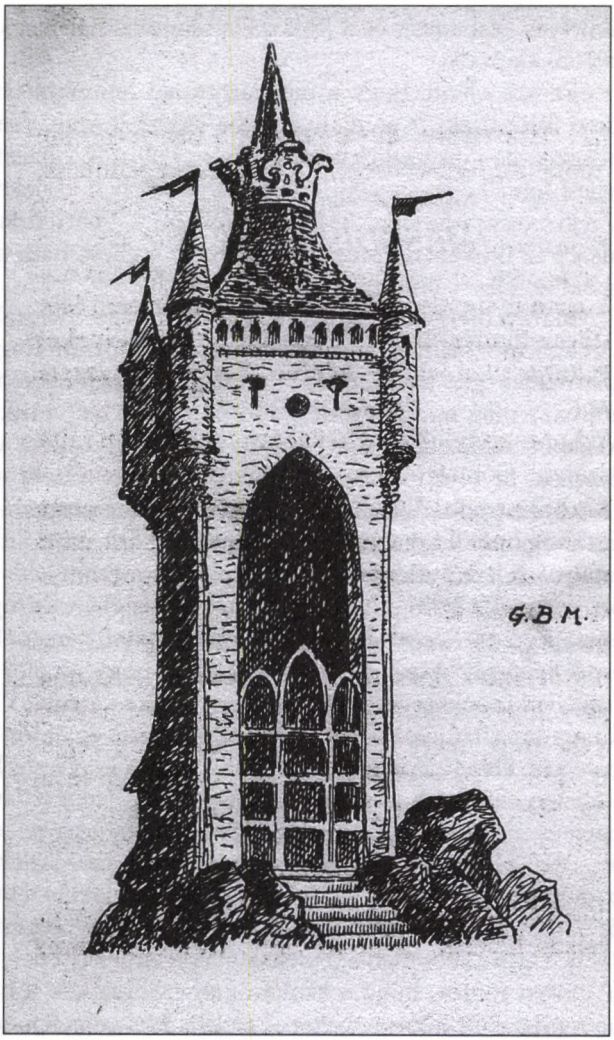
Ezek az elvek a magyar demokrácia kultúrájának formálói, részei. Abból indulnak ki, hogy olyan új Európát kell építeni, amelyben a világháborúk szörnyűsége, barbársága soha többé nem fordulhat elő. Külön is hangsúlyozni kell a zsidóság és más népek genocídiumának, valamint a háborús cselekményeknek és a fasiszta, valamint a kommunista diktatúrák áldozatául esett milliók tragédiáinak minden tanulságát, valamint az ezekhez kapcsolódó, embernyomorító szenvedéseket. Ezeket mindig szem előtt kell tartani a jövő megtervezésekor.

Így kap különleges jelentőséget a magyarországi politika erkölcsében az európai demokrácia azon alapelve,

amely az ember szuverenitásának és autonómiájának tiszteletét követeli meg. 1945 tanulságaival ezek Magyarországon és Európában is új megvilágításba kerülnek, más elvek pedig egyenesen a sokk hatása alatt fogalmazódtak meg. Ilyen az, hogy Európában többé nem lehet győztes és legyőzött között különbséget tenni. Az uniót, annak társadalmait a közös érdekek és a szolidaritás fűzik egybe, ami azt is jelenti, hogy a demokratikus eszményeknek érvényesülniük kell a nemzetközi kapcsolatokban. Például a német–francia kapcsolatok rendezése, továbbmenve: a rendezés módja, kezdettől fogva az új Európa egyik biztosítékának számított. Az európai egység, ideértve természetesen a bővítést is, a demokrácia intézményeinek és kultúrájának erősítését és terjedését szándékozott megvalósítani. Ezt a politikai célt, eszközként, a gazdasági együttműködés volt hivatott elősegíteni az alapítók szándéka szerint.

4. A magyar külkapcsolati stratégiának az eddig összegzett megfontolásokra épülve, ebben a kulturális keretben kell elhelyezkednie. Nem függetlenítheti magát azonban a hazai közegtől, mert egyébként az európai normák és értékek emlegetése üres szólam marad.

A hazai közélethez érkezve tehát nem a politikai megosztottság elemzéséből kell kiindulni, hanem annak a három egymás mellett haladó áramlatnak az azonosításából, amit figyelembe kell vennie mindenkinek, aki konszenzusra törekszik. Le kell szögezni, hogy együtt, mindhárom, egyébként egymással éles ellentétben álló gondolkodásmód része, meghatározója a magyar demokráciának, de csak akkor, ha kapcsolódnak egymáshoz. Ha viszont egymástól elszakadva, egymással szemben hatnak, akkor a demokrácia pusztul, és bármelyik győz is, az egyoldalúság akár még parancsuralmi rendszer kialakulásához is vezethet. A különféle mentalitások szemszögéből nézve a demokrácia kultúrája és intézményeinek stabilitása a racionális gondolkodás, a

A KASTÉLY
Bánffy Miklós díszlettervе
Bartók A fából faragott királyfi c. operájához, 1917

személyes szabadság és a kulturális identitás hármas kapcsolatán alapszik.

Ez azt jelenti, hogy a magyarországi demokráciának akkor válik bárki is az alanyává, ha egyrészt szabadságra törekszik, ha másrészt egyéb közösségi kultúrák választása mellett felvállalja nemzeti kultúráját, miközben cselekedeteit a józan ész irányítja. Az individualizmus, a partikularizmus és az univerzalizmus tehát egymás mellett, nem egymással szemben állnak.

Mára a magyar társadalom egésze egyrészt meghaladta, maga mögött hagyta a hagyományos nemzetfelfogást, másrészt, mégis, nemzetnek látja magát és nemzetként is határozza meg magát. Amit magunk mögött hagytunk, az a régebbi, nemzetállami szemlélet: a nemzet testként való felfogása. Itt olyan kulturalizmusról van szó, amely egyfajta közösségi érzés kizárólagosságát hirdeti és éppen egyoldalúsága miatt könnyen kisajátítható különleges politikai ambíciók céljaira. Másrészt viszont megmarad, sőt kedvező körülmények között erősödhet a sorsközösségként felfogott nemzeti érzés. Lényegét, a mégoly megosztott társadalom benső lényegét abban lehet megragadni, hogy az élet felszíni jelei, időbelisége, valamint a gondolkodásmódok feloldhatatlan ellentéte mögött vagy felett, létezik egy időn túli egység is. Ebben az időfelettiségben képes a közösség kultúrája egybefogni a jelent a múlttal és a jövővel. Például a nemzet sorskérdéseit taglalva, vagy a múltat felidézve „én", „te", „ők" a jelen és a jövő igencsak eltérő értelmezéseit hangoztathatom, fejtheted ki, tárhatják elénk, amelyekben különösen fontos a következő körülmény. Az egyes emberen túl létezik a társadalomban élő tapasztalatok emléke, amelyben különösen fontos, hogy a szokásokat, erkölcsöket, a hatalom rendszereit, a törvényeket az elődök valamilyen módon megalapozták. Ez a nemzeti mivolt tehát igenis transzcendens módon hatja át a gondolkodásmódjait tekintve alapvetően megosztott társadalmat. Magyarország esetében 1990

óta nemzet és demokrácia összefügg és erősíti egymást, továbbá kulturális kisugárzásuk ebben az értelemben összekapcsolja a határon innen és túl élő magyarokat.

Az itt említett három mentalitás küzdelme határozza meg a magyarországi demokrácia nemzeti kultúrájának alapjait, mert, mint láttuk, a demokrácia nem korlátozódhat egyedül sem az ész hatalmára, sem az egyének, egyéni érdekcsoportok szabados szabadságára, sem a nacionalizmus közösségi szerveződéseire. Önmagában az egykor mégoly felszabadító, demokratizáló nemzet zárt és agresszív közösséggé romolhat, a ráció, amely egykor a társadalmi egyenlőtlenségeket támadta, „tudományos szocializmusba" süllyed, az egyén szabadságának a kizárólagos értékké emelése, pedig a honpolgárt, a citoyent a politika egyszerű, piaci fogyasztójává süllyeszti le. Ezért állítható, hogy a demokrácia végső soron akarat, amely össze kívánja kapcsolni és egyeztetni a racionális gondolkodást a személyes szabadsággal és a kulturális identitással.

A külpolitikai stratégia általános érvrendszere számára tehát a demokrácia és a nemzet kapcsolatának értelmezése nélkülözhetetlen. Ellenkező esetben a reá, valamint az „európai értékekre" való hivatkozások tartalom nélkül maradnak, máskor a tisztázatlanság a kelleténél óvatosabbá is teheti az érvelést. Példaként említhető a közelmúltból a Ján Slota hírhedt kijelentéseihez kapcsolódó feszültség. Magyar részről magam, ilyen és hasonló helyzetekben hiányoltam, éppen a fentiekből kiindulva, annak erőteljesebb kifejtését, hogy hazánk, amikor tiltakozik, nem beavatkozik egy szuverén ország belügyeibe, hanem az európai demokrácia egységes elveinek jegyében joga, sőt kötelessége is ezek védelme, mert azok sérülése számára egyszerre európai és nemzeti ügy.

Mindent egybevetve, meggyőződésem szerint a külkapcsolati stratégiának azért fontos része a demokrácia és a nemzet összefüggésével kapcsolatos elvi alapvetés, mert

világos hivatkozási alapul szolgálhat a legváltozatosabb esetekben, amikor érdekeink határozott megvédéséről vagy éppen univerzális „nagy ügyek" melletti önzetlen kiállásról van szó. Nem a pragmatikus külpolitikai cselekvés bírálatáról van szó, hanem arról, hogy a stratégiának a demokrácia és a nemzet ilyen vagy hasonló felfogása, mint alapvetés, mint hivatkozási alap, mindenképpen a részét kell, hogy képezze.

Granasztói György

KÉNYSZERPÁLYA, ALTERNATÍVA ÉS BŰNBAKOK A 20. SZÁZAD MAGYAR KÜLPOLITIKÁJÁBAN

Pritz Pál munkássága nyomán

Magyarország modern kori történelmében a 20. század volt tragikus fordulatokban a leggazdagabb, s ezek hatásai, következményei nemcsak a mai, de a következő nemzedékeket is súlyosan érintik. Ha ebben egyetért is a legtöbb iskolázott magyar, e helyzet okaiban már aligha. A szólásszabadság 1989-es helyreállítása nyomán a reális szemléletű, hiteles ismereteket nyújtó történeti munkák mellett rengeteg hamis magyarázat, féligazság, összeesküvés-elmélet, „szerecsenmosdatás" és bűnbakkeresés van jelen a nyomtatott és az elektronikus médiában. Így a korábbi, eltorzított, osztályharcos szemlélet után inkább a káosz, a zavar, a bizonytalanság jellemzi a mai magyar társadalom történelmi tudatát, mintsem az illúzióktól és a nemzeti mazochizmustól egyaránt mentes reális múltszemlélet. Kívánatos lenne a történeti gondolkodást megtisztítani mind a napi politika befolyásától, mind pedig a dilettánsok szellemi, sőt időnként politikai károkat is okozó hatásától. Ehhez jó kiindulópontot kínál a külpolitika-történet, mert itt a vitathatatlan tények és még vitathatatlanabb következményeik lehetővé teszik, hogy a fő vonalakat tekintve kialakuljon egy széles körben elfogadott felfogás. Annál is fontosabb történelmünk megértéséhez a nemzetközi háttér, mert ez utóbbi hagyományosan gyenge pontja a hazai közgondolkodásnak. Az itthon igen népszerűvé vált amerikai-magyar Lukács János (csak

bibliográfiai okokból jegyzi könyveit John Lukacsként) szerint „a múltban éppen sajnos az európai, illetve a világhelyzet elégtelen felismerése járultak [sic!] hozzá nagy nemzeti tragédiáinkhoz [...] Inkább szentimentalizmus, mintsem realizmus jellemezte külpolitikánkat". [1] Noha tagadhatatlan, hogy a nagyhatalmak magatartása, érdekei, tágabban a világtörténelem alakulása határozta meg hazánk sorsát, de az is kimutatható, hogy a nagy fordulópontokon azért voltak választási lehetőségeink – minimálisan a rossz és a még rosszabb között. A döntéshozók és a döntések végrehajtói ezért is tehetők felelőssé tetteikért, ami azonban nem jelenti azt, hogy kényelmes módon néhány bűnbakra háríthatjuk sorsunk kedvezőtlen fordulatait.

A kommunizmus utolsó két évtizedében a magyar történetírás java üdítő kivételt képezett az ideológiával átitatott szellemi életben, az 1989/90-es rendszerváltozással pedig megszabadult a maradék béklyóktól, a konvencionális „vörös farok"-tól. Az elmúlt jó másfél évtizedben számos kitűnő munka született az 1918-ban függetlenné vált Magyarország külpolitikájáról, köztük átfogó értékelések is, mint Fülöp Mihály és Sipos Péter, valamint Arday Lajos, Herczegh Géza, L. Nagy Zsuzsa, Ormos Mária és Romsics Ignác tankönyvei. [2] Herczegh Géza a *Magyar Szemle* kiadásában foglalta össze magyar szemszögből nézve a nemzetközi kapcsolatok Szarajevótól Potsdamig terjedő időszakát. Az említett szerzők további könyvei és tanulmányai mellett elsősorban Ablonczy Balázs, Békés Csaba, Borhi László, Czettler Antal, Földes György, Gergely Jenő, Ungváry Krisztián, Vida István és Zeidler Miklós jóvoltából hiteles és reális kép alakulhatna ki társadalmunkban hazánk utolsó száz esztendejének nemzetközi helyzetéről, tényleges lehetőségeiről. E kép kialakításért a történelmünk egész spektrumát vizsgáló Romsics Ignác mellett a legtöbbet az 1944-ben született Pritz Pál tette. Ebben inkább partnere, semmint riválisa Romsicsnak, aki könyveiben és tanulmányaiban kiemelt

figyelmet fordít a külpolitikai vonatkozásokra, sok esetben éppen saját kutatásaira építve, de fő területe a köztörténet, és kollégájánál hűvösebb, nagyobb távolságot tartó megközelítéssel vizsgálja drámáinkat. Pritz az 1970-es évektől a Magyar Tudományos Akadémia hivatalában végzett munka mellett széles körű forrásismereten alapuló tanulmányokkal, majd monográfiákkal vívott ki magának komoly szakmai tekintélyt, a rendszerváltozás óta pedig átlag kétévente jelentkezik egy-egy fontos kötettel. Elsődleges szakterülete a Horthy nevével fémjelzett korszak külpolitikája, de az azt megelőző, valamint az utána következő ötven évet is behatóismeretek alapján tárgyalja. Három világnyelven olvas, a köz- és diplomáciatörténet mellett elméleti munkákat is. Legutóbbi tanulmánykötete[3] a magyar külpolitika legsúlyosabb dilemmáit, folyamatosan vitatott eseteit mutatja be, nagy mértékben saját kutatásaira támaszkodva. Munkássága azért is alkalmas arra, hogy egy széles körben osztható, minden sémától és hamis illúziótól mentes felfogás alapját képezze, mert a szerzőt a politikai és szellemi szekértáborok egyikéhez sem lehet sorolni.

Szemléletét jól összefoglalja a 2001-es finnországi Hungarológiai Kongresszuson tartott előadásának a rezüméje: „A korábbi évszázadok között ugyan egy sem akad, amely ne tette volna súlyosan próbára a Kárpát-medencében több mint 1100 éve megtelepedett magyarságot, ám kataklizmákkal, sorsfordulókkal egyik sem volt annyira terhes, mint a búcsúzó 20. század. Bár a dualista Monarchia keretei között az ország nem csupán a nemzeti önállóság (megvalósítható) maximumát érte el, hanem azt is, hogy ez a szabadság a pánszláv és a pángermán törekvésekkel szemben kellő védettséget nyerjen, mégis, a századfordulótól a magyar politikai körök zöme egyre inkább a dualista keretek szétfeszítésén munkálkodott. Megkockáztatható, hogy ez a külpolitikai arányтévesztés, másképp szólva a külpolitikai iskolázottság, tájékozódási képesség nem elégséges foka is

hozzájárult a Monarchia s benne a Szent István-i Magyarország antanthatalmak és a honi nemzetiségek akaratából bekövetkezett *szükségszerű* felbomlásához." [4]

Pritz e sorok írójával együtt vallja, hogy a történetírás nem öncél, haszna van, szolgálja „a közjót, mert tudatlanság helyére tudást állít, hamis ismeretek helyére helyes, tehát igaz állításokat tesz, legendák ködét elűzve tiszta látásmódra nevel". (49.) A „tiszta látásmód" segíti az állampolgárt az ország és a világ dolgaiban eligazodni, jó választásokat tenni. Ugyanakkor a történelem tanulságainak nem ismerete, elhanyagolása sok vezető, politikus, sőt ország vesztét okozta. Sztálin biztosan nem ismerte Talleyrand 1805-ben elhangzott (Pritz által felidézett) véleményét, hogy „ha az oroszok Magyarország urai, mindenhatók lennének Európával szemben", de ösztönösen eszerint cselekedett. Sajnos szövetségesei sem ismerték eme figyelmeztetést, és Bismarckét sem, aki ugyanezt mondta, csak Csehországról. Talleyrand, majd később Bismarck idejében Magyarország persze sokkal jelentősebb tényező volt, mint az I. világháború után, Sztálin pedig nem tartotta elegendőnek egy vagy két ország alávetését, ő egész Közép-Európára, hosszabb távon egész Európára szemet vetett.

„Magyarország helye a 20. századi Európában óriási lecsúszást jelent az előző századhoz képest", volt az említett, e kötetben is közölt előadás kiindulópontja (115–116.). Erről nincs vita, az okokról annál inkább. Amint láttuk, Pritz szerint elkerülhetetlen, szükségszerű volt a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchia és benne a történelmi Magyar Királyság felbomlása. De miközben több későbbi esemény kapcsán meggyőzően érvel az ellen, hogy „sic fata volunt", hogy a balsors, a végzet kikerülhetetlenül meghatározta modern történelmünket, vajon csak „melankolikus múltba merengés" kétségbe vonni a felbomlás szükségszerűségét? Pritz maga is azt írja, hogy előrelátó, nagyvonalúbb politikával a szlovákokkal, az erdélyi románokkal és a horvá-

tokkal 1914 előtt meg lehetett volna egyezni. Tegyük hozzá, nemzetiségeink ugyanazt kérték, amit ma a határainkon kívülre kényszerült magyarok: széles körű nyelvi-kulturális jogokat, autonómiát, társnemzetként történő elismerést, de akkor éppen úgy nem hallgatott reájuk a birtokban lévő magyar többség, mint ma a románok, szlovákok, szerbek teszik magyar kisebbségeik igényeivel. Ezek szerint a nemzeteszme bűvöletében élők képtelenek méltányolni egy másik nemzet törekvéseit? Igaza volt Réz Mihálynak Jászi Oszkár illúzióival szemben, hogy az engedmények nem szüntetik meg a nemzetiségi törekvéseket, sőt felerősítik azokat, és sikerre jutva mások szabadsága ellen fordulnak? „Előbb a szabadság, azután az uralom." [5] Ezért Réz 1914 előtt a magyar szupremácia megerősítését szorgalmazta. A nemzeti kisebbségek akkori brit és francia támogatói, R.W. Seton-Watson, A. Chéradame, L. Eisenmann, akik élesen bírálták a Réz és mások által szorgalmazottnál jóval enyhébb magyar nemzetiségi politikát, 1914-ig az 1868-as nemzetiségi törvény jóhiszemű betartását kívánták, egy soknemzetiségű Hungáriát javasoltak, csak a világháború kitörése után tűzték ki célul a Monarchia kis nemzetállamokra történő felosztását. De ha Jugoszlávia, a Szovjetunió és Csehszlovákia felbomlását látva elfogadjuk is, hogy a döntő többségben nem magyarok által lakott területek előbb-utóbb leváltak volna Magyarországról, türelmesebb, előrelátóbb magyar politika esetén ez nem járt volna együtt több millió magyar elszakításával, és a szétválás nem teremtett volna nehezen feloldható, tartós és könnyen manipulálható ellentéteket.

A magyar társadalom előszeretettel keres – és talál – bűnbakokat a történelmi vereségekre, a balul sikerült lépésekre. Az 1918. október végi összeomlás két hónap leforgása alatt az ország tényleges feldarabolásához vezetett, lényegében véve minden ellenállás, szinte egy puskalövés nélkül. Igen távol vagyunk attól, hogy ennek okairól, a felelősségről tárgyilagos, széles körben elfogadott képünk legyen.

Kényelmes, de rendkívül káros, ha tudatunkban egyes személyek – Tisza István, vagy éppen gyilkosai, avagy Linder Béla és Károlyi Mihály – válnak minden baj forrásává, de az sem jobb, ha távoli nagyhatalmak (Anglia, Franciaország) és vezetőik irracionális magyarellenes érzelmeiben vagy szomszédaink régi keletű, szisztematikus aknamunkájában keressük a magyarázatot. (Ezt a Horthy-korszakban széles körben vallott felfogást elevenítette fel Koltay Gábornak elsősorban az érzelmekre ható Trianon-filmje, amelyből éppen a valódi okok bemutatása hiányzik.) Hasonlóan egyoldalú a „történelmi szükségszerűség" ugyancsak önfelmentő teóriája. Jogos viszont annak a bírálata, hogy az ideológiai bűnbakok: a túlzott liberalizmus (Szekfű) vagy a feudális maradványok (marxisták) lettek volna a Monarchia sírásói.[6] Ma a leginkább elfogadott nézet Trianon okai között a meghatározó tényezőt a nagyhatalmak háború alatti politikájában, a világháború kimenetelében, valamint háború utáni terveiben látja. Pritz és a témáról rövid összegezést író Romsics Ignác[7] is ezt képviseli, kiegészítve azzal, hogy 1918 végén a nem magyar népek már nem érték be a nemzetállamnál kevesebbel. Noha óriási irodalma van az első világháború okainak, és a háborús felelősség vitája sohasem fog véget érni, miközben mára divatjamúlt lett, de azt csak Lenin és követői állítják, hogy kitörése elkerülhetetlen, „törvényszerű" volt. Nem lehet állítani, de cáfolni sem, hogy az 1914-es szarajevói merénylet elmaradása vagy sikertelensége esetén Európa és így az egész világ története másként alakult volna. Ezért nem lehet eldönteni, hogy háború nélkül hogyan alakult volna a történelmi Magyarország sorsa.

„A politikatörténet arra int bennünket, hogy a sikeres politika egyik nélkülözhetetlen eleme a reális történetpolitikai gondolkodás. Ideig-óráig lehet ugyan taktikai sikereket elérni a múlt látszólag mindenre igazolást adó tárházából való szemelgetéssel, ám az effajta historizálás hosszabb távon mindig visszaüt" – írja szerzőnk. (120.) Szomszédaink

még nem jöttek erre rá, nálunk pedig 1990 óta mind többen feledkeznek meg erről a tapasztalatról. Márpedig mai külpolitikánk eredményességéhez elengedhetetlen a reális történeti ismeret és látásmód, de az is kívánatos, hogy ez széles körű egyetértésen alapuljon. Pritz helyesen mutat rá, hogy Károlyi Mihály elmarasztalható naivitásáért, a győztes antant iránti illúzióiért, tehát az adott külpolitikai helyzet félreismeréséért. (Több mint egy anekdota Freud kommentárja 1918 végén: „Nem tudok mit kezdeni e tanulatlan nép vadságával és éretlenségével. Sosem voltam az ancien régime feltétlen híve, de kétséges számomra, hogy a politikai bölcsesség jelének tekinthető-e, hogy a sok gróf közül a legokosabbikat [Tisza Istvánt] meggyilkolják, a legbutábbikat [Károlyi Mihályt] pedig megteszik miniszterelnöknek." – Erős Ferenc nyomán idézi Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok*. 2007. Budapest, Osiris, 164.) Jogosan teszi azonban hozzá, hogy ama hibákban akkor szinte az egész ország, Apponyit is beleértve, osztozott. Nagy Zs., Ormos és Romsics nyomán Pritz is megerősíti, hogy Trianonért indokolatlan Kun Bélát hibáztatni, a békekonferencia által meghúzott határokért nem a Tanácsköztársaság léte vagy politikája volt felelős, azokat 1919 márciusára – a nyugati vonal kivételével – nagyjából már meghúzták.

Ugyanakkor indokolt lenne kimondani, illetve megerősíteni, hogy 1918 végén–1919 elején „keményebb" politikával, eredményes katonai ellenállással a mainál jóval jobb határokat lehetett volna elérni, azaz kiharcolni. Ezt az általam vizsgált brit levéltári dokumentumok is megerősítik: az antant egyetlen katonát sem kívánt feláldozni a cseh vagy a román követelésekért. Hogy érdemi ellenállásra csak néhány elszigetelt esetben került sor, abban a tömegek hangulatának, a katonatanácsoknak nagyobb szerepe volt, mint Linder hadügyminiszter egyetlen rossz mondatának, Károlyi és kormánya illúzióinak és késői ébredésének. Tehát a külföldi és hazai bűnbakok keresése helyett meg kellene

értetni a mai magyar társadalommal, kivált pedig annak e témára fogékony kisebbségével, hogy a történelmi ország elveszítése és az etnikailag igazságtalan határok kialakulása igen nagy mértékben önmagunkon, azaz magyar elődeinken múlott. „Mindenki bűnös ebben, a magyar társadalom minden vezető rétege. [...] Aki az államélet valóságait el tudta felejteni és délibábok után futott, akár a gyermek. Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetek talpköve: erő, önbírálat és összetartás."[8] Bánffy Miklós ítélete sajnos megalapozott.

Trianon, „a szörnyű okmány" (118.) sokkját Pritz pontosan érti, de igaza van-e, amikor számos írásában bírálja a Horthyról elnevezett korszak politikusait, amiért programjuk „a Szent István-i Magyarország feltámasztásának teljesíthetetlen célja volt". Céljuk, vágyuk az volt, de programjuk is? Telekivel és Bánffyval kezdve a kormányfők és külügyminisztereik kapva kaptak minden szalmaszál után, ha az bármi módosulást ígért a határkérdésben. Ismert, hogy még a béke aláírása előtt a Franciaországgal folytatott titkos tárgyalások során a magyarok lemondtak a szlovák, szerb és román többségű területekről, sőt még a Székelyföldről is! Cseh részről sohasem hangzott el őszinte ajánlat a Csallóköz visszaadásáról, viszont 1924-ben Magyarország örömmel elfogadta a határmegállapító bizottságtól Somoskőújfalu visszacsatolását. De szíve mélyén nem mondhatott le az integer Magyarország helyreállításának vágyáról és reményéről az a nemzedék, amely a régi országban nevelkedett, ismerte azt a történelmet, amelyben az egész területen letagadhatatlanul jelen lévő magyar etnikumnak meghatározó szerepe volt, amelynek kultúrájában az elszakított területek jelentősége meghaladta a maradék országét. Persze azon lehet vitatkozni, hogy helyes volt-e az a hivatalos magyar politika, amely nyilvánosan nem mondta ki, milyen határmódosítást tartana kielégítőnek, azaz mivel érné be. Hogy volt-e realitása annak, hogy Csehszlovákia visszaadta volna a Csallóközt, ha

ennek fejében Magyarország lemondott volna minden további határmódosítási igényről. Végül azonban az 1938 és 1941 között megvalósult részleges, jórészt etnikai alapú revízió osztatlan örömöt, nem pedig csalódást váltott ki.

Pritz régóta szembeállítja a Monarchiától örökölt külügyi apparátus mentalitását az új, talán „nemzetibb" diplomatákéval. Az utóbbiak jellegzetes képviselője Hory András, római, majd varsói követ, a Romániával 1940 augusztusában folytatott tárgyalásokon a magyar küldöttség vezetője. Plasztikus, de véleményem szerint nem szerencsés ezt a labanc–kuruc vitához hasonlítani, de még helytelenebb párhuzamba állítani a szomszédos országokkal megegyezést keresők és az intranzigens irredenták szembenállásával. Pritz Gratz Gusztávról, az első Teleki-kormány legitimista külügyminiszteréről azt írja, hogy „a labanc álláspont híve", és szembeállítja vele a szíve mélyén inkább kuruc Bethlent. Persze, aki úgy ismeri a 20. század első felének magyar történelmét, mint Pritz, az óvakodik a beskatulyázásoktól. A Gratz és Bethlen viszonyát tárgyaló tanulmányban maga mutat rá, hogy az előbbi hosszú időn át milyen közel állt Bethlenhez (ahogy az általa szerkesztett *Külügyi Szemle* közel állt a Bethlen által irányított *Magyar Szemlé*hez), miközben politikai felfogásuk több tekintetben eltérő volt. Ha sajnálatos is, hogy a Mauthausent túlélt Gratz a világháború utáni időszakot bemutató (de csak 2001-ben megjelent) történeti művén „a Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte hatására olyan direkt változtatásokat eszközölt, amelyekkel az ábrázolást súlyosan ellentmondásossá tette" (195.).

A reménytelen túlerővel szemben megütött kemény hang hiteltelen, sőt nevetséges, egyben pedig felelőtlen és rossz politika. Igaza van Pritznek, hogy a mindent a revízió ügyének alárendelő politika, helyesebben az ilyen közgondolkodás, óriási károkat okozott. Figyelmeztető, hogy két „országgyarapítás" miniszterelnöke, Teleki Pál, 1940 elején – londoni követe, Barcza naplója szerint – világosan látta an-

nak veszélyét, ha a társadalom az integrális revízió bűvöletébe esik. „A közvéleményünk meg van őrülve. Mindent vissza! Akárhogy, akárki által, bármely áron. A németek ezt jól tudják, és erre játszanak, a rettentő revíziós propaganda elvette az emberek józan eszét, a katonák verekedni akarnak a németek mellett, a kormányzó nekik hisz, a revíziós áramlat és a katonaság ma egyek, ezek visznek a bajba. [...] A revízióba bele fogunk pusztulni, ez fog minket a háborúba belesodorni."[9] Persze Pritz sem azt mondja, hogy le kellett (vagy lehetett) volna mondani a határváltoztatás igényéről és a kínálkozó lehetőségekről. Joggal állapítja meg, hogy München után meg lehetett volna egyezni a szlovákokkal a bécsi Belveder-palotában megvalósultnál nem sokkal kisebb terület visszaadásában, és hogy 1940-ben be lehetett volna, be kellett volna vonni a Szovjetuniót is az erdélyi területi vita rendezésébe. Pritz ezzel nem a népszerű, de tudománytalan „mi lett volna, ha" veszedelmes terepére téved, hanem arra mutat rá, hogy *noha a második világháborúban történő részvételhez és ezzel mérhetetlen nemzeti tragédiákhoz vezető magyar út kényszerpályának nevezhető, de számos pontján volt némi mozgástér, választási lehetőség, utólag egyértelműen jobbnak minősíthető alternatíva.*[10] Korábbi írásai és e kötet tanulmányai alapján – az eddig említetteken felül – csak a legfontosabb ilyen fordulópontok: nem volt indokolt 1940. november 20-án csatlakozni a német–olasz–japán Háromhatalmi Szerződéshez, majd decemberben „örökbarátsági" egyezményt kötni Jugoszláviával, ami 1941. áprilisban, a belgrádi puccs után feloldhatatlan dilemmához vezetett. Nem kellett volna sietni a Szovjetunió elleni hadüzenettel, nem kellett volna engedni a német nyomásnak és hadiállapotba kerülni Pearl Harbor után az Egyesült Államokkal, majd nem sokkal utána beleegyezni a 2. magyar hadsereg frontra küldésébe.

A történtek ismeretében, az utólagos bölcsesség birtokában könnyű kimondani az ilyen evidenciákat. De hogy Pritz mennyire nem ítélkezik könnyen, elhamarkodottan,

felületesen, azt a Bárdossy politikai működését és perét bemutató jó százoldalas, briliáns írás bizonyítja. Ez egyszerre magas színvonalú tudományos elemzés és színpadra is kívánkozó irodalmi alkotás. A Teleki által közhivatalnok-diplomatából külügyminiszterré emelt Bárdossy helyesen látta, hogy az örökölt jugoszláv örökbarátsági szerződés olyan tehertétel, amiből még súlyos komplikációk származhatnak. Amikor 1941. március végén ez be is következett, a miniszterelnök utolsónak bizonyult óráiban vele együtt mérlegelte a brit hadüzenet esélyeit. A Jugoszláviával kapcsolatos német döntés ismeretében, radikálisan megromlott helyzetben, Horthy kérése mellett talán inkább a rangtól, semmint a feladat nagyságától sarkallva, Bárdossy mégis vállalta a miniszterelnökséget. Szerb repülők tényleges támadásaira és Jugoszlávia felbomlására hivatkozva tette meg azt a lépést, a Bácskába történő bevonulást, amit elődje hullarablásnak minősített, de amit a „nagy öregek," Bethlen, Kánya sőt Bánffy is támogatott. Alig két hónapra rá szembesült az ország sorsát hosszú távra eldöntő és százezrek halálával végződő dilemmával: csatlakozzunk-e a Szovjetunió elleni háborúhoz? Pritz meggyőzően bizonyítja, hogy a végzetes döntést valójában Horthy hozta meg, amihez a kormány és az országgyűlés (minimális oppozíció mellett) készséggel asszisztált, de Bárdossy – saját korábbi szándékait is felülbírálva – a lemondás helyett ezt elfogadta. Egyetlen titkos reménye az volt, hogy ezzel elejét veszi az ország súlyosabb kötelezettségvállalásainak, amikre nála szervilisebb politikusok készek lettek volna. Sajnos azonban „alkatilag volt alkalmatlan" ellentmondani a mind erőteljesebb német követeléseknek, hiszen ahhoz „a Kállay Miklós személyiségében rejlő egykedvű nyugalomra, magabiztosságra, robusztusságra lett volna szükség". (274.) Pritz meggyőzően érvel amellett is, hogy a művelt és tapasztalt diplomatának nem lett volna szabad sértő módon negligálnia Molotov szovjet külügyminiszter június 23-i gesztusát, és nem lett volna szabad hebehurgyán válaszolnia Pell

amerikai követnek Pearl Harbor után, főként pedig nem lett volna szabad ismételten engednie a németek nyomásának. Bárdossy nem volt náci, nem is szimpatizált ezekkel az eszmékkel, de hazája sorsát a németek győzelmére tette fel (ami sosem volt bizonyos), holott minimálisan éreznie kellett volna, hogy miként gondolkodtak Magyarországról a nemzetiszocialista vezetők. Terveik csak a háború után váltak ismertté, de a magyar társadalom nagy többségének ma sincs fogalma ezekről, amelyekről Pritz 1999-ben könyvet is írt.[11] A jelen kötet idézi Karl Haushofer német tábornok, a geopolitika egyik megalapozója 1941. novemberi memorandumát: „Ha nyugodt Közép-Európát akarunk, akkor nem csupán az újabb magyar követelésekkel kell szembeszegülnünk, hanem a megvalósult »revíziókat« is részben vissza kell csinálnunk." Az első bécsi döntésen kívül lényegében „mindent vissza" akart venni Magyarországtól. (161.)

Példaszerű, ahogy Pritz elemzi és értékeli Bárdossy politikai működését, majd a népbíróság előtti viselkedését. Nem kisebbíti egyéves miniszterelnöki, majd azt követő képviselői, politikusi működésének súlyos hibáit, miközben bemutatja egyénisége rokonszenves, illetve méltányolást érdemlő vonásait is. A tárgyaláson nem a felelősséget, csak a bűnösséget utasította vissza, hivatkozva az ország helyzetének szinte abszolút determináltságára. Ezt a meghatározottságot azonban Pritz egész diplomáciatörténeti munkássága cáfolja meg, „az ország kényszerpályás meghatározottsága nem zárta ki azt, hogy igenis volt mozgástér". (327.)

Számomra külön öröm, hogy Pritz milyen nagy figyelmet fordít Magyarország külföldi megítélésére, annak fontosságát hogyan bizonyítja be a II. világháború utolsó évein, majd a béke-előkészítésen keresztül. Bethlen Istvánnak 1940 elején keletkezett, a háború utáni Közép-Európával kapcsolatos tervezete abból indult ki, hogy a nyugati nagyhatalmakat kell meggyőzni a magyar területi elképzelések indokoltságáról. Az írást elemezve Pritz függetlenítette magát

a később bekövetkezett eseményektől, ezért eléggé enyhén ítéli meg az egykori miniszterelnök irreális illúziónak bizonyult elképzeléseit. Ugyanakkor jogosan állapítja meg, hogy e nagy formátumú politikus mennyire nem tekintett túl Európán, s hogy a közép-európai perspektívákban mekkorát tévedett. Ugyanez mondható el szinte az összes „angolbarát"-ról, a későbbi „kiugrási csoport"-ról. Horthy, Kállay, sőt Szegedy-Maszák Aladár, és a nyugati szövetségesek számára készített számos emlékirat sem észlelte, mennyire megváltozott 1941 nyara után a későbbi győztesekben az országról, a magyarságról alkotott kép. Juhász Gyula ezt már alaposan dokumentálva bemutatta jó harminc évvel ezelőtt,[12] mégis, néha szakemberek is azt hiszik, Churchill vagy Roosevelt jó- vagy rosszindulatán múlott Magyarország sorsa, szovjet csatlóssá válása, vagy hogy a második Trianont, az 1947-es békeszerződés területi rendelkezéseit 1945 után más politikával, más tárgyalási magatartással, el lehetett volna kerülni.[13] Magyarország sorsát Sztálin és tanácsadói (ha voltak ilyenek) döntötték el, már 1941-es háborúba lépésünk után, a döntő momentum pedig az 1943-as teheráni találkozón a második front helyéről hozott döntés volt. Az 1944. októberi „százalékos egyezmény"-ben Churchill nem „eladta" Magyarországot, hanem menteni próbált valamit a közép-európai brit (azaz nyugati) befolyásból. A határkérdésben is Sztálin vetette el a Magyarország javára teendő szerény területi engedmények angol-amerikai javaslatait. Ezekről a részletekről Pritz tanulmányai kevesebbet szólnak, hiszen mások, mindenekelőtt Romsics, alapos választ adtak a kérdésekre.[14]

Józan ember nem vitathatja, amit Pritz már idézett 2002-es előadás-rezüméjében megfogalmazott: „nem lehet kétséges, hogy a magyar külpolitikának 1945 és 1948 között is igen szűkek voltak a lehetőségei, 1949-től pedig 1956-ig jószerével eufémizmus lenne magyar külpolitikáról beszélni. [...] Az árulásban, vérben, szennyben megszülető

Kádár-rendszer hosszabb távon a néppel való kibékülésre s ekképpen 1956 programja bizonyos mértékű megvalósítására törekedett. Az ehhez szükséges belpolitikai szabadságfokot azonban Kádár Jánosnak a Moszkvával szemben szolgai alázatosságú külpolitikával kellett megvásárolnia, hosszú éveken át még diplomatáit is a szovjet fővárosban képeztette ki. A magyar nemzet függetlenség utáni vágyát a rendszer nem csupán ezzel alázta meg, de azzal is, hogy szinte bukásáig nagyfokú érzéketlenséget tanúsított a szomszédos országok magyarságát sújtó asszimiláns kisebbségi politikákkal szemben." Maga az előadás, illetve a 2002-ben megjelent tanulmány egészen a század végéig kitekintve ad kiérlelt értékelést, higgadt szintézist a magyar külpolitika utolsó évszázadáról, bátran hozzányúlva a Kádár-korszakhoz is. A névadó javára írja, hogy az internacionalizmusról hangoztatott frázisai ellenére „joggal feltételezhető, hogy ő már 1956 előtt világosan látta: a moszkvai ideológusok szájában az internacionalizmus jelentős mértékben a szovjet imperializmus malaclopó köntösévé vált". (137.) Eldönthetetlen, hogy 1968-ban Kádár valóban nem mehetett-e tovább Dubček támogatásában – akkor annyian éreztük úgy, hogy ezt kellett volna tennie. Indokoltnak tűnik a szerzőnek az a megállapítása, hogy az 1968-as gazdasági mechanizmus-reform terén Kádárnak nem kellett volna olyan könnyen leállnia, és hogy a határon túli magyarok ügyében lehetett volna bátrabb.

A jelenig mutató tanulságokat fogalmaz meg a *Külpolitika és nemzetiségi kérdés Magyarországon 1945–1993* című tanulmány, amely joggal bírálja a hazai németek 1945 utáni kitelepítésének elvét, bemutatva e politika következményeit, nemzeti kisebbségeink elsorvadását. Az 1993-as magyar nemzetiségi törvényt viszont Pritz nagyra értékeli, „joggal rokonítható az 1868. évi hasonló törvény nagyvonalúságához és progresszivitásához". (177.)

A FABÁB
Bánffy Miklós rajza A fából faragott királyfihoz, 1917

A rendszerváltás utáni három magyar kormány külpolitikáját – úgy vélem – mindenki számára elfogadható módon foglalja össze.

Pritz 2005-ös tanulmánykötete nemcsak a külpolitikatörténész kvalitásait bizonyítja, hanem a szerző módszertani és elméleti tájékozottságát, egyben pedig igényességét is. Francois Furet és Ernst Nolte levélváltásán keresztül a fasizmus, nácizmus és kommunizmus eszmei kapcsolatairól és különbségeiről olvashatunk kiegyensúlyozott, tisztánlátásra serkentő gondolatokat, a Carl Schmitt-portré pedig a diktatúra és az értelmiség viszonyát mutatja be konkrét, a posztkommunista korszak számára nagyon aktuális tanulságokkal. Bátor tett volt, s nem kevés feszültséget, mondhatnánk indulatot váltott ki Pritznek a legújabb magyar történetírás szemléleti problémáiról tartott, a 2005-ös kötetben megjelent akadémiai előadása. A szerző élesen szembeszállt a „posztmodern" történelemszemlélettel, amely szerint a múlt és a történelem nem mosható egybe, nem egymás szinonimája, a múltnak számtalan bemutatása lehetséges. Pritz komoly filozófiai bázisra támaszkodva érvel amellett, hogy a múlt igenis hitelesen feltárható, ismerete, megértése pedig hozzájárul a társadalom egészséges tudatához. Megállapítja, hogy a kommunizmus ideológiai béklyóiból a történetírás is kiszabadult, de az értelmezések szabad versenye a múltat nem relativizálja, hanem finomítja, tárgyilagosabbá teszi a véleményeket. Olyan „nem divatos" tételek mellett tör lándzsát, hogy a történetírás nemzeti tudomány, s hogy a politikatörténet nem avult el, ma is ez a történetírás legnépszerűbb ága, csak annak egy nemzetbe bezárkózó, nacionalista, aktuálpolitikát kiszolgáló válfaja diszkreditálódott. Joggal figyelmezteti a külvilágra hagyományosan nem vagy csak felületesen figyelő magyar társadalmat, hogy mennyire fontos az egyetemes történeti nézőpont, a nemzetközi gazdasági, társadalmi és szellemi folyamatok ismerete.

Pritz és kortársai, valamint az ígéretes fiatal történész-nemzedék munkáit olvasva, tanulmányozva a politikába is kiránduló pályatárs örömét csak az csökkenti, hogy a gazdag termés milyen kevés olvasóhoz jut el, azaz milyen kevesen olvasnak ma történelmi munkákat. Még kevesebben okulnak azokból. Márpedig jövőnk egyik kulcskérdése, hogy milyen lesz a következő évtizedekben a magyar társadalom politikai s ezen belül külpolitikai tájékozottsága, gondolkodása.

Jeszenszky Géza

Felhasznált irodalom

1 Lukacs, John: *Magyar írások.* 2007. Budapest: Európa Kiadó, 12.

2 Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* 1998. Budapest, Aula; Herczegh Géza–Arday Lajos–Johancsik János: *Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története.* 2001. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; L. Nagy Zsuzsa: *Magyarország története 1918-1945.* 1995. Debrecen; Ormos Mária-Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás 1814 -1945,* 1998. Budapest, Janus/Osiris; Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában, 1914-1945.* 1998. Debrecen, Csokonai; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* 3. kiad. *2005.* Budapest, Osiris.

3 Pritz Pál: *Az a „rövid" 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* 2005. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

4 Pritz Pál: *Magyarország helye a 20. századi Európában.* In: Pritz Pál (szerk. Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével): *Magyarország helye a 20. századi Európában.* 2002. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.

5 Réz Mihály: *A történelmi realizmus rendszere.* 1924. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 59–63.

6 Tőkéczki László: *Mi volt a baj a dualizmusban?* A „feudalizmus" vagy a „liberalizmus"? *Kortárs,* 1992. február.

7 Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* 2001. Budapest, Osiris.

8 Bánffy Miklós: *Erdélyi történet. III.* Kolozsvár, Polis Könykiadó, 274–275.

9 Barcza György: *Diplomata-emlékeim 1911–1945*. 1994. Budapest, Helikon, I. 445-446.

10 Erre történetírásunkban elsőként Ránki György mutatott rá az 1980-as évek első felében írott tanulmányaiban. *Mozgástér és kényszerpálya. Valóság*, 1983/11., *A vonakodó csatlós – vagy az utolsó csatlós?* In: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. 1988. Budapest, Magvető.

11 Pritz Pál: *Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban*. 1999. Budapest, Osiris.

12 Juhász Gyula (szerk): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. 1987. Budapest, Kossuth.

13 Az utóbbi hibát az egyébként kitűnő munkákkal jelentkező Vincze Gábor is elköveti: *Álmodozások kora*. Tervek, javaslatok az „erdélyi kérdés" megoldására 1945–46-ban. *Limes*, 1997. 2. sz. 59–81.

14 A szerkesztésében megjelent két angol nyelvű kötetben: Romsics, Ignác (ed): *Wartime American Plans for a New Hungary*. Boulder, Colo., Distributed by Columbia University Press, 1992. New York. East European Monographs, No CCCLIV.; Romsics, Ignác (ed): *20th Century Hungary and the Great Powers*. Boulder, Colo., Distributed by Columbia University Press, 1995. New York. East European Monographs, No CDXVII; valamint tanulmányainak két gyűjteményében: Romsics Ignác: *Múltról a mának*. 2004. Budapest, Osiris és Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. 2005. Budapest, Osiris.

MERRE TOVÁBB, EURÓPA?

Ebben az írásban azokat az új kihívásokat vizsgáljuk meg, melyekkel az Európai Unió tagjává vált Magyarország szembesült az unió 2007 decemberében elfogadott reformszerződését követően. A helyzetelemzést és a magyar érdek körvonalazását követően kísérletet teszünk az eredményes EU-stratégia feltételrendszerének körvonalazására.

Az unió válságának természetéről

Ha napjaink európai közbeszédének leggyakrabban hallható fordulatát kellene megjelölnünk, a nemzetközi kapcsolatok elméletében kedvelt diskurzuselemzéssel számszerűleg is igazolni lehetne, hogy ez *„az EU válságban van"* lehetne csak. Hisz nincs olyan kezdeményezés, döntés vagy fejlemény, amit az unió összefüggésében legalább néhányan nem bírálnának. S ha nem követjük az ember, a fia meg a szamár klasszikus mese hőseit, akik – minden közbeszólónak engedve – a végén valóban nevetségessé válnak, amint fölmálházott szamarukat a saját vállukon hordozzák a falu főutcáján, akkor érdemes odafigyelni arra, hogy nem minden felvetés egyformán megalapozott. S bizony, e népmese azt a mélyebb belátást közvetíti, hogy nem lehet mindenkinek kedvére tenni, s hogy attól még, hogy sokan mondanak valamit, attól még az vaskos tévedés is lehet.

(Az MTA Fejlődés- és Nemzetközi Gazdaságtani Bizottságának 2008. március 19-i tudományos ülésszakán elhangzott előadás kibővített és átdolgozott változata.)

Az unió válságát egyfelől a brit média és elemzők sugallják, akik nyelvi okokból valós befolyásukhoz képest túlreprezentáltak az EU-tanulmányokban és főképpp az idézettségben. A britek, akik – különösen Gordon Brown kormányfősége alatt – nem épp Európa-központú felfogásukról híresek, inkább a hagyományos globális és nemzetközösségi közelítést alkalmazzák, az unió politikai elemeitől pedig voltaképp mindhárom dimenzióban távol tartják magukat. Így a szokásos kárörömmel szólnak minden olyan esetről, amikor valami *nem* „tervszerűen és arányosan" valósul meg. Márpedig épp ez az, ami az EU fél évszázados történetében mindennapos, és talán inkább modelljellemzőnek, semmint gyengeségnek tekinthető. Már csak azért is, mert a lassú, szerves fejlődés, a kísérletek és tévedések útja jobb alkalmat ad arra, hogy az immár 27 tagállam közel 500 milliónyi polgára megtanulja és elfogadja a Brüsszelből jövő kezdeményezéseket, vagy éppen visszafordítsa a megalapozatlan törekvéseket. Épp ezért az unió válságáról szóló fordulatot is inkább csak elterjedtnek, semmint megalapozottnak tekinthetjük. Hisz közismert (Wallace és Wallace, szerk., 1999.), hogy az unió működésére az egyes területeket átfogó részpolitikák lassú, evolutív, sokszor informális kifejlődése volt és maradt is a jellemző. Nézzük a tényeket! Ha csak a legfontosabb politikaterületeket vesszük, a *ius murmurandi* szintjén túlmutató értelemben az eredmények voltak és maradtak túlsúlyban az egész elmúlt fél évszázad során.

a/ A *közös valuta, az euró* páratlan sikertörténetnek bizonyult. S míg Helmut Kohl és munkatársai számtalan gúnyos megjegyzést kaptak azért a kijelentésükért, mely szerint az euró „ugyanolyan erős lesz, mint a német márka volt", e kijelentést nyolc év tapasztalata alapján tudományosan és tárgyszerűen vitatni nem érdemes. Ha valami miatt hibáztatható az euró, az – szokásszerűen, de nem megalapozottan – inkább „túlzott erőssége" lehet. Az 1,17 dolláros árfolyamról indulva 85 centig süllyedt, majd 1,57 dollárig erősödött, ami

e tanulmány lezárásakor már jellemző értéknek volt mondható. Mivel az EU fizetési mérlege eközben egyensúlyban maradt, sőt inkább rendszeres kis többletekkel zárt, a valuta túlzott erősségéről, a kivitelt és a foglalkoztatást lefojtó hatásáról szóló, naponta hallható megállapításokat nem lehet igazolni. Igaz, az Európai Központi Banknak egyetlen évben sem sikerült az alapszabálya 2003. májusi értelmezése szerinti „2 százalék vagy annál kisebb" mértékű inflációt elérni. Ugyanakkor az sem téveszthető szem elől, hogy az EKB – az MNB-től és néhány angolszász jegybanktól eltérően – nem az inflációs célkövetés divatáramlatát követi, hanem a Bundesbankhoz hasonlóan kétpillérű stratégiát folytat. Ebben az infláció mellett a pénzmennyiség alakulása és a gazdasági helyzet – főképp a középtávú kilátások – komplex értékelése is szerepet kap (Issing és tsai, 2004.). Ez egyfelől azt jelenti, hogy az EKB következetesen járt el, amikor az amerikai tőzsdepánik idején nem tett kamatlépést, hiszen a 2007. évi 2,1 százalékos infláció úgy alakult ki, hogy már decemberben 3,1, januárban és februárban pedig 3,2 százalékos volt a 12 havi infláció (ECB: *Statistics Pocket Book,* March, 2008. 37.). Másfelől pedig azt is, hogy az idézett forrás szerint a 2001–2007 közti időszak egészében jellemzővé vált 2,2 százalékos inflációs eredményt nem lehet a „saját cél el nem éréseként" értelmezni, amint néhány pedáns pénzelméleti írás szerzője a névlegesen tízszázalékos eltérés alapján teszi. Gyakorlati szempontból az árstabilitás egyértelműen megvalósult, ezzel a gazdasági növekedés feltételeit az euróövezet egésze számára kétségkívül biztosították, méghozzá immár egy gazdaságtörténetileg is értékelhető időszakban.

b/ A *Lisszaboni Stratégia,* ami a 2000-es évek keretprogramja, s amelyet 2005 márciusában *alapvetően átalakítottak,* új kereteket fogalmazott meg az európai gazdasági modell értelmezéséhez. Fontos lépés volt a társadalmi és a gazdasági fölvetések jobb összhangja, a környezeti és versenyképességi szempontok új egyensúlya. S miközben ez átalakí-

tást *megelőzően* már itthon is kötelezővé vált a fanyalgás (l. Gács, 2005), az unió e program legfontosabb elemét, a 70 százalékos munkapiaci részvételi szintet már 2006-ra elérte. Igaz, hogy a 70,2 százalék elmarad az Egyesült Államok 75,5 és japán 73,1 százalékától, de a cél nem a túlszárnyalás volt, hanem a 70 százalék elérése, mégpedig 2010-re (forrás: ECB *Statistics Pocket Book* Frankfurt/M., 2007. december, 7.). Ez korántsem bűvészkedés, hisz egy sor EU-államban korábban 18 százalékot meghaladó munkanélküliségi ráta volt, így Spanyolországban, Lengyelországban és Szlovákiában. E mutató jelentősen javult, Lengyelországban 8,6, Szlovákiában 10,4 százalékra mérséklődött az ECB (2008. március, 43.) szerint, és ezzel párhuzamosan nőtt a foglalkoztatás is. Nyilván annál szembeötlőbb a megfelelő időszak romló magyar teljesítménye, a kétezres évek elejét jellemző 5,2–5,4 százalékról a 2008. I. negyedév végére a KSH által mért 8,1 százalékra növekvő munkanélküliséggel és a konvergenciaprogram szerint 2010-ig lényegében szinten maradó, 57 százalékos foglalkoztatással. A jegybank előrejelzése (MNB, 2008.). ennél borúlátóbb, és 2008-ra 0,6 százalék, 2009-re további 0,4 százalékpontos *csökkenést* valószínűsít, a növekedés lassulásával összhangban, ámde az aktív foglalkoztatási politika sokat propagált intézkedéseinek hatástalanságát megjelenítve.

A foglalkoztatási helyzet aligha javulhat a munkapiac bizonyos fokú deregulálása és az oktatási rendszer piachoz közelítése híján. E mozzanatok pedig a lisszaboni stratégiának éppúgy alapelemei voltak, mint az információs technika jobb alkalmazása és az idősebbek foglalkoztatásának előmozdítása. Mindezért e program, *a maga szerény eszközeihez mérve,* valamint a közösségi forrásokban szinte ki sem mutatható részesedése mellett egészében *eredményesnek mondható.* Eltérően például a továbbra is szélsőségesen pazarló és a közösségi versenyképességet belátható módon nem szolgáló agrárrendtartástól, aminek megőrzéséért az érintettek

ismét hisztérikus kampányt folytatnak. (Miközben az érdekképviselők némelyike és a külügyminiszter is úgy tesz, mintha 2009-ben nem kerülne sor az uniós pénzelosztási elvek és gyakorlat felülvizsgálatára, az érdeklődők egyebek mellett az angol külügyminiszter [Miliband, 2008] cikkéből is értesülhettek arról, hogy az átalakítás nem kispályás jellegű lesz. Ezt erősíti, hogy a kezdeményezés mellett a németek is felsorakoztak – *Világgazdaság*, 2008. április 2. 6.) Pedig nehéz lenne jó érveket mondani arra, hogy az EU GDP 1, 8 százalékát előállító, és közismerten súlyos újraelosztási visszásságoktól szenvedő közös agrárpolitika (Halmai, szerk. 2007) változatlan formájú megőrzése kinek is érdeke még azokon kívül (mint az angol és a monacói uralkodó), akik közvetlen pénzügyi értelemben haszonélvezői e rendszernek. (Érdekesen mutat rá erre a jobboldali *Budapest Analyses* [2008. február 6-i 182. sz.] elemzése is a magyar gazdák összefüggésében és a Magosz-álláspont visszhangozásának szokására rácáfolva. (www.budapestanalyses.hu, letöltve 2008. febr. 7.) Ezzel szemben a lisszaboni stratégiában vázolt súlyponteltolódás, egyebek mellett az egyes tagállamok GDP-je 3 százalékának K+F célra fordítása csigatempóban haladt. Az uniós átlag 1,8, a hazai 1 százalék, amit a belső felhasználás rendkívüli aránytalansága és a vállalkozói hozzájárulás és a piaci szempontú szervezés visszaszorulása csak súlyosbít (Török, 2006).

c/ Ellentmondásosabban alakult a legellentétesebb értelmezésekre módot adó célkitűzés, hogy az unió *„a világ legversenyképesebb régiójává"* váljék. (Kifejezetten félreértelmezés az, hogy legtöbbször „legdinamikusabbról" beszélnek, ami hruscsovi értelmezés lenne, és nem is szerepel az uniós dokumentumokban.) Az Egyesült Államok elhúzódó pénzügyi megrázkódtatása (Soros György [2008] új könyve szerint a nagy válság óta a legsúlyosabb) és a dollárnak az euróhoz képest megfigyelt 50 százalékos értékvesztése – ami különösen a pénzügyi vagyontárgyak felhalmozói számára nem éppen

közömbös – mára e célkitűzést kevésbé utópisztikusnak mutatja, mint akár néhány éve. Eközben persze nem egész világos, a célkitűzés mire is irányult. A versenyképesség komplex és sokféleképp értelmezett és számos módon mérhető fogalom (Szentes, szerk., 2005/2006), a politikusok vélhetőleg nem ilyen szakszerűséggel fogalmazták meg a célt. Ha a mérce a valuta stabilitása, a közösség fizetési mérlege, vagy más jóléti mutató, beleértve a megtakarítások és beruházások egyensúlyát és a környezeti szempontokat is, akkor Európának nincs oka a panaszra. Ha a mérce a munkatermelékenység, az idézett statisztika szerint az EU 8,3 százalékkal megelőzi Japánt, viszont továbbra is 27,2 százalékponttal elmarad az Egyesült Államok mögött. Az idézett versenyképességi elemzések rámutattak arra is, hogy a szűkebben vett értelemben, például az új termékek és különösen a K+F, ezen belül is a szabadalmak terén az amerikaiak előnye még nőtt is.

Ha tudomásul vesszük, hogy e célkitűzés a jellegzetes uniós kompromisszumok egyikeként a munkaadóknak tett gesztus lehetett, akkor nem lepődünk meg a kis elmozduláson. Hiszen a versenyképességet döntően *a nemzetgazdaságok keretfeltételei* alakítják, az adózástól a képzésen át a jogállamiság minőségéig. E keretfeltételekre az uniós célkitűzéseknek általában, és különösen a pénzügyi előirányzatokkal nem előmozdítottaknak, csekély ráhatásuk lehet csak. Vagyis annyi valósul meg belőlük, amit az egyes kormányok jónak látnak. Egyesek – mint a skandináv államok – régóta és eredményesen munkálkodnak e célokon. Más országokban a kontinentális jóléti modell legkisebb módosítása ellen is erőteljes társadalmi ellenállás indul, ami lelassítja a változást. Épp ezért e területen közösségi politikáról, mondjuk a területfejlesztéshez, a schengeni övezethez vagy a monetáris politikához hasonló értelemben nyilván nem érdemes beszélni.

Sokszínűség, helybenjárás vagy konszolidáció?

Az Európai Unió számára a jelen évtized a sokszínűség megemésztésének, a konszolidációnak az időszaka. Ebben a tételben két ellentétes állítás rejlik. Egyfelől azt állítjuk, hogy az unió sokszínűsége a jövőben sem adja át magát semmiféle mesterséges egységesítésnek, amit az uborka görbületéről, a csokoládé mibenlétéről és a nemdohányzók – más veszélyforrásokat mellőző – védelméről szóló, közismerten túlzó rendelkezések bírálata kapcsán sokan vélelmeznek. Másfelől azt is állítjuk, hogy e hirtelen megnőtt sokszínűség kezeléséhez a korábban vélelmezettnél lényegesen több idő szükséges, de a feladat megoldható.

a/ Az unió sokszínűsége nem a keleti bővülésből adódik, hanem *mindenekelőtt a régi, nagy tagállamok eltérő belső fejlődéséből.* Eléggé szembetűnő, ha csak a brit, a francia és a német társadalom és gazdaság sokféle feszültségére gondolunk. A 2006–2008 közti belpolitikai változások, reformkezdeményezések és kudarcok potenciálisan átalakíthatják azokat a nemzeti modelleket, amelyek a jóléti államok korábbi változatainak elemzéséből és kategorizálásából adódtak (Genschel, 2005, Sapir, 2006). Nagy-Britanniában láthatólag a pénzügyi egyensúly korlátjába ütközött az új Labour félbehagyott reformprogramja. Franciaország Sarkozy elnöksége alatt thatcherista fordulat előtt állhat, aminek kimenetele a társadalmi erőpróba kimenetelétől függ, éppúgy, mint egykor Nagy-Britanniában. Végül Németországban a Merkel vezette nagykoalíció, amiben a kulcstárcák mind a szociáldemokraták vezéregyéniségei kezében maradtak, láthatólag nem volt képes a „neoliberális" fordulatra, hanem csak a korábbi évek igen apró lépéseinek továbbvitelére.

Az előzőek azt is jelentik, hogy a globalizáció, az egységes piac és pénz dacára a gazdasági *modellek eltérése megmarad* (Szabó K., szerk, 2007). Ebből is adódóan az integráció elmélyülése az ezredforduló tervezeteinek kialakításakor

vártnál csak sokkal lassabb lehet, amit a közös intézmények jövőjével kapcsolatos – kül- és biztonságpolitikai természetű – eltérések tartósulása csak felerősít. Az unió politikai mélyítését célzó, a „demokratikus deficit" leküzdését az unió átpolitizálásával leküzdeni próbáló törekvés (Bartolini, 2006) zsákutcának bizonyult. A Nizzai Szerződés 2001. évi elfogadása óta a többszöri nekifutás sem tudta az unió politikai letéteményét, a *finalité politique* felé haladást előmozdítani. A három meghatározó állam kitapinthatóan és erősödően eltérő hangsúlyok mellett köteleződött el, így a közös nevező kisebb a vártnál és a szükségesnél is. (Bővebben l. Alesina és Giavazzi [2006] kötetét.)

b/ Új színt hozott az EU életébe az *északi kibővülés*. Míg a déli bővüléssel a latin országok történelmi, intézményi és kulturális viszonyaiba illeszkedő, és inkább csak a meglévő torta újfajta szeletelésében érdekelt új szereplők léptek be, az északi kibővüléssel megváltozott az EU természete. Amit rövidlátó bürokraták és kommentátorok „könnyű és gyors belépésnek" véltek a svédek és a finnek nettó befizetői pozíciója miatt, az valójában *alapvető kihívást* jelentett. Az északi államok – és újabban a csehek és a baltiak is – eleve távolságtartóak voltak és maradtak a politikai integráció minden formájával és az ezt megalapozó, szándékosan kétértelmű, a spontán és evolutív politika- és intézményfejlődésnek teret adó megoldásokkal szemben.

Másfelől a skandinávok a közvetlen demokrácia révén ellenőrzött, átlátható és ezért a szupranacionalizmust nem tűrő, saját megoldásait modellértékűnek tekintő stílust honosítottak meg. Végül ezt erősítette meg a skandináv jóléti államok alapvető reformja (Aiginger-Guger, 2006, Győrffy, 2007a), amiben az EU-ban érvényesülőnél lényegesen szigorúbb, belső meggyőződésre és a kormányzattal szembeni bizalomra épülő szabálykövető politika valósult meg immár jó másfél évtizede. Ez a gyakorlat már rég nem a hazai közbeszédben élő, bölcsőtől a sírig mindenkit ellátó, ám a

közpénzeket átláthatatlanul kezelő modell (Bartha, 2006), hanem a nemzetközi versenyképességi listák első tíz helyére rendre bekerülő államok. Ez bizony nem a kontinentális modell a maga rendetlenségével, kiskapuival és áttekinthetetlenségével. Egyáltalán *nem ez az „európai szociális modell"*, amit az EU sokmilliós társadalomtudományi kutatási programjaiban sugalmaznak.

A skandináv siker és mentalitás együttesen erősíti az *euroszkepticizmus új fajtáját:* azt a meggyőződést, hogy ha akarjuk, Brüsszel nélkül jobban megy. S miközben ez egy szinten bizonyára igaz, a föderális Európa távlatát ez se elvi, se szemléleti szinten nem erősíti. Pedig az új tagállamok számára épp ez utóbbi jelenthetné a külső fix pontot. Ez részint a hosszú távú intézményi meghatározottság miatt, részint pedig a gazdaságpolitika időnkénti visszarendeződésének következtében lenne szükséges (Csaba, 2007).

c/ Az előadottakból belátható, hogy a *keleti kibővülés legföljebb a felszínre hozta, de nem kiváltotta* a sokszínűséget és az ehhez is kötődő döntéshozatali *bénultságot*. A tucatnyi új tagállam gazdasági súlya az egyetlen Hollandia adatához mérhető, vagyis nem itt kell a nehézségeket keresni. Az új tagállamok megjelenése két szempontból jelentett valódi kihívást (miközben a kibővülést megelőző vita számos témájáról, a tömeges kivándorlástól a demokrácia működőképtelenségéig kiderült, hogy képzelt betegség mind).

Egyrészt a tagállamok számának megnövekedésére a belső intézmények, a jórészt informalitásra és hat tagra kiépített *döntéshozatali rendszer előzetes átalakítására nem került sor.* Ez kiélezte az egy tagállam – egy szavazat elvén működő rendszer ellentmondásait, amint az előre látható volt. Másrészt az új tagállamok talán túl gyorsan is beletanultak az uniós gyakorlatba, ahol a brüsszeli fellépés gyakorta csak a hazai közönségnek szóló színjáték, érdemi tartalom híján. Ez – a szakirodalomban a „kormányköziség megerősödéseként" jellemzett – stílusváltás sok esetben lehetetlenné tette

az uniót évtizedek óta működtető informális megegyezések gyakorlatának továbbvitelét.

d/ Mindehhez még hozzátehetjük, hogy a *déli kibővülés és a mediterrán kihívás* csak a felszínen és formálisan megoldott feladatok közt maradt. Görögország ugyan gyorsan növekedett, az 1996–2000 közti 3,4 százalékról egy teljes százalékponttal gyorsítva, 4,4%-kal bővülve 2001–2005 közt és 2006-ban is 4,2%-kal, vagyis a keleti tagokkal megegyező lendülettel, bár magasabb szintről indulva. Ugyanakkor a görög kimutatások 2005-ben lelepleződött manipulálása miatt biztosan tudható, hogy az ország legalább egy évtizeden át nem teljesítette az euróövezet követelményrendszerét. Ez pedig maga is aláásta az uniós politikák szavahihetőségét. Hasonlóképp Olaszország is az 1,7 és 0,7 százalékos növekedés meg az államadósság fojtogató terhe alatt nyög, a deficitkritériumot csak könyvelési újításokkal teljesítették. Sokak meglepetésére *a nemzetközi pénzpiacok nem büntették meg* egyik országot, sőt Portugáliát sem. Utóbbi nem pusztán 2004 óta folyamatosan nem teljesíti az EMU-kritériumokat, hanem egyfajta negatív gazdasági csodát is bemutatott (Blanchard, 2006). Utóbbi lényege az évtizedes szinten stagnáló termelékenység, ami az uniós tagságot követő fogyasztásvezérelt felfutás végéhez és a szerkezeti gondok éleződéséhez vezetett.

Meglepő, hogy a nemzetközi pénzpiacok mennyire differenciálatlanul kezelték az unió tagállamait. Ekképp jogos lehet az észrevétel (Győrffy, 2007b), mely szerint a valutaunió egyfajta *erkölcsi kockázattal/moral hazard járt,* amennyiben a meggyőződés híján való, fegyelmezetlen gazdaságpolitika számára mozgásteret biztosított a védernyő. Az EMU bevezetésekor kialakult várakozások ellenében a közös költségvetés-politikai szabályrend nem kényszerített szigorúbb gyakorlatra, hanem a kedvező várakozások adtak teret a máskor már rég fenntarthatatlanná váló politika továbbvitelére.

A KIRÁLYFI

Bánffy Miklós rajza Bartók A fából faragott királyfi c. operájához, 1917

Egészében véve a déli kibővülés arra utal, hogy az EU-, sőt az euróövezeti tagság is csak a fenntartható fejlődés *keretének, de semmiképp se biztosítékának* tekinthető. Ez pedig óv attól, hogy a keleti tagállamokban 2002–2007 közt kormányzati rásegítéssel kialakult eltúlzott várakozásokat ártalmatlan játszadozásnak tekintsük. Nagy a veszélye ugyanis annak, hogy a közvélemény – az okság és az időbeli egybeesés összekeverésével – magát *az uniós csatlakozást hibáztatja* majd az elmaradt gazdasági csodáért. Ennek jelei a 2005–2008 közti időszak közvélemény-kutatásaiban és sajtómegnyilvánulásaiban tetszés szerinti terjedelemben kimutathatók.

A reformszerződés – ráncfelvarrás vagy új kezdet?

Alapvető kérdés, miként ítélhetjük meg az EU jövőjét. Rövidre fogva állítható, hogy a közbeszéd és a szakirodalom többsége ma az unió *jövőtlenségét* vélelmezi. Magyarán szólva: a régi hajtóerők kimerültek, az újak viszont nem jöttek létre, vagy ha mégis, kioltják egymást. Az unió egyre jobban elszakad a polgárainak mindennapjait meghatározó mozzanatoktól. E vélekedéssel szemben hét ellenérvet is felsorolhatunk.

a/ 2007 decemberében, hosszú vita után létrejött az unió *reformszerződése,* amit az októberi véglegesítést követően a kormányfők jóváhagytak, néhány tagállam pedig máris becikkelyezett. (A szöveget [magyarul is] l.: *EurActiv,* 2007. dec. 13. letöltve 2008. febr. 5.) Egyfelől igaz, hogy e szerződés elődeihez, vagyis a nizzai szerződéshez és az elvetett alkotmányos szerződéshez hasonlóan inkább a létrehozásában részt vevők, semmint a közvélemény támogatását szerezte meg, mert döntően a sokoldalú szervezet egyfajta működési szabályzatára szűkült. (Nem meglepő módon a liberális kormányköziség élharcosa, Moravcsik [2008] ebben a politikailag lehetséges maximumot látja.) A magam részéről to-

vábbra is úgy vélem, nem előnye, hanem súlyos *hiányossága* az, hogy tartózkodik minden szimbolizmustól és a jövőt felvázoló távlati célkitűzéstől, hiszen az említettek adják az unió hajtóerejét a kezdetektől napjainkig. A tejkvóták és a kakaórezsim vitájában, vagy a szennyvízdirektíva szemszögéből, netán a lengyel szavazatok súlyozása mentén *föl sem lehet értelmesen vetni* a földrész jövőjét meghatározó kérdéseket, például a török tagság, vagy a területen kívüli katonai szerepvállalás ügyét. Márpedig a pesti mondás szerint „csökött kérdésre lökött válasz" adható csupán.

Bizonyára az is igaz, hogy a túlbuzgóság jeleként a magyar törvényhozásban mindössze 30 példányban osztották szét a szöveg fordítását (igaz, vannak honatyák, akik olvasnak idegen nyelveken, esetleg van hozzáférésük a világhálóhoz, ahol az EU minden hivatalos nyelvén olvasható). Ezért a rögtön másnap történt ratifikálás nem az EU-pártiság, hanem a végiggondolatlan kormányzati stílus jele. Mégis, ha az *összfolyamat politikai dinamikáját* tekintjük, a lisszaboni szerződéssel az EU kimozdult a laekeni csúcs lezárása óta tartó bénultságából. Ez bizonyára szükséges, ha nem is elégséges feltétele a válaszra már rég megérett kérdések elboronálásának. A stabilitási egyezmény új életre lehelése (Fischer et al, 2006), nem utolsósorban a nagy tagállamok, mindenekelőtt Franciaország és Németország visszatérése az egyezmény kijelölte útra már 2007-től kezdődően, *esélyt ad a szervezet végrehajtási bénultságának feloldására.*

b/ Föntebb már szóltunk arról, hogy a *közös agrárpolitika* 1968 óta megcélzott és az 1992-es McSharry-féle reformok óta lassanként, de határozottan előrehaladó reformja 2009-től új szakaszba léphet. Szó sincs arról, hogy 2013-ig rögzítve lennének a célok és a mértékek, sőt az eljárásmódok sincsenek. A kibontakozás fő irányában az idézett források szerint a szakmai megegyezés közel van. Nem kétséges ugyanakkor, hogy a Kereskedelmi Világszervezet hasonlóképpen lassú, de feltartóztathatatlan tárgyalási folyama az

uniót a korábbinál lényegesen rugalmasabb álláspontra szorítja majd. Tarthatatlan álláspontok ismételgetése még soha és senkinek nem bizonyult hatékonyan megvédhető érdekének. Márpedig mind az Egyesült Államok, mind pedig az EU számára nyomós érvek szólnak az agrárliberalizációs megállapodás belátható időn belüli aláírása mellett (Bouet és tsai, 2007). Ezért jogos ha felhívják a figyelmet (Inotai, 2008, 17.) arra, hogy például a közvetlen kifizetésekhez való merev ragaszkodás, vagy akár csak az a törekvés, hogy a nettó befizetői pozíciót mindenáron a mezőgazdaság terén kívánjuk fönntartani, közgazdaságilag nem megalapozott, ráadásul politikailag mindenképp tarthatatlanná válik, legkésőbb 2013 után.

c/ Az *egységes piac* kialakításának programja több mint két évtizede indult el, de számos területen még töredékes az előrehaladás. A Bizottság 2007. novemberi áttekintésben közel két tucat területet/ágazatot sorolt fel, ahol az alapvető törekvések jelentős része még megvalósításra vár. Mindezen visszásságok – és a 2005 óta terjedő „patrióta gazdaságpolitikának" elkeresztelt ódivatú piacvédelem térnyerése – ellenére szembetűnő, hogy a piac fokozatosan működni kezd. Számos elemzés mellett a mindennapi tapasztalat is utal arra, hogy a kizárólag valóságosan működő piacra érvényes összefüggés, a mikroökonómia *egyetlen ár törvénye* fokozatosan érvényre jut. Ma már az éttermi szolgáltatásoktól a repülőjegyárakig és a mobiltelefonok vándorlási díjaiig terjed az a kör, ahol a néhány évtizede még „szokásosnak" vélt nagyfokú szóródás erőteljes mérséklődése figyelhető meg. Ebben az uniós szabályozásnak és a verseny szabályait az érdekeltek ellenében kikényszerítő bizottsági és bírósági gyakorlatnak is jelentős a szerepe, nélkülük a piac „önfejlődése" nyilván még töredékesebb lenne/lett volna.

d/ Aligha becsülhető túl az *Európai Bíróság* jogegységesítésben és az irányelvek kikényszerítésében játszott tevékeny szerepe. Miközben alkotmányossági és politikai megfonto-

lások miatt az európai joganyag nemzeti jogban érvényesülő elsőbbsége korántsem csak Nagy-Britanniában kétséges, hanem egy sor kontinentális európai országban, köztük hazánkban is, a Bíróság gyakorlata egyre több területen szerez érvényt a közösségi jog primátusának. A Bizottság nagy port felvert vizsgálataihoz, például az Iberia és az Olympic légitársaságoknak, valamint a félállami német tartományi bankoknak juttatott kedvezmények ügyéhez társulva kialakulóban van az uniós politikák és alapelvek szelleméhez, nem pedig az érdekmotivált és minimalista értelmezéséhez illeszkedő jogggyakorlat. Az Emberi Jogi Bíróság ítéletei, amelyek a magyar hatóságokat is többször elmarasztalták, előmozdítják a jogtudatosabb megoldások gyakorlattá válását a régi és az új tagállamokban egyaránt.

e/ Az uniós versenypolitika és jogegységesítés, valamint az egységes piac működése is hozzájárul a nemzeti piacok fokozatos – bár részleges – *deregulálódásához*. Nehéz nem észrevenni, hogy a legtöbbször globális folyamatok kényszerítik ki e lépéseket, legyen szó a légitársaságok piacáról, vagy épp a kutatás és a kutatók világméretű áramlásáról. Mindenesetre egy sor piac ma könnyebben meghódítható, mint mondjuk két vagy három évtizede, s ebben az uniós megoldásoknak is kedvező a szerepük.

f/ Nem feledkezhetünk meg a közfigyelemben némileg hátrasorolt *bel- és igazságügyi együttműködésről* sem, annál is kevésbé, mert 2007. dec. 21-e óta hazánk is tagja a schengeni övezetnek. Ezen túlmenően értelemszerűen megnő a szerepe a közösségi szintű bevándorlási politikának, a letelepedés és az üldözöttekkel való bánásmód közös szabályozásának, a vízumkiadás és a tartózkodási szabályok „egyablakos" rendszerének. Kézenfekvő, hogy e területeken a jövőben hathatós és konkrét együttműködésre lesz szükség, hisz a szabályozatlan beáramlás az egyes befogadó társadalmak kötőszövetét feszegető kérdéssé vált, például Hollandiában, Dániában és Franciaországban is.

Mi mindig ráfizetünk?

Mit hozott *magyar szempontból az uniós tagság*? Az elmúlt időszakban számtalan fórumon próbáltak mérleget vonni eme összetett kérdéskörben, és bizonyára nem lehet egyértelmű válaszokra törekednünk.

a/ Ha az eredményeket pusztán a közvetlen jövedelmi többletekre irányuló átlagválasztói szempontból vizsgálnánk, a válasz akár kiábrándító is lehetne. Persze ekkor sem indokolt megfeledkezni azokról *a fogyasztói többletekről*, amiket például a megnövekvő verseny, a szélesedő választék, a számos területen – a biztosítási díjaktól a mobilhívásokon át a sós mogyoróig terjedő körben – csökkenő árak, az erősödő kiszámíthatóság és a biztonságpolitikai kockázatok megszűnte jelent (mondjuk az idegenforgalomban vagy a lakás- és pénzügyi szolgáltatások körében, amelyek egyenként is az agrárágazat többszörösével járulnak hozzá a magyar GDP és vagyonállomány gyarapításához).

b/ Történelmi távlatba helyezve aligha kérdéses, hogy 2004. május 1-jével véglegesen *megszűnt Magyarország „kompországi státusa"*, ami az egész 20. századot meghatározta. Ez vélhetőleg ugyanúgy nem mérhető közvetlenül, mint az idegen csapatok távozta, vagy a szabad választás megtörténte, vagy az egyetemi és sajtópluralizmus helyreállításának „hozadéka". Azt azonban tudjuk, hogy hazánkra ezáltal nem valamiféle – sokak által fölemlegetett – „vadkapitalizmus" tört rá, hanem – pusztán az állami újraelosztás 50 százalékot is meghaladó szintje és univerzális jellege miatt is – az európai szociális piacgazdasági modell. Konkrétan az EU intézményei és politikái révén *fix pontként hatott* a rendszerváltozás egészében a mindennapokat közvetlenül is formáló módon. A külföldön tanuló magyar és a nálunk tanuló külföldi diákok, bevásárlók, munkavállalók, kutatók, üzletemberek, befektetők, az alkotóművészek és a határon túl nyaraló nyugdíjasok az európai integráció szövetét, ha

tetszik „mikroalapjait" nap mint nap építik, a nagypolitika hullámzásaitól, esetenkénti stagnálásától teljesen függetlenül is.

c/ Az uniós tagsággal Magyarország nyílt társadalma és gazdasága *stabilizálódott,* a FÁK-ban vagy a világ más részeiben megfigyelt visszarendeződéseknek esélye sincs. Ez az eredmény jelentkezik a hozzánk áramló – és az egy főre jutó értékben még mindig vezető – külföldi működőtőkében, a tárcaberuházások kedvező feltételeiben, a kifelé irányuló magyar tőkemozgás erősödésében, a jogrend stabilizálódásában, a szabályozási hiányosságok EU-szintű kiigazításának esélyeiben. Miközben ez nyilván egy fokozatos és önerősítő folyamat eleje csupán, az irány és a jelleg, ami a várakozások szempontjából meghatározó, adva van és kedvező.

d/ Az uniós tagsággal megnyílt az esélye annak, hogy Magyarországról többé ne lehessen nélküle dönteni. Így lehetőségünk nyílik a közösségi politikák átvételén immár túllépve azok formálásában *tevékenyen kivenni részünket,* a nemzetiségi kérdéstől a költségvetési szabályokig és a közös szomszédságpolitika alakításáig. Más kérdés az, hogy az uniós tagsággal – az ezt követő gazdaságpolitikai fordulattól se függetlenül – megbomlott a korábbi közmegegyezés, és ennek hatására a magyar külpolitika egészében is, és az EU irányában is, körvonalazatlan, egyoldalúan követő jellegűvé változott (Martonyi, 2007). Ennek következtében a különféle vitakérdésekben nem jelent meg a jellegzetes magyar arcél, és a beleszólás lehetősége az üléseken való részvétel szintjére szorítkozott. Bár ez az unió helybenjárása miatt nem vált végzetessé, a jövőre nézve ez semmiféle biztosítékot sem jelent. A lehetőséggel élni kell, mert különben csak egy kiaknázatlan esély marad a jövőben is. Holott számunkra aligha kérdéses, hogy Délkelet-Európa, mindenekelőtt a szomszéd államok és Törökország ügye épp magyar szempontból kellene hogy a napirend előterében maradjon,

ne pedig a színesítő mozzanatok szintjére soroljon vissza (amire a nagy államok érdeklődése és érdekhelyzete alkalmat ad). A francia politika változását kiaknázva ez lehetővé válhatna, hisz nemcsak a kormányzat, hanem a közvélemény is lassan feladta a korábbi bővítés- és főképp törökellenes megközelítést. (A francia külügyminiszter beszédét és a közvélemény-kutatásokat ismerteti és elemzi: *Crossing the Rubicon in Paris*. Berlin: *ESI Newsletter*, 2008/1. sz. február/online kiadás.)

e/ Végül a 2002-2008 közti időszak kiábrándító teljesítménye ellenére sem feledkezhetünk meg arról, hogy *az EU lehetőséget és kényszert is jelent Magyarország számára a közös valuta mielőbbi átvételére.* Saját nézetünk az elmúlt két évben sem változott a monográfiánk (Csaba, 2006, 9. és 10. fejezet) lapjain kifejtettekhez képest, legföljebb taktikai és ténybeli kiegészítések lehetnek szükségesek. Egyfelől, bármit gondolnak is az újabb elméletben kevésbé, míg a közszereplésben erőteljesebben járatos megszólalók az EMU közgazdasági hátteréről, a magyar küldöttség 2002 decemberében olyan belépési egyezményt írt alá, amiben az ország „belátható időn belül" *kötelezettséget* vállal a közös pénz bevezetésére. Ez akkoriban 6-7 évet jelentett, vagyis a 2008–2010 közti időszakot, amit ma már túl derűlátónak tart a legtöbb elemző. Az elvesztegetett éveket figyelembe véve sem változott azonban az a tény, hogy az euró bevezetése mintegy 5 éves egybehangolt előkészületi munkát igényel. Ha e döntés 2009-ben születne meg, 2014 lenne a legkorábbi reális időpont (a piacok várakozásával egybevágóan). Ehhez képest a konvergenciaprogram legutóbbi változata még 2009/2011-re is jelentős, 2,2–2,7%-os hiánnyal számol, ami a 60 százalékot ekkor még jóval meghaladó adósságállomány mellett 2013–2014-re, vagyis az eredetileg vállalthoz képest mintegy kétszer annyi idő alatt tenné lehetővé e cél elérését. (A Magyar Köztársaság 2007–2009-re vonatkozó konvergenciaprogramja. Budapest, 2007. november 11. www.pm.gov.

hu/konvergenciaprogram.) Ez a „realizmus" azonban nem ment fel az alól, hogy az ország az unióhoz való csatlakozását megalapozó egyik alapvető ígéretét rendszeresen nem teljesíti. A 2004 óta folytonos *túlzott deficit eljárás* akár emlékeztethetné is a döntéshozókat e körülményre.

Másfelől viszont az uniós tagság, az unióhoz simuló konjunktúra, a négyötödrészt EU-n belülivé vált külkereskedelem szakszóval „endogenizálta" az optimális valutaövezet követelményeit. E körülmények kvázi automatikusan vinnének a pénzügyi mutatók közeledésére, ha a hazai államháztartási politika a Stabilitási és Növekedési Egyezmény szerint járna el. Az árfolyam 2003–2007 közt megfigyelt, 250 és 260 Ft/euró szinten történt stabilizálódása, az infláció 5 százalék körüli szintre való beállása és a kamatszintnek a rendszeres deficitek ellenére is megfigyelt süllyedése arra utal, hogy a magyar gazdaságban *erős spontán tendencia érvényesül az euróövezethez való hozzáigazodásra.* Az állam és a háztartások, valamint a cégek erősödő devizaeladósodása ezt csak megjeleníti. Mindebből nem következik, hogy bárkinek, aki jelenleg nem tagja az euró övezetének, ott bérelt helye lenne, amit saját belátása szerinti ütemezésben foglalhatna el.

Tévedések vígjátéka?

Érdemes röviden az EU-val kapcsolatos *tévhitekre* is kitérni, mert ezek – tudományos értéküktől függetlenül – formálják *a várakozásokat,* és ezen keresztül a tényleges gazdasági és politikai *döntéseket* is. Közülük néhányat megemlítünk, inkább elterjedtségük, semmint komplexitásuk okán.

a/ Általános várakozás a közvéleményben az, hogy az uniótól *jelentős jövedelemtranszfer érkezik,* ami vagy rögtön elfogyasztható, vagy legalább a gazdaságot dinamizálja. A sok éven át folyt hamis propaganda eközben mellőzi a

közismert tényeket. Például azt, hogy a II. Nemzeti fejlesztési tervből egyetlen anyag dokumentációját sem adták még át Brüsszelnek jóváhagyásra, beleértve a 4-es metróét sem, Bajnai szakminiszter szerint. Ezért 2009 előtt jelentős összegek elköltése technikailag lehetetlen, holott már 2007-ben kezdődött eme pénzügyi keret felhasználhatósága. (*Magyar Nemzet*, 2008. febr. 2.) Vagy a következőket. 1. az EU-nak mint szervezetnek egyetlen dokumentumban sem adtak a szegényebb tagállamok felzárkóztatását megcélzó feladatot. 2. Erre az EU 2013-ig, sőt 2020-ig a tagok közös GDP-jének 1 százalékát meg nem haladó forrásai eleve nem is lehetnek alkalmasak, *méretüknél és összetételüknél fogva sem.* 3. Minél erősebbé válik az EU-n belül a pályáztatás, annál kevésbé vannak egy-egy nemzetre „leosztott" keretek.

b/ Különösen a lisszaboni stratégia okán sokan várták – Franciaországban és Hollandiában is –, hogy az uniós programok *munkahelyteremtő* hatással járnak. Márpedig amíg e programok fele az agrárszférába megy, és az évtizedek óta megcélzott „modulálás", azaz a termelésről a területfejlesztésre történő átirányítás nem történik meg, ez elvileg se várható el. Mivel nálunk a 2007–2013-as II. Nemzeti fejlesztési terv kiadásainak negyede, talán harmada gazdasági célú, a munkahelyteremtő hatások legalábbis bizonytalanok, makroszinten nem meghatározóak.

c/ Általános az az *optikai csalódás,* ami a szolgáltatások árnövekedését az euróhoz köti. Mindnyájan, akik jártunk külföldön, hallhattuk vendéglátóinktól, és olvashattuk a közvélemény-kutatásokban is, hogy az uniós országok lakossága a nagy turistafogadó helyeken észlelt jelentékeny szolgáltatási áremelkedést az eurónak tulajdonítja, amit német humorral *teuro*nak (kis drágámnak) keresztelt el. Nem kétséges persze, hogy vannak helyek és alkalmak, ahol ma euróban kerül valami annyiba, mint korábban DM-ben vagy Ffr megfelelőben, például Berlin belvárosában vagy Párizs jobb kerületeiben. Ugyanakkor az Eurostat beleszámítja a

bevásárlóközpontok, a fapados légitársaságok és az internetszolgáltatók csökkenő díjait is. Mindezek miatt tudományos elemzésben csak az ECB által kimutatott 2,1–2,5%-os inflációt fogadhatjuk el valósnak. Vagyis az euró átvétele valóban és jelentősen árstabilizáló hatású volt, és nálunk is ilyen lenne, ami bizonyára *segítené a tartós növekedést.* Egyebek mellett azáltal, hogy megszüntetné a fizetésimérleg-korlátot. Ehhez képest vélhetőleg minden más makroökonómiai érv elenyészik.

d/ Gyakorta keltik a közszereplők azt a benyomást, hogy a 2004-et követő szakasz lázas hiperaktivitása, a kormányzati „reformkór" az uniós elvárásoknak való megfelelés kényszeréből fakad. Olvashattunk erről a közigazgatás átszervezése, az egészségügy, a felsőoktatás, az adópolitika, és még ki tudja mi minden összefüggésében, bár e megnyilatkozások tételes idézése vélhetőleg aránytévesztés lenne. Érdemes felfigyelni eközben arra is, hogy a felsorolt területeket a tagállamok általában nem adták közösségi hatáskörbe, *acquis communautaire* különösen kötelező érvénnyel e területeken vagy nincs, vagy minimális mértékben van (és így értelmezésekre ad teret).

Ezért a fenti időszak nekibuzdulásait értelmezhetjük úgy is, hogy az új tagállamok elitje hamar eltanulta a régiek politikai osztályától az EU instrumentalizálását, ami a választópolgárok tömegeinek kiábrándultságát bizonyára jelentős mértékben megalapozta nálunk és a többi tagállamban is. Ugyanakkor az egyes államok igen eltérő fejlődése arra utal, hogy az EU, mint *önkéntes szabálykövetésre* épülő klub, maga általában nem kényszerít ki semmit, de nem is állja útját annak, ha egy tagállam szlovák, észt vagy dán típusú átfogó átalakításokba fog. Ennek okát – akárcsak a tétlenségét – rendre az országhatáron *belül* célszerű keresni.

e/ Végül: az EU összefüggésében gyakori a szellemi tunyaság és a hivatali kényelem ama megnyilvánulása, ami egyfajta *egységrakomány-képzésként* képzeli el az integrációt,

ahol minden tagállam „megfelelő szerveinek" ugyanazt kellene tenniük. Többször is láttuk, leginkább azonban mégis a lisszaboni stratégia, a környezetvédelem és a szociális ügyek kapcsán igazolható, hogy eltérő megoldások egyként eredményesek lehetnek. Ezért az unió alapelve, *a szubszidiaritás* a központosító és egységesítő megoldások titalmát, nem pedig kötelezővé tételét írná elő. Szó sincs arról, hogy mondjuk Brüsszelből bárki diktál(hat)ná a kétfokozatú egyetemi képzést, az ország területi felépítésének átalakítását, a közterhek mértékét és adónemek közti megoszlását, a közteherrendszer progresszivitását, vagy a jóléti szolgáltatásokban érvényesülő szolidaritás és átláthatóság mértékét. Ezek bizony a sajnos bulvárelemekkel túlterhelt európai közélet valós dilemmái, amelyek közösségi döntést követelnek meg.

Európai Egyesült Államok vagy szabadkereskedelmi övezet?

Milyen *távlatai lehetnek az európai integrációnak?* E kérdést a nizzai szerződéshez vezető 1999. évi torinói csúcs óta kerülgeti az európai elit, mint a forró kását. Egyfelől elvont tervezetek, másfelől tisztán taktikai elemekkel „feldúsított", az érdemi kérdésekben azonban tátongóan üres anyagok készültek (mint 2007 végén a magyar külpolitikai stratégia, vagy a nemzetközi szaklapokban közölt számos absztrakt eszmefuttatás). E helyzetben mi is legföljebb egyfajta minimális előrejelzés kockázatát vállalhatjuk fel.

a/ Bizonyosak lehetünk abban, hogy az európai integráció történelmi folyamata sikeres, és a hozzá fűződő sokszálú érdekek miatt *érdemben visszafordíthatatlan.* Az elmélyülést le lehet lassítani, az előrehaladást lehet késleltetni, de akár a közösségből, akár a valutaunióból kilépni aligha lehet, még ha magas helyeken is nyilatkoznak efféle meggondolatlanságokat. Nem képzelhető bármely eddig is rész-

ben vagy egészében közösségi hatáskörben lévő terület *teljes kiiktatása*. Miközben a politikák részleges „re-nacionalizálására" épp az élenjáró tudományos, környezeti és szociális téren máris számos példát láttunk, nem lesz tragédia, ha a léptékét tekintve eleve nemzeti hatáskörű mezőgazdaság és területfejlesztés formálisan is e területekhez hasonlóvá válik. (A reménytelen küzdelem eseteként értékelhetjük a 20 EU-tagország szakminiszterének a WTO-egyezmény tervezetével szembeni „nem, nem, soha" állásfoglalását. l. *figyelő.net*, 2008. febr. 18.) Szükséges lesz ezzel szemben a közös bel- és igazságügyi terület, a közös kül- és biztonságpolitika, a közös szabályokat kikényszerítő intézkedések és általában *a közösségi szinten hozzáadott értéket hozó* tevékenységek korábbinál kiterjedtebb finanszírozása. Ezzel párhuzamosan időszakos *deregulációs* kampányokra is sort kell keríteni a közvéleményt is joggal irritáló ügyekben, a légiközlekedéstől az uborka görbületéig terjedő körben. A Barroso vezette Bizottság maga is élére állt e törekvésnek, legutóbb (Barroso és Verheugen, 2008) az egységes fizetési térség, a kis cégek adminisztratív terhei és a környezetvédelem terén helyezett kilátásba számos efféle lépést.

b/ Az uniós és az euróövezeti tagság is csak esély, *semmiféle automatizmus nem működik az elmaradottabb és gyengébben teljesítő tagok felzárkóztatására.* A gazdaság valóságában (az egyensúlyi és az integrációs modellektől eltérően) nem is érvényesül effajta irányzat. Ezért nemcsak gyermeteg, de visszahúzó az uniós szerepvállaláshoz kötődő csodavárás, az „ők majd megmondják" légkörében szocializálódott közigazgatás és tanácsadói kör szellemi tunyaságának továbbélése. Miközben a javuló szabályozási környezet és a kedvező várakozások adtak (már egy) esélyt, ezt 2002–2008 közt többnyire sikerült eljátszani.

c/ Ha sikerül túllépni az „adjátok vissza a pénzem" gyermetegségén, akkor ideje felhagyni a „mit kapunk az EU-tól" és „érdekünk az alapok maximális leszívása" típu-

sú közbeszéddel is. A német reformjavaslat (*Világgazdaság*, 2008. ápr. 2.) – épp ezért valamennyi, kizárólag egyes országra vagy egy ágazatra szorítkozó kedvezmény kiiktatását kezdeményezi, ami elméletileg akkor is az egyetlen járható út, ha az uniós diplomáciai hagyományok szempontjából már-már szentségtörésnek számít. A felnövekvő kamaszhoz hasonlóan – a „mit tehetek érted?", más szóval „miképp hasznosíthatom magam?" típusú kérdésekre kellene átnyergelnünk. Az unió *válaszúthoz* érkezett: hagyományos politikái a hagyományos keretekből nem fedezhetők, döntéshozatala megbénult, a világpolitika kihívásaira lassú és elégtelen válaszokat ad, ha ad (WTO, klímavédelem, menekültügy, betegségek, terrorizmus, multikulturalizmus, internet). Ezért sürgető érdemi vitát folytatni arról, hogy mi, magyarok és a többi új tagállam *mit viszünk majd be a közösbe*, mert Bartók Béla és Szentgyörgyi Albert elismertetése immár nem a jövő nemzedék gondja.

d/ Ehhez kötődik a *„milyen EU-t akarjunk"* ügye. A mezőgazdasági, a szomszédságpolitikai és a monetáris integráció kapcsán konkrétan is láttuk, hogy a nemzeti érdek *nem eleve és axiomatikusan adott*, hanem tartalmi vitákban és egyeztetések révén formálódik. Egyfajta megoldás lesz, ha a nemzet érdeke az, hogy „továbbra is glukóz hozzáadásával javíthassuk a szőlőlevek alkoholtartalmát", és másfajta, ha mondjuk a szekuláris török demokrácia felkarolásának síkján értelmeződik. Ehelyütt amellett érveltünk, hogy *csakis* a szélesebb értelmezés keretében tudunk konstruktív és megvalósítható új ötletekkel előállni. Mert csak ezt követően tudunk nemcsak vágyni, hanem *tenni is* a magyarság érdekét eredményesebben megjelenítő EU-politikák érdekében.

Csaba László

Felhasznált irodalom

Aiginger, K.–Guger, A.: The ability to adopt: why it differs between the Scandinavian and continental European models. *Intereconomics*, 2006. 41. évf. 1. sz., 14–25. o.

Alesina, A.–Giavazzi, F.: *The Future of Europe: Reform or Decline.* Cambridge/Mass. – 2006. London, The MIT Press.

Barroso, J. M.–Verheugen, G.: Európa nyerésre áll a bürokrácia ellen. *Világgazdaság*, 2008. febr. 7.

Bartolini, S.: Mass politics in Brussels: how benign it could be? *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 2006. 4. évf. 1. szám, 28–56. o.

Blanchard, O.: Adjustment within the euro: the difficult case of Portugal. *Portuguese Economic Journal*, 2006. 6. évf. 1. sz., 1–20. o.

Bouet, A.–Meuel, S.–Orden, D.: More or less ambition in the Doha Round: winners and losers from trade liberalization, with a developmental perspective. *World Economy*, 2007. 30. évf. 8. szám, 1253–1280. o.

Csaba László: *A fölemelkedő Európa.* 2006. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Csaba László: Átmenet vagy spontán rend(etlenség)? *Közgazdasági Szemle*, 2007. 54. évf. 9. sz. 757–773. o.

Fischer, J.–Jonung, L.–Larch, M.: *101 proposals to reform the Stability and Growth Pact: why so many?* A survey. Brüsszel: EU Bizottság, DG EcoFin, *European Economy/Economic Papers*, 2006. 267. szám (december) – elérhető online a főigazgatóság honlapján.

Gács János: *A lisszaboni folyamat* – egy hosszú távú stratégia rejtélyei, elméleti problémái és gyakorlati nehézségei. *Közgazdasági Szemle*, 2005. 52. évf. 3. sz., 205–230. o.

Genschel, Ph.: *Globalization and the welfare state: a retrospective. Journal of European Public Policy*, 2004. 11. évf. 4. sz., 623–636. o.

Győrffy Dóra (2007a): *Democracy and Deficits.* 2007. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Győrffy Dóra (2007b): *Szabályok és választások: a költségvetési politika mozgástere az Európai Unióban. Külgazdaság*, 2007. 51. évf. (11–12). sz., 60–76. o.

Halmai Péter, szerk.: *Az Európai Unió agrárrendszere.* 2007. Budapest, Mezőgazda Kiadó.

Inotai András: *Gondolatok az EU költségvetésének jövőjéről és a magyar mozgástérről. Pénzügyi Szemle*, 2008. 53. évf. 1. sz. 7–23. o.

Issing, O.–Angeloni, I.–Gaspar, V.: *Monetary Policy in the Euro-Area: Strategy and Decision-Making at the ECB.* – második, bővített és átdolgozott kiadás. 2004. Cambridge–New York: Cambridge University Press.

Martonyi János: *Célpontok. Figyelő,* 2007. 50. évf. (51–52). sz.

Miliband, D.: *Lássunk hozzá az uniós költségvetés átalakításának! Világgazdaság,* 2008. jan. 17.

MNB: *Jelentés az infláció alakulásáról – időközi felülvizsgálat.* Budapest, 2008. február 25.

Moravcsik, A.: *The European constitutional settlement. World Economy,* 2008. 31. évf. 1. sz., 158–183. o.

Sapir, A.: *Globalization and the reform of European social models. Journal of Common Market Studies,* 2006. 44. évf. 2. sz., 369–390. o.

Soros, G.: *The New Paradigm for Financial Markets: The Crisis of 2008 at What it Means.* 2008. New York, Public Affairs (e-book, április 3).

Szabó Katalin, szerk.: *Összehasonlító gazdaságtan.* 2007. Budapest, Aula Kiadó.

Szentes Tamás és munkaközössége: *Fejlődés – versenyképesség – globalizáció, I–II. kötet.* 2005/2006. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Török Ádám: *Stratégiai ágazat – stratégia nélkül?* 2006. Szombathely, Savaria University Press.

Wallace, H.–Wallace, W. szerk.: *Politikák születése az Európai Unióban.* 1999. Pécs, Dialóg Campus.

AZ ÚJ TERRORIZMUS

A terrorizmus – bár mindeddig kétségtelenül a 21. század meghatározó biztonsági fenyegetésének bizonyult – nem új keletű jelenség: már a bibliai időkben és a középkorban is léteztek mozgalmak (például a sicariusok és az iszmáíliták), amelyek ma ezt a minősítést kapnák. Fontosságuk hol nőtt, hol csökkent, de kordában tartásukhoz általában elegendőek voltak az állam rendvédelmi, belbiztonsági és titkosszolgálati eszközei; a fegyveres erők bevetésére csak ritkán volt szükség. A 19–20. század terrorista szervezetei többnyire világi ideológiát követtek, korlátozott célokért harcoltak, politikai-társadalmi vagy nacionalista jellegűek voltak, az állam erőszakszervezeteit és hatalmi intézményeit támadták, és akcióik végrehajtása során igyekeztek kímélni a civilek életét. Az Irgun zsidó terrorista szervezet legemlékezetesebb akciója például kétségtelenül a jeruzsálemi Dávid Király Szálloda déli szárnyának felrobbantása volt. A déli szárny már régen nem zarándokoknak és turistáknak adott szállást: a brit mandátumi kormány, a katonai parancsnokság és a bűnügyi rendőrség irodái kaptak itt helyet, a pincében katonai híradóközpont működött. A támadás során a terroristák figyelmeztették az arab konyhai személyzetet (ezek el is menekültek); az utcán egy kisebb pokolgép felrobbantásával elriasztották a környékről a járókelőket, és telefonon figyelmeztették a briteket, hogy ürítsék ki az épületet. A szintén „régi típusú" baszk ETA a gazdasági célpontok elleni támadások során a mai napig figyelmeztető telefonhívással próbálja elkerülni a civil áldozatokat. (A kísérlet nem mindig jár sikerrel: a Dávid Király Szállodában

91 ember halt meg, mert a rangidős brit tisztviselő, Sir John Shaw nem vette komolyan a figyelmeztetést; az ETA támadásai is okoztak már számos civil veszteséget.) Ilyen „régi típusú" terrorista szervezet volt az olasz Brigate Rosse is, mely korlátozott célokért harcolt, és egy korlátozott területen tevékenykedett. Célpontjai nagyrészt az állam hatalmi szervezetei és az imperialista kizsákmányolást megtestesítő élő jelképek voltak, akciói során többnyire igyekezett elkerülni a kívülállók, civilek bántalmazását.

Új helyzetet teremtett a 20. század második felében újraéledő vallási indíttatású terrorizmus: Indiában szikhek, keresztények és hinduk, Burmában és Japánban buddhisták, az Egyesült Államokban fundamentalista keresztények, négy kontinensen muszlimok ragadtak fegyvert hitük nevében. (A vallási indíttatású terrorista szervezetek között rövid ideig még egy tantrikus jóga mozgalom is volt, az Ananda Marga.) A legkövetkezetesebbnek, legveszélyesebbnek – akár tetszik, akár nem – a radikális iszlám hívei bizonyultak. Széles körű társadalmi támogatottságuk, a szaúdi, pakisztáni, iráni kormánytól és magánforrásokból származó, nyomon követhetetlen és gyakorlatilag kimeríthetetlen pénzforrásaik, interkontinentális csapásmérő képességük, civilek elleni, látványosan véres támadásaik összeadódnak, és olyan minőségi változást jelentenek, amely egyes államok számára nemzetbiztonsági kockázat, más államok számára szó szerint egzisztenciális fenyegetés. Az „új terrorizmus" már nem kezelhető a korábban bevált nemzetbiztonsági és igazságszolgáltatási eszközökkel, de az egyes államok fegyveres erőivel sem – csak nemzetközi összefogással lehet elfojtani.

Itt meg kell állni egy percre. Talán nem meglepő, hogy a gyarmatbirodalmak működésképtelen utódállamaiban egy terrorista mozgalom destabilizáló tényező lehet. De Európában? Ahol milliós hadseregek éveken át küzdöttek egymással, óriási pusztítást és milliók halálát okozták? A más-

dik világháború stratégiai bombázó hadjáratai (de a háború vége felé már egyes nagyobb támadások is) nagyságrendekkel több civil áldozattal jártak, mint a 20. század valamennyi terrorista támadása összesen, mégsem tudták megtörni a németek, oroszok, japánok kitartását. A bombázással járó állandó feszültség, félelem, bizonytalanság, súlyos civil veszteségek, széthulló infrastruktúra, ellátási nehézségek és lehetetlen közlekedés a várttal ellenkező hatást értek el: inkább megszilárdították, semmint megrendítették a civilek erkölcsi tartását (nyilván nem volt elhanyagolható tényező az sem, hogy a stratégiai bombázástól leginkább szenvedő népek hatékonyan működő rendőrállamokban éltek, a defetista magatartást gyorsan kiszagolta a Gestapo, az NKVD vagy a Kempeitai). Ezek után nehezen érthető, hogy hogyan tud néhány tucat, esetleg néhány száz, de legfeljebb néhány ezer ember korlátozott tűzerejű kézifegyverekkel és garázsban-konyhában összeszerelt primitív robbanóeszközökkel olyan zavart és bizonytalanságot kelteni, amely viszonylag rövid idő alatt megrendíthet egy korábban szilárdnak hitt államot. Mégis így van.

A fegyveres harc politikai kommunikáció: mindkét fél azért küzd, hogy akaratát rákényszerítse az ellenségre és megtörje annak ellenálló készségét. A nemzetállamok háborúiban ez egymás fegyveres erőinek, infrastruktúrájának, katonai regenerálóképességének pusztításával és siker esetén az ellenség területeinek megszállásával történik. A hadban álló társadalom minden tagja (az is, aki legszívesebben kimaradna az egészből) egy országos gépezet része; a katonák a fronton fegyverrel juttatják érvényre az ország érdekeit, a civilek a hátországban munkájukkal és adóikkal járulnak hozzá a közös erőfeszítéshez. A harcok a hadműveleti területekre korlátozódnak, de a civilek akkor is élveznek valami védelmet, ha az ellenség a hátországot támadja: szirénák jelzik a veszélyt; a légoltalmi pincékben mindenki menedéket talál; a légvédelmi rakéták lángcsóvája, a közeli repülőtérről

felszálló vadászok dübörgése jelzi, hogy az ellenségnek sem megy minden simán.

Az új terroristák viszont kerülik az összetűzést a rendvédelmi szervekkel és fegyveres erőkkel; szántszándékkal közvetlenül a civileket veszik célba, lehető leghétköznapibb tevékenységeik közben: mikor metrón vagy buszon utaznak, sakkoznak a tengerparti parkban, vagy ebédelnek egy pizzaétteremben. A váratlan, kiszámíthatatlan és látványosan véres támadások mindenki számára személyes, megkerülhetetlen élménnyé teszik a veszélyt, félelemmel és bizonytalansággal teli légkört teremtenek, amely akadályozza a társadalom mindennapi, normális működését. A polgár az utcán, a munkahelyén és otthon állandóan az erőszakos halál árnyékában él, fél napi tevékenysége közben – fél munkába menet, fél vásárlás közben, fél mikor a gyereket az iskolába viszi. Az állandó veszélyben elszigetelt és védtelen célpontnak érzi magát. Ezt az érzést csak fokozza, hogy a rendőrség, az igazságszolgáltatás, a fegyveres erők tehetetlennek tűnnek – és a látszat gyakran megfelel a valóságnak. A terrorizmus sikeres, ha egymást gyanakvással figyelő alkotóelemekre, családokra, klánokra, vallási közösségekre tudja szétforgácsolni a társadalmat, ha a kulturális, etnikai, vallási választóvonalakon átnyúló kapcsolatok megszűnnek vagy a minimumra sorvadnak.

De ennél jóval többről van szó. A terroristák nagy része nem aszociális pszichopata: társadalmat szétforgácsoló erőszakos tevékenységük nem öncélú. Az általános félelmet és bizonytalanságot kiváltó, kiszámíthatatlan támadások sorozata éppúgy politikai kommunikáció, mint a páncélos és lövész hadosztályok és légi dandárok hadműveletei egy gépesített háború során. A terroristák is meg akarják törni a megtámadott társadalom ellenállását, arra akarják kényszeríteni, hogy érdekeiknek és céljaiknak megfelelően változtassa meg magatartását. Arra számítanak, hogy egyes társadalmak erkölcsi tartása nem elég szilárd sem a vesz-

teségek elviseléséhez, sem a hatékony válaszhoz – az általános félelem és bizonytalanság következtében előbb-utóbb engedni fognak. A terroristák racionális gondolkodását legszemléletesebben egy arab nyelvű stratégiai dokumentum mutatja, melyet a norvég Fegyveres Erők Kutatóintézetének (FFI – Forsvaerts Forskningsinstitutt) munkatársai találtak az interneten három hónappal a madridi terrortámadás előtt. Szerzője az Egyesült Államok iraki hadjáratát támogató országok belpolitikai elemzése alapján Spanyolországban látja a koalíció gyenge láncszemét, és propagandakampányt és súlyos csapásokat javasol a spanyol erők ellen: az iraki háború olyan népszerűtlen, hogy elég lesz két-három fájdalmas csapás, és az Aznar-kormány vagy kivonja a csapatait, vagy átadja helyét a kivonulást ígérő szocialistáknak. A „fájdalmas csapás" végül nem az Irakban szolgáló csapatokat, hanem közvetlenül a hátországi civileket sújtotta, és egyetlen támadás is elég volt az Aznar-kormány bukásához. A gyors spanyol kivonulás (vagy inkább fejvesztett menekülés) dominóhatásaként számos kisebb koalíciós partner is kivonta csapatait.

A terrorizmus kezelésére ajánlott politikailag korrekt eljárás első lépése azonosítani a kiváltó okokat – a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket, elmaradottságot, nyomort, tudatlanságot, kilátástalanságot, globalizációt, idegen kulturális, gazdasági és politikai hegemóniát, idegen elnyomást. Ha ezeket sikerül orvosolni, ha sikerül politikai megoldást találni, akkor eszerint a terrorizmus magától megszűnik. Ha mégsem, akkor tárgyalások útján meg lehet találni a beszüntetéséhez vezető kompromisszumot.

Ez a túlegyszerűsített, ok-okozati megközelítés téves. Egyrészt a „kiváltó okok" elmélet átengedi a terroristáknak az erkölcsi magaslatokat, mert kimondatlanul is elfogadja, hogy az egyenlőtlenségből, kirekesztettségből stb.-ből eredő sérelmek megoldását csak erőszakos úton lehet kikényszeríteni, és az erőszak mindaddig indokolt, amíg csak egyetlen

kezeletlen sérelem is létezik. Másrészt a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek, elmaradottság stb. általános jelenségek szerte a világban, a legveszélyesebb terrorista szervezetek mégsem a világ legszegényebb, legelnyomottabb, legkirekesztettebb társadalmaiban fejlődtek ki. Maguk a terroristák sem szenvedő alanyai a kiváltó okoknak: a rendelkezésre álló szociológiai felmérések (például Marc Sageman amerikai professzor munkája) szerint általában rendezett családi hátterű, középosztálybeli emberek, szakképzettek, sokan valamilyen felsőfokú iskolát is végeztek. Ha mégis ragaszkodunk a kiváltó okok kutatásához, akkor az általánosan meglévő és jellemző körülmények helyett azokat kell azonosítani, amelyek csak a nemzetközi terrorista szervezeteknek termékeny talajt, védelmet és támogatást nyújtó társadalmakra jellemzőek. Az ilyen vizsgálódás eredménye egyáltalán nem megnyugtató, és politikailag egyáltalán nem korrekt: egy olyan ideológia léte és általános elfogadottsága tűnik a legfontosabb tényezőnek, amely egy univerzális igazság érvényesülése és az üdvözülés nevében dehumanizálja az ellenséget és leértékeli életét, engedi a gyengék és védtelenek támadását, és amely erőszakos választ diktál minden valós vagy vélt sérelemre.

A terrorizmus egyetlen valós „kiváltó oka" egyáltalán nem társadalmi-gazdasági, hanem hadműveleti jellegű: azért alkalmazzák, mert működik. A terroristák számítása helyes: egyes társadalmak gerince valóban gyenge – nem tudja elviselni a veszteségeket és nem tud hatásos választ adni támadásokra; az általános félelem és bizonytalanság nem a társadalom erkölcsi tartásának megszilárdításához vezet, hanem magatartásának megváltoztatásához. Pontosan ezért George Bush elnök „terrorizmus elleni világméretű harc" kifejezése valójában fogalomzavar. A terrorizmus eszköz, harceljárás, a hadviselés egyik formája – a harcot nem az eszköz, hanem alkalmazói (a terrorista szervezetek) ellen kellene vívni. Mégsem ez az első példa egy tevé-

kenység vagy magatartásforma nemzetközi összefogással és fegyveres erővel történő elfojtására. A rabszolgatartás és rabszolga-kereskedelem csak a munkaerő-gazdálkodás egyik lehetséges formája, felszámolása mégis nemzetközi összefogással és számottevő fegyveres erő mozgósításával történt. A kalózkodás is lényegében csak a tengereken szervezeti formában elkövetett megélhetési bűnözés, mégis több mint 2000 éve a kalóz *hostes humani generis* (az emberi faj ellensége), és motivációra, nemzeti hovatartozásra, „kiváltó okokra" tekintet nélkül minden kormány üldözi.

A terrorizmussal szemben az ilyen nemzetközi összefogás egyelőre még nagyon hiányos és bizonytalan – elsősorban azért, mert egyes államok hatalmi ambíciói jóval nagyobbak, mint amit fegyveres erővel meg tudnának valósítani, a terrorista szervezetekben viszont kiváló (és letagadható) erőkivetítő eszközt tartanak a kezükben. Irán a Hizbullah megteremtésével és támogatásával olyan befolyásra tett szert a Mediterráneum keleti medencéjében, amire fegyveres erőivel soha nem lett volna képes. Pakisztán öt háborút vesztett Indiával szemben, de amire fegyveres erejével nem képes, azt eléri a terrorista szervezeteken keresztül: hatvan éve akadályozza Jammu és Kashmir integrálódását Indiába. Egyelőre még abban sincs nemzetközi egyetértés, hogy egyáltalán mi is a terrorizmus. A Népszövetség már 1937-ben, az Európai Unió Tanácsa 2002-ben elég egyértelmű meghatározást adtak; a taxatíve felsorolt terrorista tevékenységek üldözését előíró nemzetközi egyezmények száma húsz körül van; ezeken túlmenően még legalább kétszáz – társadalomtudományi, biztonságpolitikai, jogtudományi, vagy törvényekben, nemzetközi egyezményekben rögzített – meghatározás létezik. De a terrorizmusban hasznos eszközt látó államok a mai napig zátonyra futtatnak minden próbálkozást, hogy egy általánosan elfogadott – és várhatóan kötelező magatartást is előíró – nemzetközi jogi meghatározás szülessen.

A meghatározás hiánya nagyon hatékony eszköz a terrorizmus (és a terrorista szervezetek) legitimálásában. Robespierre, Trockij és Lenin szavainak idézése és tevékenységük elemzése útján össze lehet mosni a központi hatalom kényszerítő intézkedéseit és a terroristák civilekkel szembeni erőszakos tevékenységét. Ha az állam alkalmazhat megfélemlítő eszközöket és erőszakot, miért ne alkalmazhatná azokat egy társadalmi igazságosságért küzdő nem állami szereplő? A legitimálás másik – és talán még hatékonyabb – eszköze a már említett „kiváltó okokkal", nemes motivációval (önrendelkezés, nemzeti felszabadítás, mély vallási hit), kényszerítő körülményekkel (ellenség nyomasztó túlereje; az iszlámot meg kell védeni a nyugati kultúra korrozív befolyásától), a megtámadott társadalom démonizálásával (Izrael puszta léte) indokolni a terrorista tevékenységet, és az áldozatot hibáztatni a támadásért – még akkor is, ha sem az elkövetőnek, sem az áldozatnak, sem a helyszínnek nincs semmiféle felismerhető kapcsolata a feltételezett „kiváltó okokhoz".

Ebben az olvasatban az Egyesült Államok követségei ellen Kenyában és Tanzániában végrehajtott bombatámadások és a World Trade Center elpusztítása egyenes és megérdemelt következményei az ország külpolitikájának; a Buenos Aires-i és isztambuli zsinagógák felrobbantása a megoldatlan zsidó–arab konfliktus jogszerű következménye; a madridi vonatokon és a londoni földalattin végrehajtott robbantások indokolt válaszcsapások az Afganisztán és Irak elleni agresszióra. Innen ered az „aki az egyik embernek szabadságharcos, az a másiknak terrorista" cinikus elmélete is: ne ítéljük el a Bagdadban a Down-szindrómás fiúra pokolgépet szerelő arabokat, a beszláni iskolában 12–14 éves lányokat megerőszakoló csecseneket, mert ugyanúgy a szabadságért küzdenek, mint 1956-ban az orosz csapatok ellen fegyvert ragadó magyar polgárok. (Kétségtelen, hogy a beszláni áldozatok nagy számához a kellő előkészítés nélkül

indított kiszabadító akció is hozzájárult – de az csak négy nappal az iskola elfoglalása után történt. Négy napon át a csecsenek voltak a helyzet urai, és mind az orosz, mind a nemzetközi források szerint a túszokkal szembeni magatartásukat féktelen barbarizmus és brutalitás jellemezte.)

A terrorizmus legitimálásában a nyugati világ egyes döntési felelősséggel felruházott politikusai, a társadalom gondolkodását, értékrendjét, etikáját befolyásoló értelmiség többsége és a közvéleményt formáló hírmédiumok megbízható partnereknek bizonyulnak (és új tartalmat adnak a lenini „hasznos idióták" kifejezésnek). Elfogadják felmentő tényezőként a motivációt, áldozatként tüntetik föl a terroristát, kétségbeesett védekezésként, Dávid indokolt és emberileg érthető – ha nem is helyeselhető – Góliát elleni reakciójaként a polgári személyek elleni véres támadásokat. Elutasítják, hogy a terroristák, csakúgy mint a kalózok, *hostis humani generis* – az emberiség ellenségei. E magatartásnak lehetnek ideológiai okai (gyarmati korszakért érzett bűntudat, elkötelezettség a tolerancia, multikulturalizmus és politikai korrektség mellett), lehet naivitás (forradalmárokról és a harmadik világ forradalmi mozgalmairól alkotott romantikus nézetek), lehet a lenézett közvéleménnyel automatikusan szembehelyezkedő elitista gőg, lehet feltűnési viszketegség, vagy egyszerű opportunizmus. És szerepet játszhat a félelem is: Európában tizenöt-húszmillió muszlim él, és nagyon kevés politikus, hatóság, újságíró, filmrendező, vagy író mer ujjat húzni velük. (Pontos számok nincsenek, mert egyrészt az illegális bevándorlókról csak nagyon felületes becslések vannak, másrészt sok államban a törvény tiltja a vallási hovatartozás szerinti nyilvántartást.) Bármi is a motiváció, a nyugati politikai és értelmiségi elit jelentős része a terrorizmus apologétája.

Mindez eltakar egy fontos részletet: a hadviselésnek éppúgy vannak szabályai, mint a társadalmi érintkezés minden más formájának. Felejtsük el egy percre a genfi és

hágai egyezményeket – azok csak az évezredes szabályok közelmúltban leírt, legújabb változatai. A szabályok sokkal régebbiek és univerzálisak: előzményeiket (melyek alig különböznek a mai szabályoktól) megtaláljuk a 3000 évvel ezelőtti Kínában, az ókori görög városállamok harcaiban és a 2000 évvel ezelőtti Indiában. A barbarizmustól a civilizált magatartás, a kegyetlenség és brutalitás mérséklése felé fejlődnek: korábban elfogadott magatartásformák, pl. a váltságdíj, foglyok megcsonkítása, szabad rablás, túszok kivégzése, fokozatosan megengedhetetlenné válnak. E fejlődés messze nem lineáris – sok a visszaesés, különösen amikor egymás számára ismeretlen hadikultúrák ütköznek. Ilyen visszaesés volt a harmincéves háború, a gyarmati háborúk egy része és a japánok, vietnamiak és pakisztániak hadifoglyokkal és civilekkel szembeni magatartása is. A második világháború stratégiai bombázásai az ellenség hadviseléshez nélkülözhetetlen infrastruktúráját támadták, és a hadviselés szabályai szerint jogszerűek voltak, ennek ellenére nehéz vitába szállni azzal a nézettel, hogy ezek is súlyos visszaesést jelentettek – különösen a súlyos civil áldozatokat követelő támadások, mint például a drezdai és tokiói tűzviharok és a Hirosima és Nagaszaki elleni nukleáris csapások.

A szabályok kimondatlanul is azt a nézetet tükrözik, hogy a katonák tudnak vigyázni magukra, ezért (minimális korlátozással) bárhol, bármikor figyelmeztetés nélkül támadhatóak. Ezzel szemben a foglyok, sebesültek, civilek (különösen az öregek, nők, gyerekek) nem tudnak védekezni, ezért nem is lehetnek támadás célpontjai. A civil lakosság és civil infrastruktúra elleni támadások tilalma nem jelenti azt, hogy civilek jelenléte egy katonai célpont területén automatikusan megtiltja a támadást, vagy azt, hogy civil körzetekbe telepített katonai eszközök automatikusan védelmet élveznek. A támadást elrendelő parancsnok döntését az arányosság elve kell befolyásolja: a várható civil veszteségnek arányban kell állniuk az akcióból várható katonai elő-

nyökkel – és ebben a rendszerben még a tévesen azonosított célpontnak és a célt tévesztő támadásnak is van némi helye. Mindez azért van így, hogy a hadviselő felek ne élhessenek vissza az „élő pajzs" eljárással (ezt az izraeli Védőpajzs hadműveletet követő ENSZ-főtitkári jelentés is megerősítette, mikor elmarasztalta a palesztinokat a civil körzetekbe telepített fegyvereik és alakulataik miatt).

A civilek és civil infrastruktúra elleni támadások tilalmának ellentmondani látszik, hogy a hadműveletek civil áldozatainak aránya egyre nagyobb: az első világháború során még kilenc katonai halálesetre jutott egy civil áldozat; ez az arány mára megfordult. Az okot elsősorban a hadműveleti környezet gyökeres változásaiban kell keresni. A hadviselés negyedik generációjában vagyunk: nem állami hadviselők (etnikai és vallási csoportok, bűnszervezetek) fegyveres tevékenysége vonja kétségbe az állam tekintélyét. Nem elég erősek, hogy nyíltan felvegyék a harcot az állam fegyveres erőivel és rendvédelmi szerveivel, ezért a városok sűrűn lakott beton útvesztőit választják hadműveleti területnek, ahol a civilek között el tudnak rejtőzni (és ahol ma a világ népességének több mint fele él). Támadásaik is nagyrészt a civil lakosság és a civil infrastruktúra ellen irányulnak: egyrészt, hogy megfélemlítsék, hallgatásra és együttműködésre kényszerítsék a civileket, másrészt, hogy hangsúlyozzák a kormányerők tehetetlenségét. Ebben a környezetben a legnagyobb elővigyázatosság ellenére elkerülhetetlenek a civil áldozatok – ha egyáltalán valamennyi civil ruhás halott valóban civil: a nem-állami hadviselők nem viselnek egyenruhát, ezért ritkán lehet bizonyosan megállapítani egy civil ruhás halottról, hogy fegyverrel a kezében esett-e el, vagy véletlen áldozat. Az iraki háború „civil" áldozatainak 80 százaléka például felnőtt férfi – ami azt sejteti, hogy jóval aktívabb szerepet játszottak a harcokban, mint „egyszerű civil kívülálló".

Minden háborúban lehet példát találni jogsértő magatartásra, de a nemzetállamok háborúiban a hadviselés sza-

bályai, még ha esetenként tökéletlenül is, de többnyire érvényesülnek. A háború egyaránt kihozza az emberekből a legjobbat és a legrosszabbat – a kérdés az, hogy mit tesz egy fegyveres testület, ha a legrosszabbra fény derül: megdicséri-e a „kemény kezű" katonát, szőnyeg alá söpri-e a dolgot, vagy eljárást indít? A fegyveres erők a csapatok magatartásának ellenőrzésére jelentős rendészeti és igazságszolgáltatási apparátust tartanak fönn – melyek hatékonysága persze erősen szervezetfüggő. A Csecsenföldön szolgáló orosz katonákat talán kevésbé szigorúan fogják, mint az Irakban szolgáló amerikaiakat. De az orosz parancsnokok is tisztában vannak azzal, hogy büntetlenül hagyott atrocitások milyen demoralizáló hatással lehetnek a csapatokra. Ha nem a csecsenek iránti jóindulatból, hát a fegyveres erők erkölcsi tartásának megőrzése érdekében fenntartanak valamiféle fegyelmet.

A nyugati csapatok magatartását elég szigorúan felügyelik. Ugyanakkor a nyugati katonai igazságszolgáltatás általában immunis a nemzetközi lincshangulatra, és független a szolgálati úttól – nem lehet sem a sajtó útján, sem az elöljáró utasításain keresztül befolyásolni. Indítanak ugyan vizsgálatot egyszerű bejelentésre is, de vádat csak akkor emelnek, ha van valami alapja; elmarasztaló ítéletet csak akkor hoznak, ha a vádat sikerül bizonyítani. A tömeghisztériával ellentétben a katonai igazságszolgáltatás képes éles különbséget tenni fegyelmezetlenség, kötelességmulasztás és háborús bűntény között, és képes mindegyiket a megfelelő módon büntetni. Perspektívába tudja helyezni például az Abu Ghraib-i eseményeket: hatalmi helyzettel visszaélés, foglyok megalázása, verése történt – fegyelmezetlenségből, hiányos kiképzésből és kötelességmulasztásból eredő súlyos jogsértések, de nem háborús bűntények. A bűnügyi vizsgálat jóval az ügy nyilvánosságra kerülése előtt megkezdődött; a felügyeletet elhanyagoló elöljárókat lefokozták vagy elbocsátották; a közvetlen felelősöket hadbíróság elé

állították, és ha a vádakat sikerült bizonyítani, súlyos büntetéseket kaptak (4-6 év a Fort Leavenworth-i katonai fegyintézetben nem éppen szanatórium). Az ilyen eredményeknek a nemzetközi sajtó számára már nincs igazán hírértéke – részben ezért is él az a képzet, hogy hadműveleti területen az amerikai katonának mindent lehet.

A hadviselés jól-rosszul betartott szabályainak valójában egyetlen célja van: az, hogy az ember a fegyveres harc embertelen körülményei között is Ember tudjon maradni. Gyakran még a gerillák és partizánok is igyekeznek megfelelni a szabályoknak, ezért (bár nem jogosultak a hadifogolystátus nyújtotta védelemre és akár azonnali kivégzésük is jogszerű lehet) nem tekinthetők terroristáknak. Ezzel szemben az „új terroristák" – mint a 17. századi kalózok – tudatosan és szándékosan elutasítanak minden szabályt, amely tevékenységi szabadságukat korlátozhatná, és ezzel önmagukat teszik az emberi faj ellenségeivé. Minél tovább halogatjuk ennek tudomásulvételét, annál nagyobb kárt és pusztítást kell elviselni – és annál nehezebb lesz elfojtani a terrorizmust.

Kiss Álmos Péter

Fontosabb források

Al-Rashid, Abd al-Rahman: *The Sad Truth Is That All Terrorists Are Muslim*, 2004. szeptember 23. http://www.worldpress.org./Mideast/1941.cfm.

Bat Ye'or: *Eurabia – The Euro-Arab Axis*, 2004. Farleigh Dickinson University Press, Teaneck, NJ és Madison, WI, USA.

Camus, Jean-Yves: *Islam in France 2004. május 10.* International Policy Institute for Counter-Terrorism (ICT), Herzlia, Israel http://www.ict.org.il és Laqueur, 127–155. o.

Fallaci, Oriana, *La rabbia e l'orgoglio*, 2001. RCS Libri SpA Milano, Olaszország.

Fallaci, Oriana: *La forza della ragione*, 2004. Rizzoli International Publications, Inc, New York, NY, USA.

Ganor, Boaz: *„A New Strategy Against the New Terror"*, 1998. április 25. http://www.ict.org.il/articles/articledet.cfm.

Kjøk, Åshild–Hegghammer, Thomas–Hansen, Annika–Kjetil Knudsen, Jørgen: *„Restoring Peace or Provoking Terrorism? Exploring the Links Between Multilateral Military Interventions and International Terrorism"*. FFI/RAPPORT – 2003/01547, Kjeller, Norvégia. http://rapporter.ffi.no/rapporter/2003/01547.pdf.

Laqueur, Walter: *The New Terrorism – Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, 1999. Oxford University Press, New York, NY, USA.

Leiken, Robert S.: *Bearers of Global Jihad? Immigration and National Security after 9/11*, The Nixon Center, Washington, DC, USA, 2004. március. http://www.nixoncenter.org.

Lesser, Ian–Hoffman, O. Bruce–Arquilla, John–Ronfeldt, David–Zanini, Michele–Jenkins, Brian Michael: *Countering the New Terrorism*, Rand Corporation monográfia, 1999. Santa Monica, CA, USA. http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR989.

Lewis, Bernard: *What Went Wrong? – The Clash between Islam and Modernity in the Middle East*, 2002. Perennial, New York, NY, USA.

Masmoudi, Radwan: *„The Silenced Majority"*, Journal of Democracy, Washington DC, April 2003, Volume 14, Number 2.

Miller, John: *Interjú Oszama bin Ladennel* (1998. május 26.). http://www.pbs.org./wgbh/pages/frontline/shows/binladen/who/interwiew.html.

Póczik Szilveszter: *„A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről"*. *Magyar Tudomány*, 2005/10, 1269. o. http://www.matud.iif.hu/05okt/12.html.

Rajaram, N.S.: *„Terrorism: Eastern And Western Views"*. *Sword of Truth* internet magazin, 45 szám, 1999. november 6. http://www.swordoftruth.com/swordoftruth/archives/byauthor/navaratnarajaram/teawv.html, http://www.cice-ct.com/article/showquestion.asp?faq=3&fldAuto=1628.

Sageman, Marc: *Statement to the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*, 2003. júl. 9. http://www.9-11commission.gov/hearing/hearing3/witness_sageman.htm.

Dr. Sárkány István, rendőr dandártábornok: *„Gondolatok a terrorizmusról a 2001. szeptember 11-i támadás 3. évfordulóján"*. *Magyar Rendészet*, 2004. 4. szám . http://www.bm.hu/belugy/belsajt.nsf/578bbe2d055993fdc125-6ed7003bd476/db5f40785bde0e8dc125ff10029cdb5?OpenDocument

Vidino, Lorenzo: *Al Qaeda in Europe – The New Battleground of International Jihad*, 2006. Prometheus Books, Amherst NY USA.

ENSZ: Report of the Secretary-General prepared pursuant to General Assembly resolution ES-10/10, http://www.un.org/peace/jenin/.

Nemzetközi Vöröskereszt: *„Zero-casualty warfare"*. 2000. március 31. http://icrc.org/web/eng/siteeng0nsf/htmlall/57jqcu?opendocument.

„Documented civilian deaths from violence, Individuals". Iraq Bodycount, 2008. február 11. http://www.iraqbodycount.org/database/download/ibc-inviduals.

A LÉT TEREI

II.

Ahol éppen vagyunk avagy a felcserélhető országlakos Menczer Gusztáv könyvéről, ismertető helyett

A korabeli magyar politikai vezetés néhány jelentős személyisége pontosan ismerte Mikó tevékenységének a lényegét. Kovács Imre, Veres Péter, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán, Szakasits Árpád és Rákosi Mátyás együtt írták alá Sztálinnak azt a levelet, amelyben Mikó hazatérését szorgalmazták. Hosszas utánjárás után Magyarország kapott egy Mikót, csak nem az igazit. S mert ezt az embert Sztálin „küldte" – el kellett fogadni.

Több mint három évtized telt el, míg lassan oszladozni kezdett a Mikó halála körüli homály, s derült fény arra a különben köztudott tényre is, hogy a Mikó neve fémjelezte Görgey és Táncsics zászlóalj azon tagjai, akik különben a Hitler-ellenes ellenállás törzsállományát jelentették, ha nem tudtak időben elmenekülni a szövetséges szovjet csapatok elől, mindannyian szovjet „hadifogságba" estek. Később többen nagy keservek közepette hazakerültek, de tudták, hogy életük ára a hallgatás.

„Továbbá rájöttem, hogy a most folyó világégésben egy porszem vagyok, amelyet tőlem független események dobálnak összevissza. Így indultam el és jutottam el odáig, hogy ez a rossz sors nem más, mint a háborút elindító, a fél világot hatalmába keríteni akaró őrült Hitler, meg a vele 1939-ben lepaktáló Sztálin" – döbbent rá a maga igazságára Menczer Gusztáv. S ennek logikus velejárója az a felismerés

is, hogy „mindig legfeljebb egy lépésre szabad csak előre gondolkodni". Tegyük hozzá: ha lehet!

Gondolkodott Menczer Gusztáv is, akkor, amikor potenciális katonaszökevényként, a nyilasok fogságában választhatott a főbelövés, büntetőszázaddal a frontra indulás, a Hunyadi páncélosok vagy egy különleges kiképzés között. Ezt a menüt ajánlotta neki Szálasi és Hitler rendszere. Szerencséje volt. A továbbképzést választotta. Mehetett harcolni. Volt, aki hasonló helyzetben ugyancsak a továbbképzést választotta, de az ajánlott keret a Hunyadi páncélosok voltak. Ő is elkerülte a további fegyveres harcot, egy golyót nem lőtt ki, mégis rosszul döntött. Rákosi Magyarországa úgy döntött, hogy elszánt fasiszta alakulatban harcolt Hitlerért az utolsó csepp véréig. Pedig csak a háborút akarta „kidekkolni." Rákosi érveit, mint megannyi mást is, Kádár változatlanul vette át. Így vált a Hunyadi páncélos alakulat az új hatalom zsarolási potenciáljává.

Sorsát – amelyre semmi nem predesztinálta – Menczer Gusztáv sem kerülhette el, Szálasit még kicselezte, Sztálint már nem: elindult a Gulág-szigetek felé.

Kocsmánk, a „Sanyi csárda" – a pénz nagy úr – alig hogy véget ért az ostrom, szinte azonnal kinyitott. Egy éjszaka vadul rugdalták a kocsma rolóját, s a gazda nem ugrott elég gyorsan. A kocsmavárat bevenni akaró orosz katonák a golyósorozattal és a puskatusokkal villámgyőzelmet arattak. Mire nagyanyám az ivóba ért, már folyt a bor. Tiltakozását egy bajonett fojtotta el. Mellbe szúrták. Életben maradt. Szerencséje volt. Mielőtt megerőszakolhatták volna, leszúrták, s mert leszúrták, el sem tudták hajtani egy kis málenkij robotra. Aztán az oroszok elmentek, de volt köztük egy vrács! Az bekötözte. Török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja. A magyar gyerek, a környéken lakó orvos, a dugdosott gyógyszerei feláldozásával hálálta meg az évek során felszolgált fröccsöket, amelyet a vizezés nélküli hordóból kapott.

Guszti ekkor már úton volt Sztálin dácsái felé.

És ekkor jelent meg családunk életében Pável. Pável palkovnyik volt, orvos, ukrán, és nyelveket beszélt. Ne félj, mamka! – biztatta németül jól értő nagyanyámat, most már nem lesz baj. A „Sanyi csárda", borkiméréssel keresztezett harcállláspont lett, s a béke szigete, élén Pávellel, a bajszos angyallal. Aztán 1946 elején Pável is elment, a kocsma pedig soha nem látott intenzitással működött tovább. Állandó vendégeink voltak az egyre barátságosabb oroszok, s a lassan ideszokó demokratikus magyar katonák is. Mégis megtörtént a baj. A kis Sanyika – szerény, de annál jelentősebb személyem – vígan rohangált az ivóban, asztaltól asztalig. Az ivó egyik szögletében az oroszok iszogattak, a másikban a magyar katonák. Az oroszok, mint ezt azóta is hírelik róluk, szerették a málcsikokat. Egyikük elővett egy tábla csokoládét, s hívogatni kezdett. Bűnbánóan be kell vallanom, az oroszok invitálásának egészséges nemzettudat híján általában nemigen álltam ellen. Azon a reggelen azonban, feltehetően felvillant bennem – hogy hű legyek az emlékiratok objektív hangvételéhez –, hogy ezek ugyan azt hangoztatják, hogy ideiglenesen vannak itt, de állandóra rendezkedtek be, s megmakacsoltam magam. Szeszélyesen hadonászva toltam el az orosz csokit, s ráadásul bömböltem is. A „ruszkaja dúsa" kiegyensúlyozottságát bizonyítja, hogy az orosz katonák csak nevették makrancosságomat, sőt nagy hangon ugratták visszautasított társukat. Ekkor az egyik magyar, hogy etnikai rokonságunkat kidomborítsa, csokoládét ugyan nem kínált, mert nem volt neki, de valami papírral magához csalogatott. Az ölébe röppentem – egy-két magyar összehajol –, amit a magyar diadalmas mosollyal nyugtázott, egy az oroszok felé vágott megjegyzés kíséretében. Ez volt a sok. Az oroszok dühödten ugráltak fel székeikről, és sorozatokat eresztve a plafonba, miközben a fasisztákat emlegették, a család összes összefogható tagját a fal mellé állították. Ott állt égnek lökött kezekkel a kocsmanévadó nagyapám, lábadozó nagyanyám, a sikeresen hazatért zsidó albérlő Bandi

A KIRÁLYLÁNY
Bánffy Miklós rajza A fából faragott királyfihoz, 1917

bácsi, a fal mögül kibontott anyám, s a már nem katonaszökevény apám, és természetesen én, aki leleplezte családom fasiszta szimpátiáját. A magyar katonák meg továbbra is ott ültek a másik sarokban, egymásba kapaszkodva.

Az ivóban fejünk felett ott lebegett a halál angyala. Már-már kivégzőosztaggá változott a ricsajozó oroszok csoportja, mikor az egyik magyar végre megmozdult.

Később anyám, ha éppen az oroszokat szidtam, s a magyar semlegességről szónokoltam, gyakran intett le azzal, hogy jaj, Sanyikám, hadd már abba, egyszer már majdnem agyonlőttek miattad bennünket. Ha az a magyar katona nem veszi elő a kommunista párt igazolványát, s nem hazudja azt az apádról, hogy már a háború előtt is illegális kommunista volt szegény, akkor ma már nem élünk.

Elmondhatom, hogy kora gyerekkoromban sikerült megteremtenem családom kiirtásának, de legalábbis a deportálásnak a feltételeit, s egy esetleges véletlen következtében talán Menczer Guszti társai lehettünk volna a marhavagonban. Legalább annyira szolgáltunk rá, mint ő, s legalább annyi esélyünk volt rá, mint neki. Talán az volt a szerencsénk, hogy itt egy olyan ember is volt, aki tudott mindkét nyelven, tisztességesen beszélt rólunk, s a hallgatóság csupán egy potenciális kivégzőosztag volt, s nem a jogállam megtestesítője, a szovjet bíróság, kitanított, a magyart csak névelőiből értő tolmáccsal.

Mi tehát a következő kilenc évünket itthon töltöttük, Menczer Gusztáv pedig nem. Fordítva is lehetett volna.

Szinte elképesztő, hogy ki mindenki kapta jutalmul – mert halál is lehetett volna – a tíz, húsz, huszonöt évet a szovjet bíróságoktól. Lengyel József irodalmi remekben tudatja azokat, akik még olvasnak szabaddá vált hazánkban, a szibériai „szép napokról". Rózsás János is letette névjegyét a magyar memoárirodalomban, akárcsak Kádár Gyula volt vezérkari ezredes.

Kádár Gyula. Katonatiszt volt. 1942-ben, mint a hadsereg propagandamunkájáért felelős felső vezetők egyike megszervezte Lillafüreden az úgynevezett „író–katona konferenciát." Ezen a találkozón jelen volt a magyar irodalom színe-java is, többek között Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter, Szabó Lőrinc, hogy csak néhány nevet említsünk. Kállay Miklós akkori magyar miniszterelnök, Antal István a propagandaügyek fő felelőse, Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke és Kádár Gyula arra kérték az írókat, hogy segítsék írásaikkal a magyar királyi hadsereg honvédő harcait, de ha ez nem fér össze lelkiismeretükkel, legalább ne szóljanak ellene.

Veres Péter a többi között a következőképpen reagált a felhívásra: „Abban mindnyájan megegyezünk, hogy ma a magyarság legnagyobb kérdése: megmaradni.

Ezért a megmaradásért szolgálatot kell vállalnunk. És minekünk, az íróknak ez a szolgálat nemcsak egy hirtelen jött elhatározás dolga, hanem életünk értelme is. Az író egyéni élete a közösség életéből nyer értéket, benne bontakozhatik ki.

A megmaradásért vállalt szolgálat azonban csak elv, s mint elv, nem ér semmit a tényleges munka nélkül... Itt a példa, világos arra, mi a mi szerepünk. Nem a múló napi szempontok szolgálata – ez az újságíró dolga –, hanem az, hogy hatoljunk be műveinkkel és emberi valónkkal a közösség mélyébe, le a legmélyébe, húzódjunk bele – ha muszáj – ősi ösztöneikbe, és itt erősítsük a magyarságot. Ha ez sikerül, s mi emberileg is méltók vagyunk erre a feladatra, akkor ez a nép kibír mindent, bármit hozzon is rá a történelem.

A mi feladatunk hát független a vereségtől és győzelemtől, a mi feladatunk örök feladat. Ez a feladat akkor is elvégezhető, ha egy ablaktalan Európa borul ránk.

Mi most úgy érezzük, hogy a magyar nép lelke nekünk megnyílna úgy, mint talán a reformáció óta soha senkinek. S

csak azt kérjük, ezt a munkát ne akadályozzák, és ne követeljenek tőlünk olyan munkát, ami ezt a népbe való behatolást mellékútra vezetné…

Részemről ez a tárgyalási alap, amit most elmondtam. A nép sorsáról a szellem területén éppoly felelősek vagyunk, mint a folyton változó politika útján. S bátor vagyok kimondani: a mi felelősségünk nem kisebb, mint amaz, mert az örök dolgokat őrzi, a lelket, szépséget, igazságot, amelyben a nép él és fennmarad."

Kádár Gyula, aki 1943. augusztus 1-jétől a Vezérkar 2. osztályának, a hírszerzésnek és elhárításnak lett a vezetője, mint „horthysta" demokrata elfogadta ezt a nem is annyira burkolt visszautasítást, és esze ágában sem volt soha megtorolni az írók elutasítását.

Kádárt először a németek tartóztatják le, tőlük Horthy Miklós még sikerrel követeli vissza. De Szálasi ismét letartóztatja, s először Sopronkőhidára kerül, majd onnan Rajk Lászlóval, Markos Györggyel együtt indul el, a vándorló fegyházzal, s kerül Mauthausenba. Az amerikaiak munkatársnak akarták megnyerni a sok titkok tudója magyar főtisztet, de ő inkább hazatért

Kádárt először a magyar belügyi szervek veszik őrizetbe, majd feltehetően szovjet kérésére, akik szintén kíváncsiak voltak a Vkf. 2 volt főnökének információira, 1945 végén átadják a szovjeteknek. 1946 elején már az oroszok fogságában volt, s ugyanez év júliusában 15 évre ítélték. 1955-ben térhetett haza. A szovjet igazságügyi szervek 1991. október 18-án rehabilitálták.

Kádár Gyula ezredes urat a hetvenes évek elején ismerhettem meg. Tekintélyt sugárzó, nagy termetű, határozott ember volt. Megpróbáltatásai történetét pontosan nem ismertem, akár a másik kitűnő emberét, Lajtos Árpádét sem, annyit tudtam róla, hogy éveken keresztül volt Szibériában. Bátorságomat összeszedve, néhány álkérdés után, megkérdeztem tőle, miért vitték el az oroszok. Az öreg katona

elmosolyodott. Fiatalember! Mit várhat az ellenségtől egy kémfőnök?

Csomos Miklóst 1947. április 19-én ítélték el 25 évre. Csomos a második világháború előtti magyar belpolitikai élet ismert szereplője volt. Tagja volt a Magyar Testvéri Közösségnek. Jelentős szerepet töltött be a második világháború alatt a Hitler-ellenes nemzeti ellenállásban. 1946 végén a magyar államvédelmi hatóságok köztársaság elleni összeesküvés vádjával őrizetbe vették. A nyomozás kezdetén, az iratok tanúsága szerint még fontos szerepet szántak neki a leendő perben. Aztán már csak Mistéth Endre emlegeti vallomásában, s kéri a szembesítést, amire már nem került sor. Csomost átadták a magyarok a szovjet hatóságoknak. Vajon miért?

Hírek szerint Csomos hagyatéka biztos őrizetben, Svájcban hever, egy pince mélyén. Vajon hazakerül-e? Vajon megtudjuk-e pontosan, hogy összekötötte-e őt valami, a szovjet ügyészi szervek tréfás kedvén kívül a vele egy „buliba" került és rehabilitált Zrinyi Istvánnal és Erdődi Lajossal?

Gyűjtőhellyé vált ismét Szibéria, a magyarok gyűjtőhelyévé. Egy népes magyar kolónia. Szibéria. 1989-ben írtam le a következő mondatokat: „Szibéria a magyar köztudalomba a szabadságharc bukása után vonult be. Nem kétséges, ha a szovjet – pontosabb azonban a népben élő emlékek alapján így mondani: orosz – munkatáborokról hall a magyar olvasó, szinte azonnal Szibériára gondol. Szibériát a magyar hadifogolyfolklór, s ezen keresztül a magyar néptudalom úgy őrzi emlékezetében, mint olyan helyet, amely vesztes forradalmak, háborúk után arra van kijelölve, hogy ott a magyarság lerója a vereség adóját. Szibéria tehát amolyan Óperencián túli közös orosz–magyar birodalmi terület lett."

Szibéria, talán nincs a magyar nyelvben még egy olyan jel, amely, két, egymást tagadó tartalmat ilyen beszédes módon fedne le egyszerre. Szibéria a magyar köztudatban egyrészt az ólombányák világa, a kibírhatatlan mínuszok, a

kancsukás-pikás, nagy kucsmájú kozákok birodalma, a biztos halál hazája. Másrészt a reménységé. Szibériában ugyanis még van az ember, ha már ott sincs, sehol sincs. Példa erre a Petőfi-mítosz. Egy nemzet egyetlen reménye volt, hogy a segesvári tömegsír helyett Petőfi mégiscsak él, valahol Szibériában. Így fért meg egymás mellett a halál és a reménykedő élet tudata. Szibéria a magyarok számára ekkor vált a halál és a túlélés együttes szimbólumává.

Menczer Gusztáv nyolc évet vándorolt táborról táborra a Gulág-szigetvilágban. Odisszeájának okát sem tudta. Nem volt kopjás, nem volt magas rangú katonatiszt, még csak „kirívóan" osztályidegen sem. Helyét betölthette volna apám, vagy valamelyik nagyszülőm, nagybátyám, nagynéném vagy anyám. Esetleg Schwartz Arnold is. Ennek a népnek minden egyes lakosa, ha megfelelt a szovjetek által előírt korhatárnak, létszám-kiegészítő egyed volt. Védtelen egyed volt. Szibéria pedig a világ – beleértve a művelt nyugati demokráciákat is –, az emberiség történelmének egyik legnagyobb szégyene Ezt a funkcionáló zárt rendszert egy ember – neve Sztálin – halála repesztette meg. A ma még kegyetlen palkóvnyik holnapra érdeklődő latin–történelem szakos tanárrá változott. Az emberi méltóságról, a műveltségről hírből sem halló vadállat vadállat maradt, legfeljebb az istrángot húzták meg rajta, s ezért ő is felvonyított. S Guszti barátom kárpótlásul a sorstól, úton hazafelé, a hajó tatjáról figyelhette a Csendes-óceánon a lenyugvó napot. Az angol–magyart, az évszázad mérkőzését már itthon hallgathatta Nyíregyháza-Sóstón egy éppen kiürített magyar lágerban, őrzött szabad magyarként, ávós felügyelet alatt. 1953. november 26-án, Nagy Imre miniszterelnöksége idején.

Eljövendő életéről Ladvánszky Károly belügyi tiszttől hallhatott megszívlelendő szavakat.

„Nyomatékosan tudtunkra adta, ők tisztában vannak azzal, ki kicsoda és miért volt a Szovjetunióban. Erről azonban nem szabad beszélni, ha bárki megkérdezi, hogy

milyen minőségben, akkor azt kell mondani, hogy hadifogolyként."

Ladvánszkynak igaza volt. Az 1945-ben megalakult s az idők folyamán különböző nevet viselő belügyi szervezetnek volt egy osztálya – állandóság a nem létező változásban –, a belső ellenség elleni harc osztálya. Ez a társaság – bár vezetőit időnként leváltották, áthelyezték, lecsukták, esetleg megölték – éberen őrködött népünk nyugalma felett. Már a neve is bizalomkeltő volt. Államvédelem! Még csak tévedésből sem nemzetvédelem. Hazánk és nyugalmunk derék őrei, népünk biztonsága érdekében, minden harmadik magyar család ellen indítottak valamilyen formában hatósági eljárást, s ennek fejében csak azt kérték az érintettektől, hogy mélyen hallgassanak arról, ami velük történt. Magyarország a csend és a hallgatás országa lett.

Menczer Gusztávék, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején, ebbe az országba érkeztek haza!

A Sztálin halála után, Moszkvában kinevezett magyar államférfi, konszolidációs feladatát komolyan véve néhány jelentős változás végrehajtására szánta el magát. Példának okáért meg akarta fékezni a hajófedélzeten elszabadult hajóágyút is. Rákosi országlása idején az ÁVH fölött a nemzet kedvenc Borzasán kívül már senki nem rendelkezhetett. Nagy Imre – fizetnek is majd érte neki kihallgatásai során –, megregulázandó a „Céget" s áldozván a demokrácia oltárán, a demokrácia őrzőit a belügyminisztérium alá akarta visszaszervezni. Kevés sikerrel. Abban az országban, ahol a biztonságot a terrorgépezet garantálja, ettől a gépezettől jogosítványokat elvonni nem lehet. Ez az összefüggés is fontos jellemzője az önmagát proletárdiktatúrának minősítő országnak. Nem csoda hát, hogy a Szovjetunióból frissen hazatértek „gond nélkül" simultak be a máshonnan frissen szabadultak népes hallgatag és szorgosan megfigyelt hadába.

Az 1956-os nagy társadalmi robbanás – forradalmunk és szabadságharcunk – e téren jelentős változást nem hozott. Az

októberi „tavaszi zsendüléstől" megmámorosodott nép mint a rakoncátlan gyerek, habzsolva olvasta a róla írott jelentéseket, s élvezte, hogy ezt is megteheti. Lelepleződött néhány helyi besúgó, felszínre került néhány piszlicsáré jelentés, s kiderült, amit mindenki tudott: besúgókban gazdag ország voltunk. De a lényeg rejtve maradt, s rejtőzködik ma is.

1993 februárjában parlamenti döntés alapján létrejött a Történeti Tényfeltáró Bizottság, a forradalom és szabadságharc idején a tüntető tömegekre leadott sortüzek történetét kutatandó. Kahler Frigyes barátommal azonban nemcsak a sortűztörténetekre voltunk kíváncsiak, hanem a kiváltó okokra is. Székesfehérvárott már az országos trendet megelőzően, október 26-án feloszlott az ÁVH. A belügyi szervek egyik alapfeltétele az volt, hogy az iratanyagukat a néphadsereg székesfehérvári hadtestparancsnoksága hiánytalanul – leltárilag! – vegye át és őrizze meg. Megtörtént. Az iratanyag hiánytalanul landolt a Kádár-rendszer dokkjában.

Sokáig értetlenül álltunk a Mosonmagyaróvárott történtek előtt. Semmi nem indokolta a határőrség véres gaztettét. A történtekhez Hollós Ervin, a Kádár-rendszernek, kezdetben belügyi főtisztje, majd professzora adta meg egyik könyvében a kulcsot. A laktanya parancsnoka határozott utasítást kapott a határőrkerület parancsnokától – ő pedig a határőrség országos parancsnokától –, hogy a laktanyában lévő operatív anyagot mindenáron védje meg. Operatív anyag! A fogalom a laktanyába a Nyugat elleni hírszerzéstől beérkezett s a kimenő ügynökök által letett iratanyagok összességét jelentette. A magyar államvédelem vezetői meg voltak győződve arról, hogy a nyugati imperialisták fogvicsorgatva, ugrásra készen lapulnak a laktanya falai tövében, hogy rátegyék a kezüket a kincsre.

Fotók bizonyítják, hogy a laktanyát elfoglaló emberek ugyan feltörték a páncélszekrényeket, de az iratok ott hevertek megtaposva a földön. Senki nem nyúlt értük. S mi volt az ár? Ártatlan emberek sokaságának a halála.

A történet magában hordozza a lényeget. Az iratanyag a megrendelőnek sokkal fontosabb, mint a megfigyeltnek. A megfigyeltben a kezébe jutott jelentés legfeljebb magándühöt indukál – ez történt a Német Demokratikus Köztársaságban –, társasági pletyka témájává züllik. Embereket, sok esetben megzsarolt, ártatlan jelentéseket firkáló embereket tesz erkölcsileg tönkre. A hatalom kézben tartja a kiszolgáltatottat. A hatalom zsarol. A hatalom játszik. A hatalom uralkodik. Uralkodik, magával azzal a ténnyel, hogy nyilvántart. S te ezt tudod. „Ő mondja meg, ki voltál. / Porod is neki szolgál."

Az igazi vétkes a diktatúra parancsadója, a végrehajtója, a megfigyeltek nyilvántartója, s csak azután a behálózott ügynök. Ebbe a „szabad országba" érkezett vissza a rabságból Menczer Gusztáv. Csodálkozott is eleget. Az átkos Horthy-rendszer mintha élhetőbb lett volna.

Menczer Gusztáv könyvének, tágabban véve életművének egyik legnagyobb érdeme, hogy a mechanizmust – a polgárt féken tartó, megfélemlítő mechanizmust – s annak működését tárja elénk. A lényeget! Szolidan, a szikár mondatok mellett, mellékletek formájában is.

Iratok születtek a magyarországi szovjet belügyi apparátus valamelyik irodájában, vagy valahol a Szovjetunió valamely zugában, s ezek az iratok megmaradtak. S ezek az iratok megmutatják a létező szocializmus, a létező kommunizmus legpiszkosabb lényegét.

És még valami mást is.

Jómagam, eszmélő korom hajnalán és kezdetén sok olyan információhoz jutottam, ami elraktározva megmaradt bennem, s később életem egy másik szakaszában információim gyarapodásával párhuzamosan újra és újra feldolgoztam. Azt sem mondhatom, hogy nem volt tudomásom arról, hogy embereket vittek ki a Szovjetunióba. Szolzsenyicin után, Lengyel József után, Rózsás János után a titok már nem maradhatott titok.

Az sem maradhatott titok – még a dokumentumok kiadása előtt történt–, hogy 56 után is vittek ki embereket s állítottak szovjet bíróság elé. A hajdani Széna téri felkelő, Bükk János elég részletesen beszélt megpróbáltatásairól. Bükk Jancsi szavait még fel is erősítette egy tragikomikus történet. Egy alkalommal hivatalos minőségemben vettem részt egy 56-os találkozón. Szevasz, Colos! – borult a nyakamba egy éltes hölgy. De jó, hogy látlak, hát élsz! A történet Bálám szamarát idézte emlékezetembe. Jól alakítottam! Óvatosan kíséreltem meg kipuhatolni, hogy hol hozott össze bennünket a sors. Hát Sztrijben – méltatlankodott a hölgy. Én sosem voltam Sztrijben – próbálkoztam volna elhárítani a hirtelen jött sorstársi közösséget, de kísérletem reménytelenül zárult. – Pedig azt a tíz forintot sem akartam behajtani rajtad, amit akkor adtam kölcsön, ezért kár tagadnod.

„Megvolt" tehát Sztrij is. Az 56 utáni internálás egyik színhelye is.

Okkal faggatom tehát magam, mi volt, vagy mi lehetett az oka annak, hogy Menczer Gusztáv és társainak keserves története így elmerült a mélybe?

A legújabb kori szabadságelvonás-történeteknek – kivéve a nyugati színhelyeket – két pregnáns földrajzi helye van. Magyarország és a Szovjetunió. Ma már a magyar történet kontúrjai világosak előttünk. Ismerjük a pertörténeteket – tehát a klasszikus bírósági eljárások történetét –, az internálástörténet azonban még rejteget meglepetéseket. Magam a kilencvenes évek közepére több mint harminc magyar tábort vettem kataszterbe, megkülönböztetve az internálás módjait, különös tekintettel a kitelepítésekre. Varga László – Laci bátyánk – az ötvenes évek ENSZ által megrendelt kutatásaiban több mint kilencvenben határozta meg a magyar lágerek számát. A számszerű különbözőség tehát elég jelentős, de emellett a struktúra ismert.

A Szovjetunióba háromféleképpen kerülhettek magyar állampolgárok. Egyrészt háborús körülmények között estek

hadifogságba. Ez klasszikus történet. Az elfogó fél nyílt körülmények között egy bizonyos idő után visszaadja az adott országnak a hadifoglyokat. Másrészt: ismert a magyar szakirodalomban a „malenkij robot" fogalma. Jogszerűsége ennek a „befogásnak" már erősen megkérdőjelezhető. De létezik kiskapu. A civilt – hadműveleti területről van szó – ellenséges cselekedetre készülő személynek minősítem, s ebben az esetben a cselekedet még át is mázolható, jogszerűnek.

Harmadszor – s erről a cselekvéssorról ad számot Menczer Gusztáv – idegen állam területéről, annak szuverenitása visszaállítása után, embereket rabolok(!) el. Egy állam a másik állam területén teljes jogú gazdaként jár el. Ez a cselekmény nem fér bele a csatlós állam, a szatellitállam, semmilyen állam fogalmába. Itt nincsenek kikényszerített egyezmények, itt nincsenek megállapodások, itt nincs semmi. Ez abszolút tartományi helyzet, politikai jog nélkül.

Rákosi a szavát sem emelte fel. Kádár, bár a jogszerűséget ő sem vitatta, 1956 novemberében, legalább szót emelt az internálás ellen, igaz, a politikai hasznosság jegyében. Haladás a jogállam felé! Visszahozatta őket a saját mészárosai elé.

Menczer Gusztáv és társai története tehát jogilag még abszurdabb történet, mint akár a hortobágyi kitelepítetteké, akár a recski internáltaké. A művelt világ csődje. Erről beszélni senkinek nem állt érdekében.

Menczer Gusztávot és társait – a közbeeső, de politikailag és bizonyos fokig jogilag is értelmetlen lépések után – 1991-ben az Oroszországi Föderáció Főügyészsége rehabilitálta. Jogaik, teljesen(!) helyreálltak.

A kései szemlélő nem tudja, hogy sírjon-e, vagy nevessen. Mi alól mentették fel őket? Kádár Gyulát, Csomos Miklóst vagy Menczer Gusztávot. A rehabilitáció és a semmisség, amúgy emberileg, mint állami önbevallás felemelő tett. Kárpótlás is jár érte. Ebben a forinthiányos világban csak köszönet jár azoknak, akik a borús égbolton egy csil-

lagnyi fényt biztosítanak a „véneknek". De miért tették ezt velem? – magam is számtalanszor hallottam ezt a feljajduló kérdést. Tudjuk azt, hogy a valahai gulágosok, recskiek, ötvenhatosok közül ki volt az, akit egy független bíróságnak is el kellett volna ítélni, ki volt az, akinek köszönetet kellene mondani naponta, mert akkor állt helyt, amikor mi hallgattunk, s ki az, aki valamelyik felmenőnk helyett, áldozatként, a sztálini „modernizációs program" kellékének kellett?

Egyszer volt, hol nem volt – de valami csoda folytán még mindig itt van köztünk – egy ember, nyelveket beszélt, táncolt, udvarolt, s válogatott síkfutó volt. Aztán „kikerült" a nagy Oroszországba, sok társával együtt dacolt a mínuszokkal, huszonegyezett a halállal, „versenysúlya" harmincöt és negyven között ingadozott, tüdőbeteg lett, aztán az ő Istene hazahozta, s egy másik versenysúllyal ismét válogatott sprinter lett.

Hát nem szép történet.

És túl a nyolcvanon írt egy könyvet nekünk, csendes hangon, értve és értetve életünk lényegét. A tér, ahol élünk, kicserélhető. Mi is. Csak a történelem nem. Kapaszkodjunk hát, s tanítsunk kapaszkodni.

M. Kiss Sándor

AZ UTOLSÓ MÉRFÖLDRŐL

Beszélget két ember arról, amire legszívesebben sose gondolnánk: a halálról. Ülnek a napsütötte szobában, máskor a teraszon, szelíden vitáznak, sehol nincs sikoltás, nem hallani hörgést. Az olvasó belső tiltakozása jelen van ugyan, mégis csökken az ellenállása, egyszer csak azt veszi észre, hogy miközben beleverték orrát a rémes témába, mégis valahogy megkedvelte a két beszélgető embert.

Egyikük Polcz Alaine, a magyar hospice-mozgalom megalapítója, író és pszichológus, évtizedek óta foglalkozik tanatológiával. Sokszor állt haldokló felnőttek és gyerekek ágya mellett, ha valaki, akkor ő aztán megtapasztalta az emberek elkerülhetetlen utolsó élményét. „Készülődöm a halálra" – az ő mondata vezeti be a könyvet – „...lássuk csak, milyen, amikor a hóhért akasztják. Itt állok a próba előtt", így folytatja, át akarja élni a folyamatot, végig szeretne menni, tudatosan, az oda vezető úton.

A másik beszélgető Bitó László, író, felfedező, élettankutató, a Columbia Egyetem emeritus professzora. Korábban könyve jelent meg az Athenaeum Kiadónál a halál témában, címe *Boldogabb élet – jó halál*, alcíme: *Eutelia – Eutanázia*. Ebben a könyvben ahogyan *Az utolsó mérföld*ben is a halálról alkotott nagyon-nagyon hiányos gondolatövezetünkbe beemeli az eutelia fogalmát, amelyet hajlamosak vagyunk összemosni az eutanáziával. Noha korántsem azonos, nem is hasonló a kettő. Az eutelia a szokásostól eltérő gondolkodás az élet végéről, amely nem a Nagy Kudarcot és nem a Végső Vereséget látja ebben a kikerülhetetlen záróakkordban, hanem a megbékélésre, a megbarátkozásra és főképp a tisztes

felkészülésre teszi a hangsúlyt. Bizonyos alázatra, amikor szerényen (legalább) megpróbáljuk belátni, hogy az utánunk következő generációkon van a sor, le kell lépnünk a színpadról, méltósággal. Új szemléletű segítőszemélyzet kiképezésére lenne szükség, javasolja Bitó László, akik lelkileg segítenének a felkészülésben és megbékélésben, és természetesen nincs közük eutanáziához. Ez utóbbi kifejezésnek Hitler és Mengele óta rettenetes a holdudvara, ezért is van szükség új és más szóra, ha a halálról beszélünk. Az eutelia felnőtt és az idős ember életútjának jó befejezése, gyerekekre nem vonatkozik ez, hiszen ők az életút elején járnak.

A kiszolgáltatott állapottól valamennyien, a beszélgető páros is fél. Polcz elmondása szerint sikerült elérnie, hogy kórházukban, miután a szakorvos megvizsgálta a beteget, összeült a stáb és előbb megbeszélték az orvosi szobában, mi az, amit közölni kell és lehet a beteggel. Enyhül ezzel a kiszolgáltatottság érzése. Ritkaság ez a bánásmód, mindannyian tapasztalhatjuk, az egészségügy személyzete manapság ott álldogál a beteg ágya körül, titokzatos szavakkal értekezik a betegről, de épp neki érthető információt nem ad, együttérzést nem mutat. Thomas Bernhardnál olvasható az *Önéletrajzi írások*ban a kétségbeesett és szánalmas betegség élmény, ahogyan szakadatlanul próbálkozik véleményt cserélni orvosaival, felvilágosítást szeretne, hiába. Alig állnak szóba vele. Mindig az volt az érzése, az orvosok félnek a magyarázattól és a felvilágosítástól.

A félelem együtt jár az utolsó mérfölddel. Mikortól alakul ki a halálfélelem? Fiziológiai jelenség, mondja az élettanprofesszor, az evolúció nagyon magas fokán jelentkezett bennünk. És ez jó, ha nem volna halálfélelem, akkor olyan dolgokat művelne az ember, amibe belepusztulna, mielőtt génjeit továbbadhatná. Nehezen magyarázható történet, ami egy wisconsini kutatóintézetben történt. Több száz rhesus majmot tartottak itt, ketrecekben születtek és éltek, csaknem hermetikusan elzárva a külvilágtól, más állatokat nem

láttak. Kísérletképp bevittek hozzájuk egy kígyót, a majmok csaknem megőrültek, a ketrecek sarkába szorulva rikácsoltak. Öröklött félelem, ami a mai genetikával aligha magyarázható. A majmok számára a kígyó a halált jelentette.

A gyerekek tudják vagy nem, amikor közelít az utolsó óra? Mi lenne az emberséges magatartás ilyenkor? Ezekről is folyik a beszélgetés, és az időről, az időről, az időről, amikor eljön a természet igazi hívása.

Csakhogy melyik az igazi idő? Ki ismeri föl? Hiszen a beteg életének meghosszabbításához óriási arzenállal dicsekszik az orvos- és gyógyszertudomány, ez a tény sajnos nem mindig áldás. A régiek természetesebben fogadták a véget, sokszor maguktól fokozatosan lemondtak ételről, italról. Ha a környezet intelligensen bánt velük, akkor nem kínozta, tukmálta szegényekbe az ennivalót, és a végelgyengülés sokszor szendergő természetességgel következett be.

Az idő, az idő. De hát melyik időről beszélünk? Melyik lenne a legalkalmasabb az utolsó mérföldhöz? Az anyai idő, az apai idő, a kronosz vagy a kairosz?

Az anyai időhöz az időtlenség kötődik és az örökkévalóság érzése, az anyaméhben lebegés ősi élménye ez, ilyenkor nem mindig látni, hogy történik-e valami, mégis mintha a legfontosabb dolgok ekkor történnének. A növekedés és a gyarapodás jellemzi az anyai időt. A gyerek kiszületik az anyai méhből, mert ott már nem fejlődhet tovább, más tér, más közeg kell ehhez, a második kiszületésünk kamaszkorban van, a család méhéből kell ez időn kiszületnünk, a kortársak új közegében forradalmian új szellemnek kell megszületni, és még egy születés van – a halál előtt – a tovább növekedéshez, amikor a Self vonalába beáll az ego, és kezd úgy viselkedni, élni, ahogyan a legmagasabb, legszínvonalasabb én fejlődhet. Mikor már ezt sem lehet meghaladni, akkor a negyedik születés következik, leesik a test a szellemről. Lehetséges, hogy a legnagyobb fejlődést és növekedést fogjuk megtapasztalni a túloldali létben. Máskülönben

az a különös, hogy az anyai időben a gyarapodó változás követhető, megfigyelhető, akár lefilmezhető, mint az embrió, ám a lényege mégsem érthető, aztán egyszer csak megjelenik valami, valaki, például az újszülött ember. A jó alvás, a jó szendergés alatt és néha álmainkban zsigereink emlékszenek az anyai időre, bárcsak ilyen lenne az utolsó mérföld. Ez az érzés valamiképp kiteljesedést ígér, mint Buddha mosolya.

Az apai idő egészen más, ez az ébredés, a megelevenedés, a realitások szakasza. Ebben az időben határok vannak, időzónák, teljesítményt kijelölő időpontok. Észnél kell lenni, ügyködni, céltudatosan röpködni, máskülönben csak sodródunk, ilyenkor nincs mód bávatag semmittevésre, lebegő szent-heverdézésre. Mozogni kell.

Váltakozik bennünk ez a kétféle idő, szabálytalan ritmusban követik egymást, a várakozást a megelevenedés, a csendet a virgoncság, az eltemetkezést a föltámadás.

A kronosz a múló történeti idő. Kijelölt és többé-kevésbé meghatározható. Mikor adták ki az Aranybullát? Mikor volt a mohácsi vész? Mikor halt meg Marcsóka? Mikor született Péter? Többnyire csak ezzel a múló és mérhető idővel foglalkozunk, erre gondolunk, ha kimondjuk: „idő", ettől hajszolódunk, erre büszke a rekordot javító sportoló, ettől reszket az öregedő sztár. Ezzel számolgatjuk, hogy mikor jön el az óra, a perc, amikor kénytelenek leszünk elbúcsúzni a ittléttől, kronosz fene kellemetlen bír lenni.

A kairosz ismét valami egészen más. Ez a kegyelmi idő, az Istennek kedves. Ennek az időnek sajátos lehetőségei vannak, megtelhet boldogsággal, megfordíthatja egyesek életének útját, a hívő emberben, ha átéli, azt az állapotot idézi elő: megtaláltam valami nagyon fontosat, számomra ma elkezdődött az örökkévalóság.

A FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI DÍSZLETTERVE, 1917 ▶

Felkészülések

Farmosi Józsi bácsinak már itt megkezdődött az örökkévalóság, elment a kántorhoz, arra kérte, írja meg előre a búcsúztató éneket, amit majd a sírjánál fog énekelni, felsorolta a rokonok nevét, akiket a búcsúztatóban meg kell említeni. Elkészült a mű, Józsi bácsi átvette, és vasárnap délutánonként, fehér ing, fekete posztóöltöny, beült a lesötétített tiszta szobába és hangosan, higgadtan kántálta, énekelgette saját búcsúztatóját. Más-más védekezőmechanizmussal távolítjuk magunktól a halálfélelmet. Józsi bácsi úgy védekezett, hogy közelebb engedte magához, szemébe nézett a várhatóknak, ahogyan Polcz Alaine vagy Bitó László, akik könyvet írtak és beszélgettek róla. Általában kétféle védekezőmechanizmusunk van: elnyomjuk a halálfélelmet vagy/és beépítjük. Hol egyik, hol másik védekezést alkalmazzuk, váltogatjuk, az életkor és a pillanatnyi lelkiállapot is belejátszik abba, hogy mikor melyiket részesítjük előnyben. Az elnyomással könnyebben birkóznak azok, akiknek nem túl élénk a képzelőerejük és nem erősségük a gazdag, áradó képzettársítás sem, ritkán kúszik be figyelmük középpontjába a saját halál gondolata. Egyesek oly ügyesen a tudat perifériájára szorítják a saját halál gondolatát, hogy akár egy élethosszon át eszükbe se jut a maguk végessége. Örkény Istvánnak épp a figyelemfelhívás lehetett a szándéka a *Rózsakiállítás* megírásával, amiből Pacskovszki József készített nagyszerű tvfilmet, hogy közelebb hozza, aminek kimondása is nehéz. Örkény az USA-ban járva láthatta az amerikai tanatológusok valamelyik kisfilmjét, amelynek a halálkultúra területén a fölvilágosítás volt a célja.

A védekezés másik formájához, a beépítéshez hosszadalmas, bensőséges átélés szükséges. Ha a tudatos lelki munka sikeres, megszülethet a reménykedés abban, hogy az átlényegülés sima és áldásos lesz, a végső csend jó, vagy abban, hogy a másik oldalon várnak. Egyéb hozama is lehet a beépítésnek: a békés tudomásulvétellel átszíneződik a je-

len, gondtalanabb lesz az élet és könnyedebb, fölismerhetők a jelentéktelenségek, és lazán kidobhatók a hajóból.

„A befejezést az határozza meg, aki valamikor részeid összetalálkozását intézte, most pedig a fölbomlás okozója. Te magad mindkettőben ártatlan vagy. Távozz hát békében: mert az is békés szándékú, aki téged elbocsát" – Marcus Aurélius beszél így, a békét hangsúlyozza és ez ismét előhívja az eutelia fogalmát, azt a bizonyos gondolkodásmódot, amely, mint Marcus Aurelius, a halál békés elfogadására épít.

Az istenhívő embereknek könnyebb elbírni a halálfélelmet. Ez igaz is és nem is, mert a felületesen vallásosak, amíg nem jutnak a saját halál közelébe, addig éreznek némi vigaszt és biztonságot. De amint közel kerülnek saját végükhöz, rendszerint elszáll a biztonság, kiderül, merő illúzió volt a hit és csalóka a remény. Egyáltalán nem buzgólkodnak közel kerülni imádott istenükhöz, eszükbe sincs sietni és végre látni őt színről színre, olykor a legrémültebbek, deprimáltakká, sőt depressziósokká válhatnak. A mélyen istenhívő vallásos embereknél másként történik, számukra a haláltudat a beteljesedést szolgálja, be tudják építeni fejlődésükbe, el tudják fogadni az elmúlást. „Hát indulok Máriához – írta levelében egy idős kanonok, apám barátja –, mert ugye engem is rábízott, amikor onnan lenézett, azt mondta Jánosnak: Íme, a te anyád, hát akkor ezt kell tennem, indulni Máriához, ne várjatok több levelet tőlem, készülök a Nagy Útra."

De mi van utána?

Polcz Alaine és Bitó László beszélgetőkönyvéből roppant mód hiányzik valamiféle válasz a fenti kérdésre. Bár Polcz Alaine istenhívő volt, lelkét ő is felkészítette a Nagy Útra, de a könyvben arról nem beszél, hogy szerinte mi lesz odaát. Persze ezt nem tudhatta, mint ahogyan biztosat senki nem tudhat, mégis sokkal több írás és sejtés szól erről, mint hinnénk. Kegyes hozzánk saját emlékezetünk, készséggel elfelejtjük a halál utánról hallott ismereteinket, mesének vesz-

szük, és sokszor igazunk lehet. A teljesség igényét még csak nem is érintve mégis megemlítem: a tibeti *Halottak Könyvét*, az egyiptomiak *Holtak Könyvét*. A hinduknak a *Bhavadgita* foglalja össze a halál utáni létről a fontos ismereteket, ott vannak Dante és a költészet sejtései, J. G. Frazer és a néprajzkutatók leírásai, a valláskutatók hatalmas tudáskészlete, E. Kübler Ross és Moody leírásai és tapasztalatai és az ezoteria gondolatai. Nem ezeknek az ismereteknek az említése hiányzik az okos, hasznos *Az utolsó mérföld*ből, hanem a professzor és a tanatológus véleménye. Amely lehetne teljesen szubjektív elrugaszkodás a tudományosságtól, de mégis, nagyon szeretném megismerni: mit gondolnak ők, a szerzők, akik a közelünkbe léptek ezzel a félelmestes témával, vették a bátorságot ahhoz, hogy egyik szemhéjunkat az orr felé húzva felnyissák legalább az egyik szemünket (az angyalok teszik ezt E. Swedenborg leírása szerint holtunk után, az első gyülekezési helyen, hogy világosabban lássuk, ami lesz). Nem mondom, angyali a magatartása a két beszélgetőnek, amennyire csak lehet, kíméletesek, tárgyszerűek, fölöslegesen nem riogatnak, kedvesen morbidak. Arra gondolok, hogy Polcz Alaine szobájában a falhoz támasztva, akár az almárium, ott áll előkészítve a koporsó, nem szimbólum, hanem valóságos. Olyan ez, akár Farmosi Józsi bácsi búcsúztatója, emlékeztet az Az Utánra. Jó, eddig tudjuk, bele kell majd feküdni a koporsóba. És aztán? Az után?

Hát – bizony itt kezdődik az izgalom.

A morális valóság átmegy a túloldalra

– mondja Dienes Valéria, a metafizikus gondolkodó, és még mást is mond. A test lehullása után megnyílnak az ember természetfeletti érzékszervei, mert Isten nem elveszi az életünket, hanem átalakítja. Átköltözés lesz. A sintoistáknak és a buddhistáknak ez könnyebb, hitük szerint a világ amúgy is csak látszat, de mi vaskos valóságnak tartjuk, az egóval nagyra vagyunk, rettegünk attól, hogy szétesik, míg a keleti

ember csak egy hullámnak tartja az egóját, az a dolga, hogy belesimuljon az Óceánba. Azért is könnyebb nekik, mert hisznek a reinkarnációban, vissza fognak térni, mi meg azt hisszük, nincs tovább, ha leesik rólunk a test. Tehát új, eddig nem ismert szellemi érzékszerveink alakulnak, azoknak a szerveknek vége, amit itt, az anyagi létben kifejlesztettünk. Valami azonban megmarad: a lélek erkölcsi mivolta és istenviszonya olyan marad, amilyenné a halál percéig kialakult. Ennek színvonala befolyásolni fogja a másik világban szellemi befogadásunkat.

Olyan élményhalmazokkal kerülünk szembe, amikkel nehéz lesz megbirkózni, a múltunk és a jövőnk meglátása a legsúlyosabb. Amíg testben van az emberi lélek, addig lefüggönyözött időben él. A halál után lehull a függöny, teljes önismeret lesz, meglátjuk, amit elrontottunk, amit nem, és ezek jövőbeli következményeit is. Eddig, az anyagi világban cselekvők voltunk, az volt a dolgunk, hogy bánjunk az anyaggal a szellem javára, de tovább már nem avatkozhatunk be, nem javíthatunk ki semmit. Ott, a másik oldalon szemlélődők leszünk. Mi a célja ennek az egész félelmetes élményhalmaznak? Az, hogy a lélek végre meglássa önmagát olyannak, amilyen, hazugság, kendőzés, bujkálás, szépítés nélkül. Ez mintha kicsit ismerős lenne, ugyanis szerény kis fénycsóva adódik néha az életben: „nézz szembe magaddal"; „ne bújj el, ne védekezz hazugságokkal"; „vállald végre magad". Most adatik meg a léleknek a teljes ítélőképesség, meglátható az is, ami égetően gyilkos szégyen és az is, ami talán még kellemetlenebb: a karizmatikus segítő lehetőségeink kihagyása, mert érdemen felül kapunk segítő kegyelmet, amit bambán nem veszünk észre.

A Halál határfala

– ez Teilhard du Chardin kifejezése, azt mondja, amikor a Halál határfala előtűnik, akkor látszólag lelohasztja bennünk önmagunk további fejlesztésének igényét, a self-evo-

lutio reményét. Beleütközünk a látszólag áthághatatlan falba, és azt hisszük, most aztán összetörik az élet árama. Ő ellenben úgy látja, hogy éppen most új evolúciós fázisba lépett a Tudat kozmikus fejlődése. Az evolúcióban, az emberivé válásban az egységesülés kritikus periódusába, az egyedi reflexió fölé odakerül az Együtt gondolkodás a Föld összefüggő felszínén. Ez a nekilendülés már elkezdődött. Ezzel együtt megjelennek a nyugtalanító perspektívák, a jövőre vonatkozó aggodalmak. De az Együtt gondolkodás fényében is félelmetes a Halál határfala.

Ami változást hozhat

Szellemi pálfordulást hoz a fejlődés spirituális látásmódja, mondja Teilhard. Ha ezt végre lehet hajtani, a Halál elveszti gonosz fullánkját, a vele járó félelmes átalakulások ellenére is. Amennyiben „közmegegyezés" alakul ki a Tudat-Megmaradás-Elvéről, akkor ez felfelé szállást, új pszichológiai magaslatot jelent az emberiség számára. Többször léptünk már át nagy küszöböket: a Föld gömbölyű, a Föld forog stb. Nemcsak a dolgok külső szerkezetében és az értelemben vannak váltások, hanem a lélek alapszövetében is lehetséges a feljebb ugrás. Meglehet, a tudat legmélyén régen készülődik a nagy ugrás, de eddig nem hívta elő semmi.

Hátha át lehetne jutni a Halál határfalán! Az emberiség kezdetétől folyik a tudat kivilágosodása, a self-evolutio és él a Halál falán átlépés vágya. Teilhard az emberi lényt a kozmoszban gyökerezettnek látja. Életközösségben vagyunk a kozmosszal, belőle táplálkozunk, ez következik természetünkből, ha tudunk róla, ha nem, vagyunk, mint mag a talajban. Átlépni a határfalon, erre korábban is, ma is a Bibliában kerestünk, keresünk válaszokat, a kinyilatkoztatásokban (az egyszerűség kedvéért keresztény értelemben használja a kinyilatkoztatás fogalmát). Egyike ez a nagy fényforrásoknak. A másik fényforrás a tudomány. Ez a kettő nem megy át egymás illetőségi körébe, ugyanakkor igen figyelemreméltó

dinamikus viszony kezd kialakulni közöttük. A kinyilatkozásoknak egyre nagyobb szüksége van a bővülő adatokra, amiket a tudomány kutatásai szolgáltatnak a tudat számára. A másik oldalról nézve: a tudomány akkor mélyítheti el teljesen felfedező munkáját, ha maximális serkentő erőt kap. A helyesen értelmezett kinyilatkoztatásba vetett hit nem ütközik a tudománnyal, és lehet serkentője. Ebbe az irányba mutatkozik a tudomány és vallás konfliktusának feloldása.

Az első gyülekezési hely

Élt egy csodálatos polihisztor, senki nem szólt olyan megygyőzően a határfalon túli eseményekről, mint ő: Emanuel Swedenborg. Stockholmban és Londonban élt, hadmérnök, királyi szenátor, közel huszonöt könyvet publikált, ásványtan, matematika, csillagászat, anatómia és filozófia témakörökben. Megadatott neki az a valóban különös tulajdonság, hogy nagyon is evilági, racionális szellemével képes volt beszélgetni, értekezni a falon túli lényekkel. Mi több, átlátogatni oda, ismereteket gyűjteni, visszatérni, és leírni, amiket látott, hallott. Azt mondja, ott mindenki „gondolkozásból beszél", más szóval „beszélő gondolkodás" a kommunikáció útja, nincsenek szavak, hanem egymás arcába tekintés és ezen a módon észlelése a másik mondandójának.

Halál után az első gyülekezési helyen fogunk várakozni. Szellemvilág ez, hegyek és sziklák közötti völgyben. Amolyan „középhely", itt szétválogatnak bennünket, az itt-tartózkodás ideje nincs meghatározva, egyesek csak épp belépnek, és máris a mennybe emeltetnek vagy a pokolba vettetnek, mások hetekig, évekig várnak, de senki sem vár 30 évnél tovább.

Az ember mindenestől szellem, mondja Swedenborg, fejétől a talpáig, nincs benne semmi, ami nem élne később, és amikor a test leválik róla, amit halálnak neveznek, az ember mégis ember marad és él. A test, amíg volt, csak a szellem eszközeként létezett, a halál után kis ideig a szellem még a

testben marad, de amikor a szív már teljesen leállt, akkor történik valami fontos, „...az embert felébresztik, ezt azonban egyedül az Úr végzi"; „A felébresztés alatt az emberszellemnek a testből való kivezetését és a szellemvilágba való bevezetését értjük, amit általánosan feltámasztásnak nevezünk".

A felébresztett szellemet az angyalok körülveszik, azokra tanítgatják, amit eddig nem tudhatott. Az angyalok szeretik az emberszellemeket, ám vannak, akik nem kedvelik, ha oktatják őket, és elkívánkoznak az angyalok mellől. Ilyenkor a jó szellemek fogadják maguk közé, ha azonban a jók társaságát sem kedvelik ezek a szellemek, akkor addig ismétlik a keresést, amíg olyanokra nem találnak, mint amilyen társaik voltak a Földön vagy azokhoz hasonlók.

A felkeltett szellemnek az arca először olyan, amilyen e világban volt, de később megváltozik. Olyanná alakul, amilyen az uralkodó hajlama. Egyesek nagyon szép arcúak lesznek, mások, a rossz hajlamúak meg egyenest undorítóak.

Erősen állítja, hogy az embernek halála után megmarad minden érzéke, gondolata, emlékezete, hajlama, ami a világban volt, és a mulandó testen kívül önmagából semmit hátra nem hagy. *(A C. G. Jung Egyesületben 2008. január 18-án elhangzott előadás nyomán.)*

Mohás Lívia

Irodalom

Dr. Dienes Valéria: *Miénk az Idő*. Szent István Társulat, 1983.

Teilhard du Chardin: *Út az Ómega felé*. Szent István Társulat, 1980.

Emanuel Swedenborg: *Menny és Pokol*. Kállai Könyvkiadó,1909.

MAGYAROK JARAGUÁ DO SULBAN

1.

A kivándorlás okai

Vajon mi késztette a Veszprém megyei sváb-magyarokat a kivándorlásra (több mint hétszáz személyt, az 1890-es években)? A leszármazottak ebben a kérdésben semmiféle adalékkal nem tudtak szolgálni, így csupán a másodlagos forrásokra, illetve saját következtetéseinkre hagyatkozhattunk. A kiváltó okokat az utazás élménye is erősen elhalványította, ami a későbbi elbeszélésekben mindig előkelő helyet kapott, ellentétben a szinte soha nem említett indítékokkal. Az új országban való berendezkedés amúgy is minden idejüket, gondolatukat kitöltötte, vélhetően megnehezítve az áttelepülés előtti emlékek beivódását az egyéni és kollektív emlékezetbe.

A fennmaradt írásos anyagok figyelembevételével arra lehet következtetni, hogy a kitelepülés oka elsősorban gazdasági kényszerűség lehetett. A kivándorlók a jobb, könnyebb életet keresték. Semmiképpen nem gyanítható olyan motiváció, amelynek alapja vallási, etnikai üldöztetés, létükben való fenyegetettség lett volna.

A kivándorlás indítékait a korabeli magyarországi források alapján vizsgálva több okot is találhatunk. A *Gépcsarnok* című devecseri kiadású lapban nem elsősorban a munkanélküliséget, illetve az alacsony fizetéseket okolták a kivándorlásokért. A név nélküli cikkíró elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a Magyarországon uralkodó körülmények között nem lehetséges sem a tőke-, sem a tartalékképzés, emellett „...nincs bennünk vállalkozó szellem [...] Nálunk csak ak-

kor van egy iparosnak vagy kereskedőnek tekintélye, ha véletlenül gazdag ember." Azok, akik valamiféle innovatív elképzelésekkel rendelkeznek, terveik vannak, nem kapnak elég támogatást sem anyagilag, sem erkölcsileg. De ugyancsak okként nevezték meg a liberális felfogás előretörését, a hagyományok elhalását, a nemzetbe vetett bizalom eltűnését. „A föld népe ezrével vándorol a második ezredév elején Amerikába, hogy hazát, megélhetést keressen magának, mert a múlt emlékein kívül semmi sem köti ahhoz a röghöz, mely a magyarnak vérrel szerzett s hittel megszentelt öröksége..." Egyesek az évről évre a mezőgazdaságot sújtó, évtized óta tartó szeszélyes időjárást, illetve a pangó helyi ipart nevezik meg a kivándorlás egyik áttételes okaként. Ehhez hozzáadódtak a valóban csábító, Brazíliát a legszebb színekben feltüntető, pénzsegélyek ígéretével kecsegtető ajánlatok is. A legtöbb vélemény természetesen egyszerűen a gazdasági okokat, a jobb élet lehetőségét említi meg indokként: „A szükség, a nyomor, az ínség, az ezekkel járó elkeseredettség – ez hajtja a kivándorlási ügynökök karjaiba a magyar honpolgárok százait és ezreit családjaikkal egyetemben."

A kivándorlást a helyi hatóságok már a kezdetektől fogva ellenezték. „A kivándorlásnak ily módon való megakasztása nemzetünk egyik legelső és legnagyobb feladata." Némely esetben magánszemélyek is sürgették a hatósági beavatkozásokat, lakossági bejelentésekkel is elősegítették az útra kelők visszatartását, az ügynökök leleplezését. Szinte minden sajtóorgánum a kivándorlás megállítását, a központi intézkedéseket szorgalmazta. A kivándorlási ügynököket, akik ellen központi intézkedéseket szorgalmaznak, szédelgőnek, csalónak, „lelketlennek", a kivándorlókat „szegény buta népnek" írták le. A helyi hatalom képviselői sokszor erőszakkal akadályozták meg az emigrációt, s ha tudomásukra jutott ilyen, az útnak indultakat visszaszállították eredeti lakhelyeikre. A kivándorlást szervező ügynököket munkájukban gátolták, propagandaanyagaikat elkobozták.

Az utazás

A 19–20. század fordulóján Veszprém megye falvaiból felkerekedett magyarok a kivándorlási ügynökök hívását követve átkeltek az óceánon, és Dél-Brazíliába érkeztek. Ahol letelepedtek, utódaik napjainkban is virágzó gazdálkodást folytatnak.

Fischer Ferenc portugál nyelven részletesen tájékoztat a magyarok utazásáról: „A magyar emigránsok 1891 novemberének közepén indultak el Veszprémből (Magyarország) Bécsbe vonattal, ahol három napig maradtak. Ezt követően ugyancsak vonattal folytatták tovább az útjukat egy németországi kikötőig, Brémáig, ahol 15 napot töltöttek egy szállodában. 1891 decemberének elején hajóztak ki Brémából a Bremen–Leipzig utasszállító hajóval, amely Lisszabont érintve Brazíliába indult. A karácsonyi ünnepeket a hajón, a nyílt tengeren ünnepelték". A magyarországi telepesek a kivándorlók szlengjével élve az úgynevezett „kiscsomagos" utazók közé tartoztak. A nagy csomag ebben az időben a hódító emigráns szimbóluma volt, míg a kicsi a gazdasági okokból útnak indulót jellemezte. Ugyancsak szelekcióra adott okot az utazás során, hogy valaki fedélközben avagy kabinban utazott-e. Ez utóbbiakat 1871-től a hivatalos statisztikák nem bevándorlónak, hanem turistának tekintették, és így ekképp is lajstromozták. A magyarok kivétel nélkül a fedélközben kaptak elhelyezést – ez utal anyagi hátterükre is.

Rio de Janeiróba 1892 januárjának elején, a reggeli órákban érkeztek. Délután már átszálltak egy brazil gőzösre, a Desterróra, amelynek úticélja Florianapolis volt. Annak idején ezt a területet is Desterrónak nevezték. A hajó még néhány napig a szorosban maradt. Onnan átkerültek egy teherszállító hajóra, amelyet a Hoepcke cég bocsátott a rendelkezésükre egészen Itajaíig, hogy aztán újból áttegyék őket egy másik kis gőzösre, amelynek Progresso volt a neve.

Ennek úti célja Blumenau volt. Itt az akkori Holetz Szállodába helyezték el őket.

Blumenauból szekereken folytatták az útjukat az Ada folyóig. Onnan gyalog mentek keresztül a szűz erdőn, ösvényeket nyitva egészen Alto Garibaldiig. Később utat is készítettek a jaraguái Itapocú folyó partjáig. Ezt állami költségen egy bizonyos Moser úr irányításával végezték 1892-ben.

„A magyar emigránsok Blumenau felől érkeztek az Ada és a Garibaldi folyók felé. Sűrű őserdő állta útjukat, gazdag állatvilággal. Olyan terület volt ez, ahol bozótvágóval kellett áthatolni, ösvényeket vágva a sűrű esőerdőben. Az erdőirtás tulajdonképpen ezzel a lépéssel kezdődött, hiszen a telepeseknek szükségük volt az ültetvényekre. S ahogyan gyarapodott a család, az utódoknak is kellett a föld, így hát egyre több erdőt kellett irtani. Ennek az lett a következménye, hogy manapság azon a vidéken erdőt már csak a hegyekben, vagy a hegyi lejtőkön találni."

A magyar csoportok vizsgálatánál nagyon fontos a családnevek azonosítása az emigránsok nemzetiségének meghatározásához. Olyan nevekkel találkozhatunk a kivándorlási listákon, mint Watzkó, Peng, Grumiker, Leschowicz, Ersching, Stenger, Schwarz, Ruysam vagy a magyaros hangzású Pintér, Horthy, Harangozó, Vas és Bokor családok. Összességében 1891 és 1896 között több mint 1300 magyar érkezését jegyezték fel az ügynökök. A brazil történész, E. Silva több oldalt szentelt a magyar bevándorlóknak. Többek között listákat közöl és felsorolja az „első magyar pionírokat", akiket a Santa Trindade (Szentháromság) temetőben helyeztek örök nyugalomra: Salamon János (1830–1922), Schmidt Gáspár (1845–1920), Peck Ferenc (1851–1929) és Harangozó Dániel (1844–1899).

Más emigránsok tovább haladtak az Ada, a Simao, a Carolina, a Josefina folyókon: az oroszok, lengyelek, németek és magyarok keresztül a hegyláncokon, dél felé mentek

Garibaldiba és Jaraguázinhóba – ez a két település Dona Francisco (Joinville) fennhatósága alá tartozott.

A föld elfoglalása

Ebben az időben ezek a területek állami földek voltak, nem pedig a kolonizációs társaságé. A legtöbb telek a Dona Francisco és a Jaraguá kolónia tulajdonát képezte. Az állami területek irodája Blumenauban volt, itt jegyezték be az európai emigránsoknak eladott telkeket. A Pomerániából érkező németek a Rio Cerro és a Rio da Luz közelében telepedtek meg, míg az Ada folyó mentén haladó magyarok a Garibaldi, a Jaraguázinho és a Jaraguá folyók mentén foglalták el földjeiket, pontosabban a Jaraguá jobb partján, ugyanis a bal part már egy kolonizációs társaság birtokában volt.

„Azok a »hungarézék« akik megálltak a Garibaldi völgyének impozáns, érintetlen erdeinél – vagyis São Pedro de Garibaldiban, ahol egy hat kilométeres hegyvonulatot vágott ketté az Ada folyó – telkeket vásároltak ott, az összesen 20-30 hektárnyi igen dombos, kristálytiszta vizű zuhatagokkal és patakokkal szabdalt területen." Legkorábban 1891-ből ismerünk földtulajdont igazoló iratokat, ami feltételezi, hogy ez az időszak a magyar kolonizáció kezdeteit jelentette.

A következő évben újra magyar telepesek érkeztek, többségük azonban beszélte a német nyelvet is. (A magyar vonatkozású adatokat Fischer szolgáltatja: „Ahogyan nőtt az érkezők száma, akik magyarok, németek és olaszok voltak. Ezt a következők is mutatják. 1891-ben 230 magyar emigrált, 1892-ben 149, 1893-ban 156, 1895-ben 165, 1896-ban 706 személy. Németek: 1891-ben 561, 1892-ben 91, 1893-ban 82, összesen 734 személy." – Feljegyzései között az is szerepel az olasz emigrációra vonatkozólag, hogy 116 személy érkezett 1892-ben.) Keresztülhaladtak a Jaraguá hegyláncon, ahol új kolóniákat hoztak létre.

Az első munkások az útépítésnél, a csatornaásásnál, hídfők és hidak építésénél kaptak munkát. Ezekkel a feladatokkal részben ki tudták fizetni a földet, amelyen berendezkedtek. A fizetés határideje öt esztendő volt, kamatok nélkül.

E. Silva a következőket írja a Jaraguá 84 kolónia kialakulásáról: „A Jaraguá 84 területen lévő és a Santa Trindade [Szentháromság] nevű helység 65. és 110. telkei között a Krüger Henrique által 1901. június 24-én keltezett térképen kiemelik azokat a telkeket, amelyek a kolónia és az állam [Santa Catarina] kormánya által kijelölt földek voltak a Jaraguá folyó jobb partján, mégpedig a Pedras [kövek] és a Húngaros [magyarok], illetve a Cascatas [zuhatag] nevű patakok között." Az állami földek jegyzékén 13-an szerepelnek, akik Luis Piazzera első szállítmányával érkeztek, a mai São Pedro de Garibaldi nevű helyen lévő barakkig.

Társadalom, közösség, rokonsági rendszer

A Veszprém megyéből érkezett emigránsokat évtizedekkel megelőzték a Német-, Olasz- és Lengyelországból érkezett telepesek. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a magyarok a már kitaposott ösvényeket járhatták be. Az ökológiai sajátosságok, de a kolonizációs társaságok szerződései is megkívánták, hogy polikultúrás művelést folytassanak. Ez tette indokolttá, hogy a telepesek családi vállalkozások keretei között készítsék el házaikat, végezzenek erdőirtást, és közösen telepítsék be az ültetvényeiket. A túlélés, a létfenntartás döntő eleme a családi összefogás volt. Emiatt is igen népes famíliák alakultak ki pár évtized leforgása alatt.

Jó példa a családok egzisztenciateremtési törekvéseinek bemutatására Ruysam Imre története. Őt az Állami Földhivatal blumenaui irodájának vezetője, Luiz Piazzera az első csoportban hozta magával, 1891 júniusában. Piazze-

ra az utolsó Emigráns barakkban helyezte el a negyven családot, ez a mai São Pedro de Garibaldi területén történt.

Ruysam 23 éven át földet művelt Jaraguá 84 területén. Feleségével tíz gyermeket – hat leányt és négy fiút – neveltek fel, mindannyian a környékről házasodtak, és emigráns leszármazottakat választottak házastársul: Erschingek, Leschowitzok, Backhardtok, Manhkék és Müllerek kerültek egy családközösségbe. A Ruysam unokák száma ötven főre tehető.

A mai Jaraguá do Sul legnépesebb családja a Scheuereké. Maria Scheuer tizenhat gyermeket szült, negyvenöt unokája és egy ükunokája van. Tizenhat gyermeke közül csak egy házasodott brazillal, egy olasz származásúval, a többi német és magyar telepesek leszármazottaival kötött házasságot.

A koloniális területen belül a telkek elfoglalásakor is igyekeztek a veszprémi családok, közvetlen rokonok, egymás közelében maradni. A „jaraguái úton" egymás mellett laktak a Wasch (Vas), Krumecker, Reiser, Leschowicz famíliák, és az sem lehet véletlen, hogy Ruysam négy gyermeke is innen választott párt magának.

Az endogámia a német, olasz és lengyel mintához hasonlóan a magyar telepes csoportokon belül is érvényesült. Ennek több oka is lehetett: az első az a tény, hogy együtt hagyták el az óhazát, és a teljesen ismeretlen közegben rendkívül nagy szükségük volt az összetartásra. A nagycsalád intézménye ebben a helyzetben igen hatékony lehetett. Ezenkívül azonban még egy társadalomtörténeti tényt meg kell jegyeznünk, éspedig hogy a veszprémi falvakban is bevett jelenség volt az endogámia. Manapság is akad példa az endogámiára, még az egyenesági unokatestvérek közötti házasság is elfogadott.

A gazdasági okokra hívja fel a figyelmet C. Santos, aki szerint az Itajaí völgyében a kisbirtokok számának növekedésén múlott a mezőgazdasági művelés alá vont területek

bővülése. A földéhség szükségessé tette a folyóvölgy bevonását a művelésbe. A völgy betelepítésének folyamata a következő pontokra bontható: 1. a családok erdőt irtanak és előkészítik a területet, 2. gyermekeket nevelnek, majd mikor azok elérik a felnőtt kort, gazdaságilag is szerephez jutnak, 3. az utódok házasságkötésével a ciklus újrakezdődik.

A jaraguái közösségek esetében is érvényesül a nagycsalád kohéziós ereje a társadalmi jelenségeknél. A Scheuer család története nagyszerű példával szolgál ennek bemutatására. A rokonsági piramis csúcsát a Scheuer nagyszülők foglalják el. Különösen kiemelkedő tekintélye van az „Oma" néven szólított Maria Scheuernek (akinek 45 unokája van). Vasár- és ünnepnapokon a háza valóságos zarándokhellyé alakul.

Adatközlőink szerint Jaraguá más területein is voltak nagy tekintélyű és kiterjedt családok, ilyenek például a Fischer, Stein, Wolff, Bockor és Ruysam famíliák, akiknek leszármazottai mára leginkább beköltöztek a közeli városokba.

Az emigráns magyarok elsősorban parasztok voltak. Tőkével valójában egyikük sem rendelkezett, a Magyarországról érkezett telepesek között nem akadt gazdag, de nagyon szegény sem.

A társadalom szerkezetének átalakulása – amely magában rejti a tulajdonképpeni kultúravesztés lehetőségét is – hosszas folyamat eredménye volt. Legtisztábban talán a német telepesek történetén keresztül vizsgálható, azonban általában elmondható, hogy majdnem minden kivándorlóközösség ezt az utat járta be. Ebben a folyamatban három fontos aspektus érvényesült: az urbanizáció, az iparosodás és a társadalmi (át)rétegződés.

Az urbanizáció kezdetét az jelentette, hogy a kolóniákban kis központok jöttek létre a templom, az iskola és a bolt körül, néhány esetben a közlekedési csomópontoknál. Az I. világháború alatt a kis helyi műhelyek fellendültek, ezek jelentették az iparosodás első csíráit. A német telepesek ál-

tal alapított vagy jórészt általuk benépesített, már korábban is létező városokba hivatalnokok érkeztek, orvosok, munkások és más portugál-brazil személyek, akik letelepedtek, kapcsolatokat építettek ki, később „keveredtek" is a helyi német népességgel. A német-brazilok a kereskedelemben és más területeken szerzett szerepük következtében rákényszerültek, hogy megtanulják a portugál nyelvet, megismerjék a brazil törvényeket, bekapcsolódjanak a nemzet életébe.

A kultúraváltás legerősebb mozgatórugóját a városokban zajló rohamos ütemű átrétegződés jelentette. Megindult az egykor gazdasági értelemben csaknem azonos helyzetű emigránsok vagyoni rétegződése. Gyártulajdonosokká váltak azok a gyarmatáruval foglalkozó kereskedők, akik korábban egyszerű házi szövőszékeken dolgoztak. Az identitásukat kereső, revival-folyamatokban aktívan részt vevő sváb-magyar családok közül egyetlen személy sorolható ehhez a társadalmi réteghez.

Ez a csoport a régióban tehetősnek mondható. Tagjai már nem szorulnak rá a munkavégzésre, pénzkeresetük a család anyagi javainak a felhalmozását szolgálja. Jellemző módon a közepes méretű – 100–250 főt foglalkoztató – vállalkozások tulajdonosai. Ennek a tehetős csoportnak a kialakulásával párhuzamosan létrejött a gyárakban dolgozó munkásosztály is, akik ugyan különböző etnikumokból származnak, de egyesíti őket az osztályszolidaritás, ami a kulturális különbségeket elsimítja, ezáltal gyors akkulturizációt eredményez.

A városokban tapasztalható intenzív, gazdasági érdekeken alapuló kulturális egységesüléssel szemben az elsősorban vidéken élő alsó-középosztály kultúraőrző sajátossága szembetűnő. Ez szintén gazdasági megfontolásokkal indokolható, mivel ez a réteg korlátolt anyagi lehetőségekkel rendelkezett. Nem minden család engedhette meg magának, hogy gimnáziumba járassa gyermekét, így a helyi iskolákba járatták azokat. Ezek a vidéki közösségek jobban

ellenálltak a kultúraváltásnak, és inkább a kulturális intézményekhez, iskolatársaságokhoz, templomi szervezetekhez kötődtek, nem az állami tendenciákhoz. Erre tipikus példaként szolgál az általunk vizsgált közösségben az identitáskeresésben élen járó *Dunántúl* tánccsoport. Valamennyien az egykori magyar telepesek által benépesített területen laknak. A tagok közül többen már befejezték a tanulást és dolgoznak, vannak, akik munka mellett tanulnak, de többségük még diák. Munkahelyük Jaraguá do Sulban van, ahová busszal vagy kerékpárral járnak.

Jaraguá 84-től Jaraguá do Sul városa csak 20 km távolságra van, a paraszti környezettől élesen elüt gyáraival, élénk kereskedelmi életével, nyüzsgő belvárosával. A *Hansa Kolónia* a kezdeti időkben alig prosperált. A tőke hiánya, a bankrendszer fejletlensége, a lassan beszivárgó telepesek egzisztenciateremtése sok gondot okozott az első tíz évben. 1909-től lassan megindult a fejlődés. Ami a földművelést illeti, az első nyolc évben az erdőknek csupán a 13%-át irtották ki, s az összes rendelkezésre álló földterületből mindösszesze 0,2%-ot használtak fel a telepesek. 1910 után fellendült a termelés, s már exportra termelésről is hírt adtak a korabeli újságok. 1910 és 1912 között a piacra termelt áruk értéke megnégyszereződött. A legfontosabb termékek a tojás, vaj, sajt, zsír, dohány, bőr és fa voltak.

Etnicitás és munka

Az etnicitás reprezentációja a munka étosza alapján jobban érthető. A telepes kategória egyidejűleg etnikai identitásjelző – még városi környezetben – is. A „telepes" fogalom jellemzői közé tartozik, hogy élen járt az újítások terén, Dél-Brazília őserdeit ők alakították a civilizáció szigeteivé. Azért jöttek Brazíliába, hogy gyökeret verjenek, vagy ahogyan a német származásúak mondják, „egy új hazát jöttek építeni".

Akár parasztok voltak, akár nem, akik a kolóniák földjére léptek, és telkeket szereztek, telepesekké váltak. Az urbanizáció megindulása és a gazdasági fellendülés előtt valamennyien földművelésből éltek. Volt közöttük tanító, kézműves, kereskedő is. A *Somlóvidék* című veszprémi lap a német anyanyelvű, Jaraguában letelepedett kivándorlókat nagyobbrészt bányászként azonosítja.

Igen sok német és olasz leszármazott a nagyszüleit a „Dél pionírjainak" nevezi, akik verejtékes munkával, mindennemű segítség nélkül civilizációt alakítottak ki a semmiből. Ez az értékelés nemcsak a beszélgetések során jelenik meg, a negyvenes évek előtt a helyi folyóiratokban is olvasható volt. A „lusta" brazíliai, félvér *caboclóval* szembeállítják a „dolgos" telepest, aki fegyelmezett, és figyelemre méltó adottságokkal rendelkezik. A telepesek munkaképességét etnikai örökségnek tekintik.

Egy paraszti társadalomban a család munkája képezi a megélhetés alapját. Lehetetlen, hogy egy asszony ne vegyen részt a föld megművelésében. A sztereotípia úgy szól, hogy a brazil asszony nem dolgozik a földön. S ennyi elég, hogy minimálisra redukálja az interetnikus házasságok lehetőségét és számát, különösen a német és olasz férfiak házasságát brazil lányokkal.

A másik sztereotípia az volt, hogy a brazil férfiak lusták, iszákosak és megbízhatatlanok. Ezen elgondolás mögött természetesen ott húzódik a telepesek szerepének idealizálása, mint olyan egyéneké, akik a haladás és civilizáció zászlóvivői.

Természetesen az idők során sok minden átalakult. A világháborúk idején, a brazil nacionalista tendenciák erősödésével bezártak jó néhány „idegen" intézményt. Megszüntették a német és olasz sajtót is. Így igen erősen beszűkült lehetőségek között, a közösségi intézmények hiányában az etnikai identitás új formákban jelentkezett. A német, az olasz, a lengyel és a magyar nyelv csupán az otthoni, családi

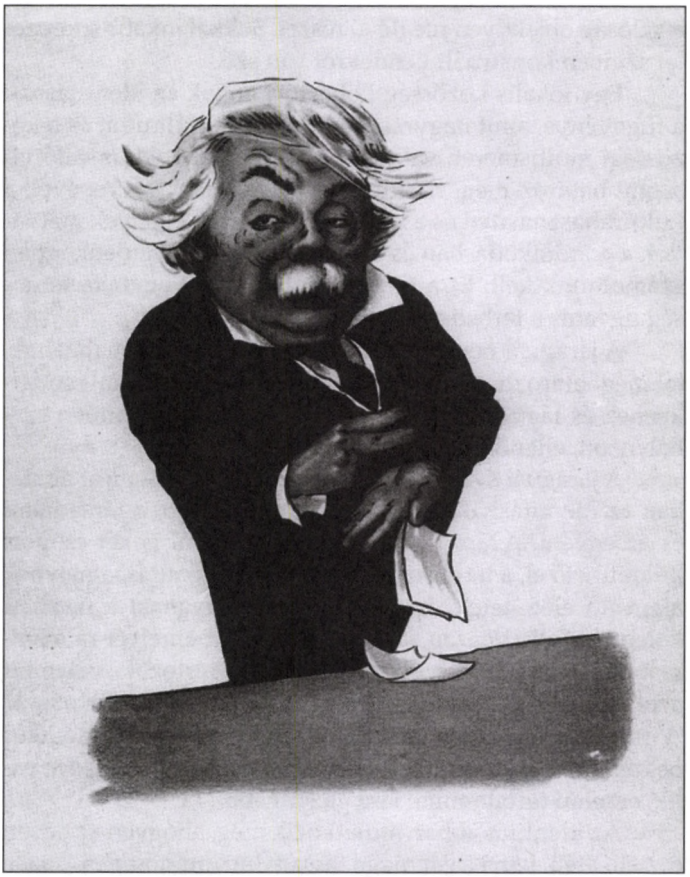
használatra korlátozódott. Ez a gyakorlat a nyelvet az etnikai identifikáció elemévé tette. A kisebbségnek tekintett csoportokról összegezve azt mondhatjuk el, hogy közös identifikációs jegyekkel rendelkeztek és rendelkeznek ma is. Ezek a következők: az anyanyelv, a közös kultúra eszméje és a hit. Ezek a jellemzők kihangsúlyozzák a brazilok és a telepesek közötti különbségeket.

Az etnicitással kapcsolatos fentebb ismertetett tényeket a mai jaraguái magyarokkal kapcsolatosan is elmondhatjuk. Egykoron a templom, az iskola, az endogámia intézménye és a nyelv volt az ungherézék összetartó ereje. Érdemes elgondolkodni azon, hogy vajon az etnohistória különböző szakaszaira utal-e például az, hogy a telepesek megérkezése után egy patakot neveztek el a magyarokról. Később az olasz elnevezéssel – ungharéz – illetik őket, és a húngaro kifejezés ismét szalonképessé válik a *Társulás* és a *Dunántúl* megalakulása után.

A hagyományalkotó kezdeményezés tehát az identitástudat és az etnicitás megjelenésével és egyúttal megerősítésével jár. Az ebben a tevékenységben részt vevők számára evidens, hogy „mi mások vagyunk". Egy sajátos kettős identitástudattal rendelkeznek, hiszen brazil állampolgároknak tartják magukat, idegen etnikai gyökerekkel. A vallási és etnikai téren páratlanul türelmes Brazíliában ez mindennapos, és semmilyen formában nem szenvednek hátrányt a „telepesek" leszármazottai.

Az identitás: egyéni, kollektív, etnikai és nemzeti identitás

A Jaraguá do Sulban élő sváb-magyar közösség etnikumnak tekinthető. Ez az etnikum Jaraguában az egyes jellemzők gyakorta inkább a fikció, a kitaláció szintjén léteznek, s nem

LLOYD GEORGE
Bánffy Miklósnak a génuai konferencián még külügyminiszter résztvevőként készített karikatúrája, 1921

a valóság objektíven meglévő részei. Sokkal inkább a képzelet szintjén konstruált keretekről van szó.

Egy lokális közösség kohéziója annak az identitásnak a függvénye, amit nagyrészt a közösségi múlttudat és a közösségi múltismeret, valamint a hagyományokhoz való viszony határoz meg. A kulturális hagyomány szerepével, a kultúrahasználattal és a kultúrában éléssel – melyek mérvadók a gondolkodásban és a viselkedésben – mindenképpen számolnunk kell. Ez a történelemtől kapott egyfajta minőség ugyanis a térbeliségben funkcionál.

A jaraguái nemzeti közösségek belülről formalizáltak, jól meghatározható erkölcsi és kulturális normákkal rendelkeznek és tagjaik egymáshoz való viszonya sokrétűen szabályozott, ellenőrzött.

A jaraguái sváb-magyarok identitásának – mint általában az identitásnak – két nagy csoportja van, a társadalmi és az egyéni. A társadalmi identitáson belül is két csoport különíthető el, a természetes társadalmi identitás, amelynek alapvető előfeltétele, hogy a személy ugyanazt a nemzeti kategóriát alkalmazza saját magára, mint amelyet rá alkalmaznak az adott kategória hatálya alá tartozók, valamint azok, akik más nemzeti csoportok tagjai sorába tartoznak. A második a tudatos társadalmi identitás, amelyről akkor beszélünk, ha a természetes társadalmi identitás belsővé válik, érzelmi tartalommal lesz gazdagabb.

Az identitás abban mutatkozik meg, ahogyan az egyén észleli, átéli, leírja saját maga társadalmi „minőségeit", azaz abban, ahogyan pszichikusan leképezi önmagát. A külső társadalmi, intézményekkel, szervezetekkel és szerveződésekkel való azonosulása, az „én" időbeli és térbeli kiterjesztői és támpontjai. Fontos a közös múlttudat, mely a tradícióban testesül meg, manifesztálódik és teszi lehetővé az egyén számára, hogy a helyi közösségben érvényes, formalizált, vérségi és térségi szemlélet alapján élje meg a lokális identitását. A közös múlttudat tehát az adott közösséghez való

tartozásból fakadó és ehhez kötődő közösségi érzés, amely megtestesíti az adott helyhez tartozó személyek együvé tartozásának a tudatát.

A társadalmi identitás még komplexebb kategória, amely kapcsolódik a kultúrához, a tradíciókhoz, sőt a területhez, és jogi, gazdasági aspektusai is vannak. „Normális" esetben, azaz akkor, ha nem többszörös – sváb-magyar, magyar-brazil – identitáskeveredésről van szó, az állampolgársággal intézményesül. Az állampolgárság egy állammal szembeni formális viszony, amely bizonyos védelmet és gondoskodást jelent, az állampolgárnak alapvető emberi és politikai jogokat, a jólétet, a fogyasztás lehetőségét. Az oktatást, az egészséget és a környezetet illetően pedig biztonságot nyújt. Vagyis érinti a társadalmi élet valamennyi területét. Ilyen vegytisztán azonban szinte sohasem jelenik meg, s kiemelten nem a brazíliai telepesek esetében.

Az utóbbi időben az elbeszélés, a narratíva egyre nagyobb szerepet kap a nemzeti tudat vizsgálata során. Ezek a narratívák nem csupán olyan történetek, amelyek a csoport összetartozását erősítik, hanem „szakadatlan önbeszámolók s azok folyamatos feldolgozása teremti meg életrajzunk belső pszichologikai egységét: mindenkori énrendszerünk reflektált élettörténetünk terméke". Ezért is volt a brazíliai magyarok körében végzett kutatásoknak az életút- vagy mélyinterjús módszer az alapja.

Őry Kovács Katalin

(Folytatása következik)

Felhasznált fontosabb irodalom

A. Gergely András: *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom.* Budapest, 1993

Alternatt, Urs: *A szarajevói jelzőtűz. Etnonacionalizmus Európában.* Budapest, 2000

Anderle Ádám (szerk.): *Azonosság és másság – Tanulmányok Latin-Amerika történetéből. Z-füzetek/* 39, 1992.

Balhana, Altiva Pilatti-Westphalen, Cecilia Maria: *O censo dos alemaes do Paraná em 1917.* Colonia, 1976

Boglár Lajos: *Magyar világ Brazíliában. A múlt századtól 1942-ig.* Budapest, én.

Boglár Lajos: *Pau Brasil.* Budapest, 2000

Csepeli György: *Nemzet által homályosan.* Budapest, 1992

Délamerikai Magyar Hírlap

Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény.* Budapest, 1998

Filho, Alcides Goularti: *Formação econômica de Santa Catarina. Série Geral.* Florianópolis, 2007

Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben.* Budapest, 1988

Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas, 13. 1976

Kellenbenz, Hermann–Schneider, Jürgen: *La emigración alemana a América Latina desde 1821 hasta 1930. In: Jahrbuch für Geschichte von Staat,* Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas, 13. 1976

Kulcsár Kálmán: *A kulturális jogok és a demokratikus biztonság Európában.* Budapest, 1996

Nicoulin, Martin: *La genèse de Nova Friburgo.* Fribourg, 1973

Pápai Hírlap. 1890.

Pápai Lapok.

Paulics Petra: *„Újra-magyarok" között Brazíliában.* In: A. Gergely–Papp–Prónai (szerk.): *Kultúrák között.* Hommage á Boglár Lajos Budapest, 2006, Nyitott Könyvműhely.

Paulics Petra: *Bakonytól Brazíliáig* In: *VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus összefoglalója.* Debrecen, 2006.

Piazza, Walter–Hübener, Laura Machado: *Santa Catarina: história da gente.* Florianópolis, 1983

Pinter, Silvia: *A Magyarok visszaszerzik történelmüket. Notícia*, 1997. augusztus 16.

Santos, Coelho: *A intergração do Indiaos na Sociedade Reginal.* Florianópolis, 1970

Schaden, Egon: *Aculturação de alamaes e japonezes no Brasil.* São Paulo, 1956

Schmöckel, Eugénio Victor: *A presenca húngara em Jaraguá do Sul.* Correio do Povo. 1987

Serrão, Joel: *A emigração portuguesa para o Brasil na segunda metade do século XIX (esboço de problematização) In: Temas oitocentistas.* Lisboa

Silva, Emílio da: *Jaraguá do Sul. II. livro. Um capítulo na povocao do Vale do Itapocu.* Stulzer, 1975

Soderé, Nelson Werneck: *Sintese de História da Cultura Brasileira.* São Paulo, 1985

Somlyóvidéki Hírlap. 1897

Szilágyi Ágnes Judit: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején (1937–1945).* Budapest, 2004

Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában. Budapest,* 2004

Varga Ilona: *A kivándorlás irányváltása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között* Acta Historica LVI. Szeged, *1976*

Veszprémi Hírlap. 1896.

Vieira, P. A. Evangelista: *Plano básico de desenvolvimento ecológico-econômico. G.D.*, 1995, Santa Catarina

BÁNFFY MIKLÓS, A RAJZOLÓ ÉS ILLUSZTRÁTOR

Ha a küzdelmes kisebbségi lét fölvállalóinak példáját tekintjük, nem is olyan egyértelmű, hogy Brassai Sámuel lett volna az utolsó erdélyi polihisztor. A bonchidai gróf, Bánffy Miklós nagy ívű pályája átfogta a kultúra majd minden ágát, beleértve a politikai kultúrát is, hiszen egy ideig Magyarország külügyminisztere, majd nemzetvédelmi-kisebbségi törekvéseink összehangolója volt. Úgyszólván minden érdekelte, ami közelebbről látókörébe került. A szépirodalom éppúgy, mint a színház, a díszlet- és látványtervezés, a rajz és könyvillusztráció, a folyóirat-szerkesztés. De ugyanez a sokrétűség emelte művelődésünk élvonalába Bánffy legközvetlenebb munkatársát, Kós Károlyt is, kinek építészeti alapfoglalkozásából utak nyíltak az irodalom, a könyvkiadás, grafika, néprajz, művészettörténet felé. A mindenre kiterjedő tájékozottság mellett a kényszerűség is rávezette őket a sokrétű munkálkodásra. „Kell, mert szükségünk van rá..." – visszhangzik Kós kiáltványszerűen fogalmazott és vissza-visszatérő ösztönzése a kor publicisztikájában.

A feladatvállalások egyik vagy másik területen sem Bánffynál, sem Kósnál nem egyforma súlyúak. Bánffy Miklós rajzolói munkássága, föl-föllobbanó érdeklődéssel és eredetiséggel ugyan, de az életműben végül is szűkebb pászmává keskenyedik.

Mielőtt Bánffy Erdélybe hazatért volna (1926), már komoly előzményei voltak rajzolói és tervezői munkálkodásának. Illusztrációkat készített Balázs Béla Gyomán megjelent kötetéhez, kezdeményező lépéseket téve a Balázs szöveg-

könyvére írt bartóki mű, *A fából faragott királyfi* színrevitelére. Mint a Nemzeti Színház és a Magyar Operaház intendánsa a hivatalos művészetpolitika rosszallásával szemben elérte, hogy még ugyanabban az évben *A fából faragott királyfi* táncjátékot, majd 1918-ban *A kékszakállú herceg vára* operát Budapesten bemutatták. Mindkét darab színpadképét és jelmezeit ő tervezte, számos rajzot, illetve metszetet készítve hozzájuk.

Bánffy újító módon viszonyult a színházi és operai díszlettervezéshez. Szakított a több évtizede elkoptatott „korhűséggel", és helyette izgalmas, újszerű színpadi látványtervezéssel lepte meg a közönséget. Nem jutott el ugyan az avantgárdig, de színpadképei még akkor is sokkolóan újszerűek és látványosak voltak. Pár évre, a világháborút közvetlenül megelőző időkre, illetve a háborús esztendőkre esik intenzív színpadtervezői munkásságának súlya. Ezalatt Richard Strauss *Salomé*ját (1912), Weber *Oberon*ját (1914), Mozarttól *A varázsfuvolá*t (1913), a két Bartók-darabot (1917, 1918) mutatták be az ő és tehetséges munkatársai színpadi tervezésében. Később már csak Szegeden és Kolozsváron tért vissza egy-egy színpadi mű színrevitelével szcenikai munkásságához. A Szegedi Szabadtéri Játékokon 1935-ben *Az ember tragédiája*, míg Kolozsváron 1942-ben saját színpadi műve, a *Nagyúr* díszleteit és jelmezeit tervezte. (Utóbbi fölbukkant rajzaiból az 1998-as kolozsvári Bánffy-emlékkiállításon láthattunk.)

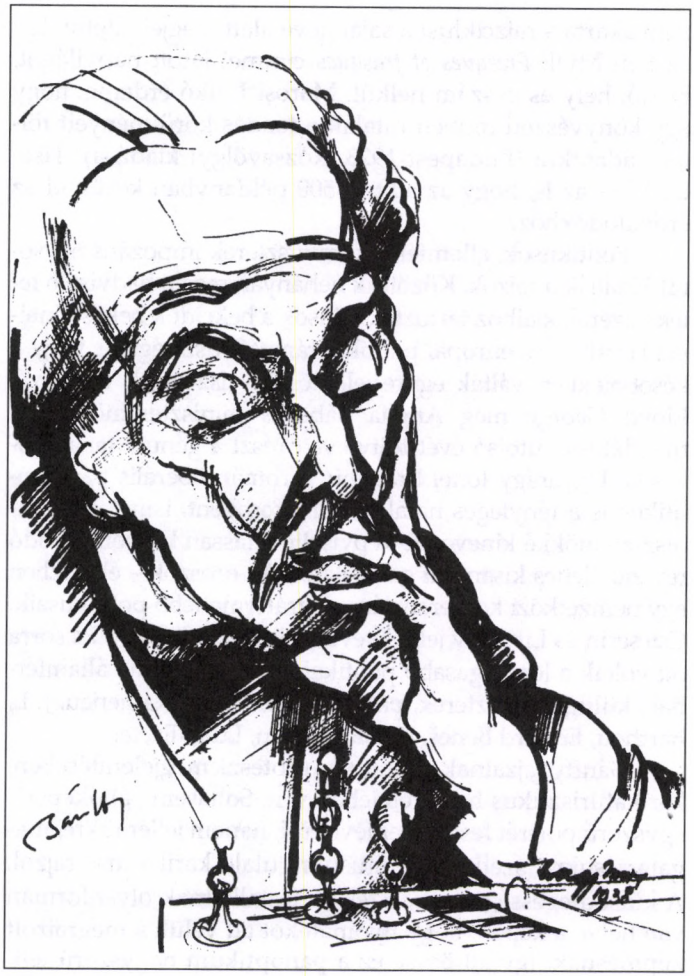
A legfrissebb szakirodalom Bánffynak a vizuális művészetek terén éppen szcenikai működését tekinti a leginkább maradandónak, a dilettantizmus árnyékától is távol esőnek. Lehet, hogy a szakma némi elfogultsága rejlik az ítéletben, de bizonyos, hogy a színpadi látványtervező művészetben – melyhez komoly grafikai felkészültség is szükségeltetett – máig tartóan megbecsült nevet vívott ki magának.

Ezek a tapasztalatok nyilvánvalóan segítségére voltak abban, hogy kényes és felelősségteljes megbízatását, az

1916-os budavári koronázás megszervezését végrehajthassa. Az utolsó magyar király, IV. Károly megkoronázására az év december 30-án került sor, s az ehhez szükséges dekorációt mind a Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomban, mind a kinti felvonulási területen háborús körülmények között és a leggyorsabban kellett elkészíteni. Ehhez a munkához Bánffy a fiatal Kós Károlyt és még néhány munkatársát vette maga mellé. Személyesen az ő feladata volt, hogy Lechner Jenővel közreműködve a templom belső díszítését az eseménynek megfelelően átalakítsa. A sokszínű, mintás oszlopokat sötétvörös függönybevonattal takarta el, s ezzel a domináló színnel méltóságot és királyi pompát kölcsönzött a hatalmas térnek.

*

Rajzolói tehetségét Bánffy a háborút követően egészen más területen kamatoztatta. Az ő nevéhez fűződik – grafikai munkássága csúcsaként – egy egyedülállóan érdekes és kortörténeti dokumentumként fönnmaradt rajzsorozat elkészítése. A kifejező, karikaturisztikus hozzáállással megrajzolt és albumba foglalt képmások az első világháború utáni korszak vezető politikusait örökítik meg. Az 1920-as évek legelején, a génuai konferencián, majd Locarnóban első ízben ültek össze a győztes hatalmak a legyőzöttekkel, hogy a múltat valamiképp feledtetve modus vivendit alakítsanak ki a kontinens államai között. Bánffy mint aktív politikus vett részt a génuai konferencián, s ez kínált számára alkalmat arra, hogy az összesereglett államférfiakról mintegy lopva, észrevétlenül groteszk rajzokat készítsen. A színes krétarajzok egy része, mint eredeti grafikai művek, Budapesten, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-gyűjteményében látható, a többi (összességében 21 mű) a már említett albumban szerepel. Története, sorsa van az igen ritka példányként föllelhető albumnak is. A külügyminiszteri tisztségétől csak éppen akkoriban megvált Bánffy

NAGY IMRE: BÁNFFY MIKLÓS

nem akarta a rajzciklust a saját neve alatt megjelentetni. Így az Ben Myll: *Fresques et frasques* címmel látott napvilágot, kiadó, hely és évszám nélkül. Marosi Ildikó érdeme, hogy egy könyvészeti műben rátalált a kiadás körülményeit föltáró adatokra (Budapest 1923. Rózsavölgyi kiadása). Tisztázódott az is, hogy az album 500 példányban került el az érdeklődőkhöz.

Politikusok, államférfiak, miniszterek impozáns névsorát kínálják a rajzok. Közöttük néhányan még a hadviselő felek vezéralakjaihoz tartoztak. Mások a békeidők beköszöntével kerültek az európai politika irányítói tisztségébe, vagy a későbbiekben váltak egyre jelentősebb tisztségek viselőivé. Lloyd George még Anglia háborús miniszterelnökeként, mandátuma utolsó évét töltve vett részt a génuai tanácskozáson. Ugyanígy Ionel Bratianu, a román liberális párti politikus is a tényleges hatalom birtokosaként, ismételten miniszterelnökké kinevezve képviselte a lassan körvonalazódó revízióellenes kisantant gondolatot. Az oroszok – első ízben egy nemzetközi konferencián – legrátermettebb politikusaik, Csicserin és Litvinov jelenlétével keltettek feltűnést. És sorra ott voltak a legmagasabb politikai szinten tárgyaló államférfiak, külügyminiszterek, pártalapítók: Walter Rathenau, J. L. Barthou, Eduard Beneš, Bethlen István, Luigi Facta.

Bánffy rajzainak íze-zamata groteszk megjelenítésében, karikaturisztikus hangvételében van. Sohasem „állóképet", egyszerű portrét fest a jelenlévőkről, hanem jellemükre, magatartásukra, szellemi habitusukra utaló karikatúrát rajzol. A külsődlegességeknek, a fej- és testalkatnak olyanformán van helye a képen, hogy nyomatékot ad velük a megrajzolt képmásnak. Így áll össze ez a panoptikum nagyszerű telitalálataiból. A rajzoló magát sem kíméli. Mert megjelenik ő is a küldöttek között, Bánffy, a magyar külügyminiszter, hosszan előrenyújtott üres kézzel, tehetetlen szószólójaként feldarabolt, kifosztott országának. Az alaphang azonban nem a tragédiáé. Ezek a rajzok inkább megmosolyogtatók.

Alakjai fontosságuk tudatában (az olyan rég elmúlt idő távlatából) még groteszkebbnek tűnnek.

*

Erdélybe hazatérve ismét föltámad rajzolói kedve. Rajzol az *Erdélyi Helikon*nak, melynek szerkesztője lett, és sorozatosan, egyre nagyobb kedvvel az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványai számára. Irodalmi és közéleti munkássága természetesen hangsúlyosabb, de ha ideje engedi, nem utasítja vissza Kós Károly vagy a helikonista kritikus Kovács László kérelmét illusztrációk rajzolására. Az erdélyi irodalom regényhősei és a szülőföld tájai jelennek meg szövegképein. Alakábrázolása nagyrészt a művészi groteszk műfajába illeszkedik, de rajzol életes, megjelenítő portrét is pályatársairól, így a népszerűsége csúcsára érkezett színpadi szerzőről, Hunyady Sándorról. Szálkás, vonalas, „szaggatott" rajzai teljesen mások, mint albumának folthatású képei. Humoros tollrajzaiban kelti életre – csak példaként – Tamási Áron halhatatlan hősének, Ábelnek az alakját.

Nagy empátiával rajzol szövegképeket Tompa László és Kemény János műveihez, Áprily Lajos és Reményik Sándor verseihez. Makkai Sándor írásait már az 1927-es *Erdélyi Helikon Antológiá*ban rajzaival kíséri, s ugyanabban az évben négy tusrajzot készít a sokat vitatott Makkai-műhöz, a *Magyar fa sorsa* Erdélyi Szépmíves Céh-beli kiadásához. Kilenc fametszete díszíti saját könyvét, a *Fortélyos Deák Boldizsár Memoriáléját* 1931-ben. Ceruza- és tollrajzok, linóleum- és fametszetek kerülnek ki illusztrátori műhelyéből. Az Erdélyi Szépmíves Céh leggyakrabban jelentkező illusztrálói között Bánffy Miklós közvetlenül Kós Károlyt követi. Szövegképeit mindenütt a G. B. M. szignóval jelzi.

*

Indokolt ezek után a kérdés, hogyan jutott a jogi-államtudományi tanulmányokat végzett gróf Bánffy Miklós képző-

művészeti ismeretek birtokába. Mert ha rajztudása nem is mindig megingás nélküli, és illusztrációi között lényeges minőségi és ízlésbeli eltérések vannak, legjobb műveiben kivételesen finom formakészséget mutatott.

A titok nyitja a magyar arisztokrata családok fiataljainak neveltetési rendszerében keresendő. Bevett szokás volt, hogy tehetséget, de legalább vonzalmat mutató gyermekek mellé nemcsak idegen nyelvet oktató nevelőket hoztak, de sokszor rajztanárokat is felfogadtak. Ha csupán egyetlen főúri családra, a Telekiekre utalunk, a példa úgy is meggyőző. A család két ifjú tagját is a 19. század élvonalbeli magyar mestere oktatta. Teleki Blankának (kinek kufsteini rajzait őrzi emlékezetünk) Barabás Miklós volt a szeretett rajztanára, Teleki Bellának pedig a tanítványa iránt később is érdeklődő festő, Munkácsy Mihály. A Bánffy családban sem volt idegen ez a gyakorlat. Bánffy Miklós kora kiváló rajzpedagógusának és neves művészének, Székely Bertalannak volt a tanítványa. A tőle tanultakról, a vele kapcsolatos emlékeiről maga számolt be.

„Nincs is gyermekéveimből nagyapámon kívül talán senki, akinek annyira élően élne a képe bennem, mint a Székely Bertalané. Aki annyira hatott volna reám, bár a tanácsát, sajnos, egyiknek sem követtem. Ha a nevét említik, azonnal meglátom. Mindig ugyanúgy. Némán sétál le s föl a sötét atelierben. [...] Gyönyörű művészfeje van. Magas termete. Szőkés haja, szakálla alig őszül. A vállán mindig keskenyre összehajtott lilásszürke plaid. A rövidre nyírt bajusza alatt mindig félbemaradt szivar. [...] Úgy kerültem hozzá, hogy apám rajzórákat akart nekem adatni, mert már első gimnazista éveimtől rengeteg papírt rontottam el, sok ákombákom firkálással. [...] Gyönyörűen magyarázott. Az organikust, a lényegest. A változatlan szabályt az örökké változóban." (*Erdélyi Múzeum 1999. 1–2. füzet.*)

Murádin Jenő

KLASZIKUS MAGYAR ESSZÉ ERDÉLYI TÖRTÉNET

Az életművek felette állanak irodalmi divatoknak és irányzatoknak. Méreteik súlyuk klasszicitásra utalják őket, túl a stílustörekvések és mű-formakísérletek versengő, forrongó légkörén. Nemcsak esztétikai, hanem dokumentum-jellegük is van. Ezek a vállalkozások a mindennapi írói portyázásokkal szemben az írás nagy kalandját jelentik, a félelmes, bizonytalan és titokzatos felfedező utat, melynek a játékos rezdülésektől szigorú önmegtagadással elszigetelt írói lelkiismeret az egyedüli iránytűje, örvények felett és zátonyok között, minden fordulónál a hajótörés és elmerülés veszedelméből emelkedve ki. Az írói tettnek ilyen megnyilatkozásai mégis az irodalom maradandó állagát alkotják s az egy-nyári tarkaságok lehervadása után növekedve és magasodva sorakoznak bele a nemzeti szellem mindig újra lombozó szálerdejébe.

Bánffy Miklós hat évig írta az *Erdélyi történet*et, melynek most ötödik, zárókötete jelent meg *Darabokra szaggattatol* cím alatt. Az első két kötet: *Megszámláltattál,* a harmadik s negyedik: *És hijjával találtattál* címen a végzetes bibliai fali írás szavaival jelezve, tárta fel a tragikus folyamatot, mely most kiteljesedéséhez érkezett. A hatalmas mű szerzőjének életműve és a magyar irodalom maradandó értéke.

Majdnem ezerhétszáz, sűrűn nyomtatott oldalon, időben és tapasztalásban nagy élet gazdag látomása bontakozik ki az olvasó előtt. Zárt, de egész világ, amelyet „vérével itatva" keltett életre a múlt árnyából a szellemidéző művész és ugyanakkor halk, komoly szóval magyaráz a bölcs tanító, „népének őszült vándora".

Különös érzés és nagy tanulság ezt a művet éppen most olvasni, mikor minden magyar lélek feszült várakozással fordul Erdély felé. A nagy vallomás ítéletünket állítja elénk, a belső okokat, melyek nemzeti tragédiánk beteljesülésére vezettek s a „darabokra szaggattatott" test legdrágább tagjának: Erdélynek elveszítéséhez.

Mikor a könyvet letesszük, sok félelmes kérdés támad szívünkben: az elmúlt két évtized súlyos leckéjét vajon megértettük és megtanultuk-e?... Méltókká lettünk-e a megbocsátásra, felemeltetésre örökségünk visszanyerésére?... Tisztábban, erősebben és bölcsebben tudjuk-e a jövőben gyümölcsöztetni azt, ami ránk bízatott?... Kérdések, melyekre nem ez a könyv felel, de a felelet megadásának legelső feltételét: a magunkbaszállást és önbírálatot hathatósan munkálja.

Mit cselekedett ebben a műben az író?

Még mikor csak az első két kötet, a *Megszámláltattál* vált ismeretessé, mondta nekem egy erdélyi arisztokrata hölgy, hogy a szerző bűncselekményt követett el, mert „elárulta kasztját". Így mondta: a „kasztját".

Ez a nyilatkozat igen találó és nagyon jellemző egyfelől arra a világra, melyet az *Erdélyi történet* feltárt, másfelől magára az íróra is.

A főúri családok különleges, elzárt, magasabb világába tört be valaki, éspedig olyan valaki, aki nem írói minőségében közülök való, ismeri legféltettebb titkaikat, dicsfényük és mítoszuk sugárzása mögött rejlő emberi lényüket, méltóságuk és méltatlanságuk minden, legkisebb rugóját is. És amit nála senki jobban nem ismerhet, azt leleplezi a kívülállók előtt. Áruló, akit nagy bűn terhel: számba vette és hijjával találta a maga „kasztját". A szétszaggattatás ítéletét hirdeti a beati possidentes számára. Ennél a véleménynél jobban aligha bizonyíthatná valami az ember igazát, aki a kötelességét teljesítette.

De az író igazát is!... Mert ki az író?... Az, aki elárulja a „kasztját". Mindig azt leplezi le, ábrázolja feledhetetlenné, amit éppen ő ismer a legmélyebb lényege szerint, azt a nyers, élő anyagot költi át művészi teremtéssé, melyből ő maga is vétetett, amely az ő teste, vére, lélegzete, „kasztja". Minden igazi író áruló, a maga külön és sajátos életkategóriájának maradéktalanul hű és maradandóan jellegzetes kinyilatkoztatója.

Nagy különbség van azonban árulás és árulás között, emberi és írói szempontból egyaránt.

Az ember árulóvá lehet nemtelen vagy nemes indokból, gyűlöletből vagy szeretetből. Az *Erdélyi történet* szerzője a legnemesebb indokról „árulkodott". Senki nála nagyobbra nem értékelheti azt a kiváltságos hivatást, mely a társadalmi és nemzeti élet terén osztályának jutott. És senki se lehet nagyobb szeretettel méltánylója azoknak a kiválóságoknak és szolgálatoknak, melyeket osztályának nagyjai, sőt a maga helyén „a legtöbbje" megbizonyított és teljesített. Ebből az indulatból folyólag a hibák, visszaélések, romlások, vagy elfajulások számbavétele és ítélete nem azért történik, hogy a kívülállókban kárörömöt keltsen, hanem hogy a saját osztályában ismét és ismét felébressze annak legnemesebb hagyományát és történelmi elkötelezettségét. Kiváltságos sorshoz csak magasrendű élet talál: ez a tanítása és figyelmeztetése. Abády Péter, a nagyapa, így oktatja tizenöt éves unokáját, Bálintot, mikor az lelkesedik: „mégis nagyszerű, hogy itt mindent az Abádyak csináltattak!"

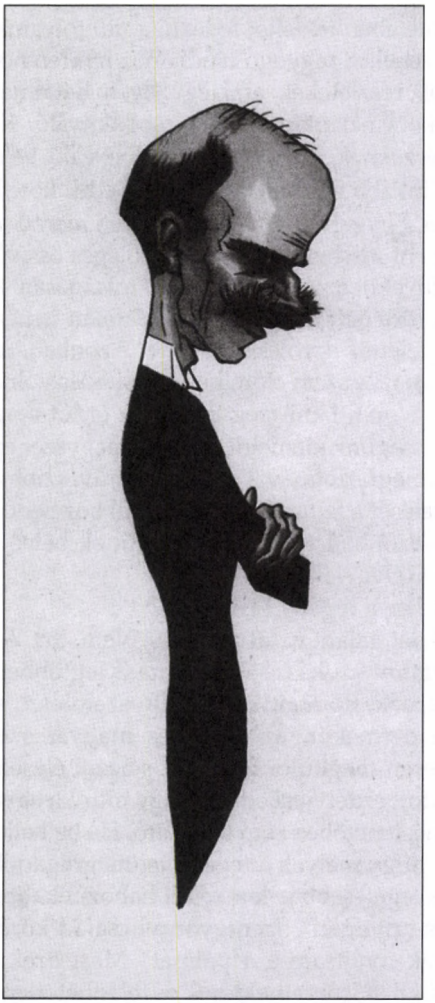
– Az korántsem nagyszerű, fiam, hanem természetes. Régen, a jobbágyság idején, minden a földesúré volt. Ezért erkölcsi kötelessége volt, hogy mindent ő csináltasson, építsen és javítson. Hogy ennek családunk megfelelt, csupán azt bizonyítja, hogy a kötelességét mindenkor megtette, egyéb semmit. És ez legyen az egyetlen tanulság reád nézve is... Hogy eleink közül sokan jutottak vezető állásba, az sem váratlan; társadalmi helyzetük, vagyonuk és családi kapcso-

lataik eléggé indokolják. Megelégedésre csak az szolgálhat, ha a föladatuknak tisztességgel feleltek meg. Ez legtöbbjével úgy is történt. A családi gőg azonban mindig nevetséges és káros. Csupán egyetlen formában lehet erőforrás... ha nem kifelé, mások felé irányul, hanem befelé, csakis magunk számára. Ha az ember önmagát senkinél a világon kisebbnek nem tartja... Így... az az állás, amihez hozzájut, nem tette nagyobbá, mint amilyen különben volt, ha pedig elveszti, akkor sem lett kisebbé... Tudja, hogy családi adottsága a főtényező, hiszen a magyar társadalom struktúrája eddig, hogy vezérállásokra főrangúakat visz. Erő ez akkor is, ha bármely erkölcsi parancs miatt megválunk a hatalmi állástól, vagy ilyet visszautasítunk. Könnyebben tesszük, mert a magunk szemében nem volna az ember több, ha megtartaná, illetve elfogadná, sőt kevesebb, mert megalkudott volna a lelkiismeretével. És ebben van a noblesse oblige-nak magasabb értelme.

Az ember tehát méltán nyer felmentést az árulás megbélyegző ítélete alól.

De az író „árulása" ettől egészen eltérő mérlegelés tárgyát képezi. Az író nem áruló, hanem kinyilatkoztató, mindaddig, amíg ábrázolása művészi. Mindaddig tehát, amíg megragadó, plasztikus látszatot ad, érdektelen, újjáteremtett tükörképét az életnek. Árulóvá csak akkor lesz, ha a művészetet árulja el, vagyis ha pártot áll és a látszat síkján célzatos harcot folytat maga is. Bánffy Miklós mindenütt elfogulatlan szemlélő és ábrázoló maradt, hű a művész belső parancsához. Alakjai: „rút vagy bájos árnyak", nyers valóságuk, tényleges elmúlt életük művészi látszatában és nem reális érdekeltségük szerint tagolódnak be a kép egységébe, az író által látott és megoldott jelentés mozzanataiként. Maga ez a látomás teljesen művészi s az író „árulása" ebből a szempontból is teljesen jogosult. A mű igazolja alkotóját.

Hogy a további, tisztán esztétikai szempontokkal röviden végezzünk is, állapítsuk meg, hogy a művészi kidol-

BETHLEN ISTVÁN
Bánffy Miklós karikatúrája, 1921

gozás tekintetében fel lehet fedezni a mű folyamán bizonyos egyenetlenségeket, ragyogó csúcsaihoz mérten homályosabb, elmosódóbb részleteket, ami egy ilyen hatalmas, sok évig készülő alkotásnál csöppet sem csodálnivaló. Különösen a politikai részeknek a regény meséjébe való beleszövésénél találunk – inkább a harmadik és negyedik kötetben – némi zökkenőket. Egy-egy ilyen részlet kívüle marad a regény tulajdonképpeni medrének s csak külsőleges összekötője a nehéz eszményeknek. A szerző, talán túlságosan is, hű akart maradni a történelmi háttér maradéktalan ismertetéséhez s ez szükségtelenül aprólékossá tette. Azonban, szerintem, a mű egészét tartva szem előtt, kicsinyeskedés volna ebbe beleakaszkodni s nem látni meg a fától az erdőt magát. Viszont azt is kötelességünk kiemelni, hogy nemegyszer éppen a politikai háttér megrajzolásával éri el a legművészibb hatást: szívszorító sejtetését a feltartóztathatatlanul közeledő végzetnek.

Most azonban tekintsünk a műnek belső világába, a történet „erdélyi" lelkébe.

Mit ad ez a regény Erdélyből?

A felelet talán váratlan lesz. Nem azt és nem úgy, ahogy irodalmi szokássá váltan ma a legtöbben feltételeznék és elvárnák. Romantikus Erdély-szemlélet, sajátos transzilvanista eszmekör, az egységes magyar szellemiségtől mesterségesen megkülönböztetett s azzal élesen, harciasan szembeállított erdélyieskedés a nagy munka egyetlen lapján és egyetlen jelenetében sem található. Ha be kellene számolnom arról, hogy melyek a regény legmegragadóbban festett jelenetei és legélesebb jellemzései, haboznék, hogy vajon ne a tipikusan „nyugati" Szentgyörgyi család körében történtek rajzának nyújtsam-e a pálmát? Mert ezek a részletek minden ízükben írói remeklések és feledhetetlen benyomást hagynak az olvasóban, pedig nemcsak térben, hanem lélekben is nagyon messze esnek Erdélytől.

Bánffy Miklós teljesen szükségtelennek tartja erdélyiségének hangsúlyozását, és alakjai ezért sohase tendenci-

ózusan erdélyieskedők: egyszerűen csak olyanok, amilyenek. Ha nem így volna, gyanússá válnának, így pedig élően természetesek. S éppen ebben és ezáltal csapja meg Erdély lelkének lehelete az olvasót. Benne lélegzünk Erdély légkörében, belőle élünk gondolkozásában, létformáiban és tragikumában s kesernyés humora magától értetődően a saját szemléletünk részévé válik.

Mondhatnók azt is, hogy társadalmilag nem adja a teljes Erdélyt, mert tulajdonképpen csak a főúri réteg életét jeleníti meg alakjaiban és azok sorsában. Ez az ő vállalt feladata is, emberi és írói „kalandjának" belső értelme. Ezt kellett adnia, mert ezt, így, soha senki előtte nem adta, ilyen belülről, ilyen teljesen és ilyen végzettel-terhes értelmében. A hatalmas vásznon sok-sok alak jelenik meg, természetesen az erdélyi fajok és társadalmi rétegek mindenikéből, de csak azok mégis, akik valamilyen kapcsolatban élnek vagy kerülnek a főúri családokkal. Nagyon gazdag és változatos humánum így is; de csodálatos értékekben és szánandó fogyatkozásokban bővölködő változataiból hiányzik például az, amiben igen sokan Erdély legsajátosabb mondanivalóját látják és érzik: a kollégiumi műveltség európai humanizmusa és etikai puritánsága, illetve az ezt képviselő alakok és sorsok. A főúri élet fénykörébe ennek a négy tényezőnek inkább csak az elferdült és megroppant jelenségei kerülnek: a különc vén színész, a félbemaradt feltaláló, vagy pedig a parazitái és mélatlamjai, mint a politikai népszerűségével visszaélő, hitvány ügyvéd.

Azonban a végzete felé rohanó Erdélyre éppen ez a jellemző s az író, a maga vállalt feladatának körében híven járt el, mikor ezt adta. A megszámláltatás eredményének, a hijjával-lételnek és a darabokra szaggattatásnak egyik legmélyebb és legfájdalmasabb oka ebben rejlik: a történelmi vezetés örökösei és a szellem hivatott hordozói reménytelenül elszakadtak egymástól. Árva Bethlen Kata és Bod Péter csodálatos szövetsége már ismeretlen és lehetetlen Erdély-

ben, de azt sem látjuk sehol, hogy a státuskurátorok és kollégiumi főgondnokok a régente olyan termékeny közösségben élnének a professzorokkal és akadémista lelkészekkel. Erdély népeire nézve valósággal egyetlen létforma a történelmi egyházak összetartó és alakító ereje, s ebben a főrangúak a maguk kötelezettségét nagy lelkiismeretességgel vállalták. A regényben ennek már inkább csak az emléke él. A dénestornyai nagyasszony és mikor otthon van, a fia is, rendszeresen járnak a templomba, s egy szép és mély értelmű jelenetben látjuk, hogy mi ennek a lelki jelentősége rájuk nézve. Azonban nem kell egyéb, mint összehasonlítani a magyarországi Szentgyörgyiek plebánosának jelentőségét a család életében ezzel az idillikus és tradíciót őrző erdélyi jelenettel, és azonnal látjuk: a gyakorlati életben ennek az utóbbinak már nincs többé semmi súlya.

A regény főalakja, Abády Bálint az erdélyi főúri társadalomnak egy más, „modernebb" törekvését testesíti meg: a népjóléti munkában való szerepvállalást, a szövetkezeti mozgalom irányítását, mely talán magyarországi alapítója révén lesz a főurak vállalt nemes kötelességévé. Rendkívül érdekes és jellemző mindaz, ami ezzel kapcsolatban a regényben történik. Abády munkája nem a modern „szociális" öntudatba és programokba kapcsolódik bele, hanem a népért öröklötten felelősséget érző főúr személyes etikai felfogásából sarjad. Az író találóan mutat reá a különbségre, mely ez önmagában tiszteletreméltó törekvést a „szociálisan" gondolkozó munkatársak reálisabb és időszerűbb, bár sokkal prózaibb felfogásától elválasztja. Abády egész gondolkozása tipikusan erdélyi, annak patriarkális ősformájából táplálkozik és teljesen ideális. Valódi „erdélyi történet" ez, halálraítéltségében is.

A mű sehol sem akar vádbeszéddé lenni, erdélyi szempontból, a világháborút megelőző végzetes magyarországi politika ellen, melynek tragikus tévedéseit és mulasztásait az egész magyarság szempontjából ábrázolja. De az olva-

sóra nézve mégis azzá lesz. Megdöbbentően mutatja fel, hogy Erdély ennek a politikának mennyire mellékes volt. A székelymentő felvonulás és gyűlésezés mindennél szívbemarkolóbban tanúskodik emellett. Ezeket a lapokat, így már csak az írhatta meg, aki a kisebbségi sors mélységéből nézett vissza a múltba. Nem azért, hogy későbbi vonásokat fessen rá a képre, hanem úgy, hogy megrendítően kifejezze a sors előrevetett árnyékát a felületes és hiú ragyogás hamis fényelgésében.

Abády különben a politikai harcoknak „pártonkívüli" szemlélője, a magyar parlament passzív tagja. Csak egyszer mozdul tevőleges szerepre, mikor sajátosan erdélyi érdekeknek akar pártot szervezni, sikertelenül. A passzivitásnak ez a választása a szerző részéről egyrészt szintén hozzájárul ahhoz, hogy a végzetes úton járó országos politikától idegenkedő erdélyi belátást és aggódást jellemezze, másrészt azonban okává válik annak is, hogy a politikai történés a regénynek többször csak háttere marad és sokszor távoli, a cselekményre nézve közömbös háttere.

Az, amiben a mű sajátos lényege és értéke nyilvánul, mindezekkel szemben a befelé fordulás, elmélyedés. Ennek eredménye a főúri társadalom irodalmunkban egyedülállóan teljes képe. Kívülről tekintve, a közfelfogásban ez az osztály egyöntetűnek és egyformának látszott, típust alkotott, melynek vonásai igen sokszor felületes és előítéletes vélemények megrögződéséből származtak. Minden ilyen kollektív képlet élettelen, igaztalanul általánosító és túlzó, akkor is, ha elítélő, akkor is, ha elismerő.

Az *Erdélyi történet* azonban megmutatja, hogy a valóságos élet nem ismer és nem tör meg ilyen képleteket. Az erdélyi arisztokrácia, önkörén belül, a legváltozatosabb emberarcokat jeleníti meg. Öröklött életformáiban nagyon is egyéni jellemek és sorsok hullámzanak. Az, ami mindnyájukat erdélyivé teszi – akármilyenek is legyenek egyébként –, a patriarkális életfelfogás, az egyszerű életmód, a nyíltság,

közlékenység és barátkozásra való hajlam. Élesen kitűnik ez akkor, mikor magyarországi rokonaikkal vagy osztálybeliekkel kerülnek össze: azok hűvösek, zárkózottak, szertartásosak, fenségeskedők. Ez az ellentét tükröződik kastélyaik berendezésén és egész háztartásukon is. A magyarországiakból hiányzik a humor, ehhez túl sok bennük a gőg s túl nagy a távolság a közönséges világtól; az erdélyiek, éppen mivel földközelben és emberközelben élnek, telítve vannak a humornak azzal a kissé fanyar, de szikrázó nedűjével, melynek népi ősforrása a székely lélekből bugyog fel. És az erdélyiek: a magyarabbak, származásuknál, családi kapcsolataiknál, hagyományaiknál és szokásaiknál fogva egyaránt.

Ezen a közösségen belül azonban mindenféle eltérés, egyéniség érvényesül. Az író jellemző kedve mély érdeklődéssel és az ábrázolás gyönyörével festi meg portréikat. Éppen azt tárja elénk, hogy ebben a történelmileg kitenyésztett emberfajtában a különlegesség, a mindig egyénien jelentkező létezés, sokszor egyenesen a különcség jellemző.

A nagy tradíció, melyet a fejedelmi kor alakított ki, a regényében szereplő családok közül már csak Dénestornyán él, Abádyné nagyasszonyi, „kiskirálynői" udvarában, aki még uralkodója és anyja a maga környezetének. A fia, Bálint, a közjóra törekvő, mindig a nagy feladatokon elmélkedő s a kisemberek javát munkáló földesúr, ennek a lelkületnek hordozója a változott viszonyok között. A többi család és szereplő csaknem kivétel nélkül alatta él már ennek a nagy tradíciónak, „bortól és haragtól ittas viták között", „arany vagy agyagisteneik" körül, politikai harcok, kártyacsaták, bálok, párbajok, futtatások, vadászatok és szerelmek megszokott sodrában. Nem látják, esetleg nem akarják látni az országhalál kísértetét, mely egyre rémítőbben sötétlik fel a látóhatáron. De közülük a legtöbb álarcot visel. Van, aki durva viselkedésével tüntet a világban; titokban, távoli elzárt házában pedig egy asszonyi képnek zongorázik érzelgős, finom keringőket. Gazsi báró a lovassport nagymestere

a közszemléletben s nagy tréfacsináló. Csak később derül ki, hogy megutálta a lovaglást és a puskát, mert a tudatlanság kínja gyötörte, s szellemi életre vágyott. Tréfái önmagát gúnyolták, s a halált idézték fel. Laczók Tamás mérnöki tudománya és cigánysori élete mögé rejti gyűlöletét, s ezekkel bosszantja és kínozza rokonságát. Absolon Miklós, az ázsiai utazó egy mongol nagykán lárvájával takarja el bölcsességét és szívét. Mindez: mélységes elégedetlenség jele az öröklött életforma korlátaival, terheivel és tehetetlenségével szemben s talán csak homályos vágy, néha azonban önmagát elemésztő szenvedély valami emberibb, jobb és értékesebb után. A tragikus meghasonlás osztály és ember között teljességében bontakozik ki aztán Gyerőffy László sorsában, akinek dilemmáját elviselhetetlenné teszi a harmadik nagy kényszerítő, a művészet, melyhez hűtlenné válva, el kell merülnie a sárban. Uzdy Pál luciferi tragikumában már az őrület sötétsége borul a képre.

A nők erősebb kapcsokkal fogóznak az ősi talajba. Közöttük sok a hagyományhoz hű, okos, szorgalmatos és férfimentő régi erdélyi típusú. De vannak megalkuvók, tékozlók, súlytalanok is és van lázadó: Adrienne, aki boldogságáért s asszonyi méltóságáért viaskodik önmagával s a végzet markában összezúzott szívvel önmaga zárja ki magát a tiszta anyaság édenéből.

Erdélyi történet, mely a nemzeti és társadalmi élet vezetésére öröklötten rendelt osztályt számlálta meg, találta hijjával és mondta ki ítéletét: darabokra szaggattatol.

Darabokra, vagyis az osztály minden csupán öröklött, hagyományos és meg nem szolgált kiváltságától megfosztott, saját erejükre utalt emberekre. Az ítélet egyúttal az új élet útmutatója is: az egyénnek, öröksége terheivel és értékeivel sújtva és áldva, egyedül kell nekiindulnia a jövőnek, melyben csak az számít, amit embersége jelent. Igaz, a környező emberrétegek, az egész nemzedék rajza ezt az ítéletet nem pusztán az *Erdélyi történet* főszereplőjére, a főrangú

osztályra korlátozza, mert részese és szenvedője annak az erdélyi magyarság egésze. De ebből a felelősségből és ítéltetésből – ebben a műben – elsősorban mégis ennek a tényezőnek osztályrésze lett nyilvánvalóvá.

Az *Erdélyi történet*nek van sok tréfás, humoros lapja is, de egészében komor, tragikus a kép, amely olvasója lelkében marad.

Zavartalanul felemelő, megbékítő, vigasztaló és gyönyörködtető azonban mindaz, amit írója az erdélyi tájból varázsolt az emberi élet köré.

A bájos völgyek, az ezertitkú erdők és a színtiszta, fenséges havas. Az emberek világa zavaros és végzetes, a természeté örökszép és örökboldog.

Az *Erdélyi történet* írója úgy ismeri és úgy szereti az erdélyi tájat, mint lelke legigazibb otthonát. Olyan áhítatos, ünnepélyes figyelemmel hajol titkaihoz, s olyan hűséges elmélyedéssel ábrázolja, a legapróbb részletekben is meglátva és felcsillantva a szépséget, amilyenre alig találunk példát irodalmunkban.

Emberi és művészi hitvallása ez az erdélyi írónak.

Nemzet és egyén sorsa változékony. De maga az erdélyi föld és ég mindig hűségesen ugyanaz az áldott anya, aki békességre, szeretetre, igazságra tanítja gyermekeit, s felemeli szemüket az örök szépségek csodáira. S a művész, akinek teremtő lelke és keze híven, lélekbemarkoló szemléletességgel örökítette meg ezeket a szépségeket, vigasztaló örömhírt szól népéhez a jövőről, mely csak szebb és jobb létet, ha egyszer mégis megértik az emberek a föld tanítását. (*Erdélyi Helikon, 1940. 9–10. sz.*)

Makkai Sándor

SZÉL-JEGYZETEK
AVAGY AZ „ÖNTUDAT KOPÁR ÖRÖME"

Évente ötmilliárd madár kel útra az őszi vándorlás idején – mondják a tudósok. Amennyi a történelmi jelenben vándorló-tévelygő emberiség összlétszáma, egyelőre. A körülmények ornitológiai téren tisztázottabbak, inkluzíve a légmozgás jó vagy rossz hatásait tekintve. Ezért: hogy már év elején, mélységes madárcsend idején, azért az emberek is, hogy előbbre döccenjenek a dolgok – nem helyesírási renitencia, csak különbségtétel a fenti cím, annak mélabús jelzése, hogy nem annyira az *Elégia* (1933) margójára írandók e sorok, mint amennyire azon segítenénk töprengeni, jobban tudjuk-e ma, mint egy fél évszázada, hogy merről is fúj a szél?

„Az egyik kor félreérti a másikat – állapítja meg Wittgenstein (1931) –, s egy kis kor minden más kort a maga rút módján ért félre..." A korok kútjába konkrétan nyakig, állig, szemöldökig merülve, ki-ki akkor érzi csak igazán a magáét kis kornak, kicsinyesnek. Szomorú segítségünkre siet a madártávlat, hogy a magunkét joggal tekintsük annak. Szópetárdák és valódi sorozatok ropognak a vakok céllövöldéjében, melyre még Athénben tették ki az első pingált cégért: „Demokrácia" – a Las Vegas-i fényreklámokkal egykorúak az újabb vidámpark pompázón-technikás feliratai: Helsinki, Madrid... Strassbourg, velük szemben a másik bódésoron pedig: Karabah, Szarajevó, Szomália...

Minden emberiségbe mártott eszme a nagyszerűségéből annyit veszt, amennyi a hatóköréből, glóriájából kiszorulók száma. „Ide a rózsa néhány levelét s vegyétek vissza

a tövisek felét" – ajánlotta Petőfi-Archimédesz már a múltkori nagy kongresszuson, amikor még ő is bedőlt a „bőség kosarának" meg efféle „szebb jövőbeli" programpontoknak. De hát úgy néz ki, ember az emberrel sem ebben, sem másban nem tud megegyezni. Még annak árán sem, hogy különben vége lesz a világnak. A réges-régen feltalált nagy próba (példa) lejáratása is úgyszólván teljes; a Salamon ítélete-féle tanmesében az igazi anya még enged: melyből az a remény sarjadhatna, hogy mindig engedni fog. Enged, mert az ő gyermeke, a közössége, hazája, világa, bolygója javáért bármikor képes áldozatot hozni – nyilván: a mindenkori „másik" fél nem! Ez a papírforma bevált-e valaha, beválik-e még? Nem. Mert nem bírja el az etika legenyhébb kritikáját az „igaz anya" sem. Ingerült lett, megengedhetetlen gonoszságokat képes elkövetni (hátha nem veszik észre) a nemes cél érdekében. Itt már csak egyetlenegy valami nem vált reménytelenné, legfennebb nyúlik, mint a gumi vagy mint a túró – az „igazság" kitartó ügye: enged, ereszt, át-átereszt, de bele nem szakad. Egyaránt nem szabad kétségbe vonni a bajbajutott kiszolgáltatottságát s a segítőkészek jóhiszeműségét. Fő a megértés. De a világon a gesztus, a pátosz nem segít! „Adhatsz-e minden éhezőnek?" – teszi fel önzetlenül a legnagyobb, leglényegesebb kérdést Tiborc, s vele együtt mindenki, aki nemcsak moralizálni akar. Cinizmus-e ez a kiábrándult józanság, az átlátás az ismétlődő helyzet politikai röntgenképén?

Magáról Hitlerről jegyzi meg Churchill az akkori világkatasztrófa okait elemző emlékirataiban: szinte nem volt logikus, hogy „nélkülözései nem a kommunisták közé vezették". Ami viszont azóta esett, megvilágosodásunk folytán szomorúan logikussá válik; mert a társadalmi elosztás hercehurcájának ikerláncszeme a nyelvi-nemzeti hovatartozás szerinti osztozkodás hercehurcája. Annak is éppúgy vannak elnyomottjai, kisemmizettjei, proletárjai. Az álinternacionalizmus után a nemzeti érzés feltámadása és túlten-

gése megint a lengő inga pofozkodása csupán. Mi a helyzet a manapság alakuló világkatasztrófával? A homogenizálás bajnokai nem is sejtik (szóvirág! Dehogynem!), „milyen vékony fal választja el őket attól a veszélyes szomszédságtól, melyet a fasizmus alapideológiája jelent: Hitler *Mein Kampf*-ja". Ez sajnos megint Churchilltől való, sajnos nem veszít az aktualitásából, akárha Bicska Maxival kánonban énekelnének az emberi jogokról eme évszázad-felszámoló nagy revüben, ahol végre még a nyomorékok megsegítése is divatba jött nagy nehezen, a nyomorultaké még mindig nem. Látványosabb, hogy a soros Quasimodót angol (hidegvérű) ligák gyámolítsák, mintsem a szolgálatos Jean Valjeanért tegyenek valamit, bár saját érvényben lévő hazai alkotmányának őrei. Soha nem arról van szó, nem az a megoldás, hogy fogj neki szipogva empátiázni, öltözz be intenzíven azonosulni a szomáliaival: a mindenkori páriával – hanem hogy aktív igazságérzeted a helyes arányban oldja fel „a tömény bánatot", mely milliárdokéval keveredik el. Milyen nehezen alakult egyazon emberiséggé a homo sapiens tömege! Mire viszont meglett a Földgolyó legnemesebb és legritkább burkaként a humanoszféra is, már el is kezdődött széthullása, szétmarcangolása, esetleg az egysejtű-állapotnak megfelelő szubkultúrákra? A „demokrácia" oly fennen hangoztatott következménye, ama *pluralizmus* nem jelentheti csak ad abszurdum minden kohéziós hatás tagadását! Egy 20. századi (talán már megint nem anakronisztikus) remete felismerése szerint „akkor jön el a világvége, mikor eltörültetik az önkény már ember és ember között is". Bizony. Annyira felvilágosultunk, hogy jól tudjuk: nincs egység a legkisebb egységen (egy családon) belül sem. Mint az atommag: ha addig jutunk, vonulunk vissza, minden akkor kezd igazán, javában hasadni tovább? Európa – mint az emberségtudat bölcsője és koporsója?

Szegény világ gazdag szenvedése

Egységek és kétségek. Lehet, hogy az emberrel nincs mit kezdeni: túl régen lekecmergett a fáról, s ott alatta aludt el valahol mégis? Az isteni szikra közelében, önnön vadonában? Prométheuszi tűzszajrézás, a kerék kifundálása meg egyéb mitikus hőstettek és kiutak a Gutenberg-galaxissal bezárólag. Ám az esti híradóban csak az látszik, hogy a „művelt és gazdag" Írországtól a cigányséndria Indiáig tüzek, tüzek, tüzek, melyeket vad törzsek gerjesztenek és táncolnak körül, s a primitív dicsekvések dacára a természetet se zabolázzák meg, korántsem: vizek, vizek, vizek, szökőár, nemcsak „Jávától keletre", hanem az agyoncivilizált New Yorkban is, mint Noé idején.

Hol van hát ennek az önmaga rabságába gabalyodó gnómnak az esélye, hogyha lépten-nyomon s bármely nációhoz tartozván az önpusztító székely virtus jelszavával igazodik: „Hadd lám, Uramisten, mire megyünk ketten?..."

Íme egy kor, mely a legveszettebb zsarnokságokra, fellélegzés gyanánt következik, s akkor kiderül, hogy a szabadság lehet teher is. Félelmetes, de Albániával kezdődőleg jó néhány diktatúrától szabadult, államnak nevezhető alakulat azt demonstrálja és nem valahol a dzsungelben, hanem az európai térségben. A szociális demagógia, s a vérszegény valóság ennyi fordulata, forradalma után kijelenthetjük-e hogy mi (jobban) tudhatjuk, merről is fúj a szél? Jobboldali veszély van, baloldali visszarendeződés jön? Szomorú segítségünkre siet az egyre jobban felgyűlő tapasztalat s az anyag az összehasonlításhoz: *emberveszély* van. A baj sajnos szerkezeti. Erről fúj a szél, ebből lóg ki a lóláb, arra leng ki az inga. Mondogassuk hát a másik nagy összegző elégiával: „Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van..." – ha már az látszik kiderülni, hogy az emberi gyakorlat „elképzelése" a szabadságról és demokráciáról nem más, mint a terrorizálás egy (mindig) más formája? Boldogok a szellemi szegények,

akik csak annyit érzékelnek, s ezzel mintegy elintézettnek látják a dolgot, hogy most megint Marxot nem lehet idézni, mint ahogy közben a Bibliát nem volt szabad? Maradnak a még csak nem is nagyon változott szintagmákból összeeszkabált dagályos jelmondatok, hogy „az összefogás", a közös cselekvéssürgető kényszer majd „megsatöbbizi a problémákat"? Mindenki demagóg, aki csak klisékben, sablonokban, receptekben beszéli el a szerinte egyedül üdvözítő megoldást, s a régi gondok mocsarában milliárdok fuldokolnak tovább.

Az inga pedig jó történelmi szokása szerint visszaüt, mert a nagyobb céhmesterek, egyházatyák és filozófusok mellett Bicska Maxi szentenciája sem törpül soha el e földi paradicsomban, miszerint „előbb a has jön, aztán a morál". Nem kevésbé igaz, hogy korántsem voltak mind gazemberek, őrült kalandorok – Martinovicstól József Attiláig, hogy csak a házunk táján sepregessünk –, akik hittek abban, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget meg kell szüntetni, és vallani merték, hogy a társadalmi igazság az elosztás nyitott, fájó, megoldandó kérdés. Győzzük-e ésszel, önismerettel szegény Európa „gazdag szenvedését"?

Európa szegénysége vagy gazdagsága nem pártok ügye vagy ideológiák érdeme, hanem azoké, akik Neandervölgytől siralomvölgyig minél jobban vetették a magot és a betűt, „havi kétszáz" csapásnál több telt nekik érte.

Az orvosok is egyre közelebb jutnak annak elfogadásához, hogy elménk javítani képes testi állapotunkat, illetve rontani tudja, akár beteggé is teheti, mert negatív elvárásoktól rosszabbul (rosszabbak) leszünk, a pozitív elvárásoktól egészségesebbek lehetünk. Nagy a hordereje annak, hogy egyforma hatásfokkal zajlik a két folyamat. Miért ne volna mindez érvényes emberiség viszonylatban is! Megerősítő hatású, ha kimondjuk, vagy hallunk másokat is amint kimondják, mondják. Mondjuk tehát a jót. Elsősorban azt az axiomatikus igazságot, hogy az emberben nemcsak az állat,

hanem az ember is ott van. Én/mi – tetszés szerint behelyettesíthető – egy szerencsétlen átmeneti/áldozati nemzedékhez tartozom, „mely a régi és az új idők mezsgyéjén, egyik lábával abban, a másikkal ebben áll s mind a kettőben roszszul érzi magát" (Lampedusa). Szegénységügyben a végkonklúzió is sajnos csak az, hogy „jászolban fekszik" s hogy „barmok közt nyugszik" az Isten fia, az ember fia. Bizony, barmok közt. S néha úgy látszik, a „gazdag szenvedés" folyamata nem Palesztinákból farag Európákat, hanem Európát fogja palesztinásítani. A többi „Mennyből az angyal" meredeken szembe a szél jegyzeteivel; de csak „leng, nem suhan...", mint valami bölcs, színes papírsárkány. Aki már úgysem érzi az „öntudat kopár örömét" sem.

A Muszadag negyven megtestesülése

Az Úrnak negyven napra volt szüksége a Vízözön felduzzasztásához. A török leszámolásnak negyven napra volt szüksége néhány hegyi falu Hirosimájához. Az egész önmagává tornyosulva Muszadag jelképrendszerévé dagad. Muszadagnak immár a negyvenes a legkisebb közös többszöröse. Mindezt magával ragadja egy több száz esztendős mítoszba, mely tovább osztható a maga szerepkörei szerint. Igen, itt szerepkörök vannak. Pontosan körülírva. Hála az ideológiáknak, a politikai élet mocskos működésének hála. Oly korban élünk, ahol minden mindennel összefügg, egy kettészakadt magyar faluvég mitikus Ázsiákra rímel. Egy kettészakadt magyar falu éppen úgy megtestesíti a mitikus örményirtást, mint a török birodalom mára földre szakadt hamvai. Így függ össze Bornemisza Gergő és Tibet, Kína és a Héttoronyba zárt fenyegető végzet. Egy kettészakadt, sokbaszakadt, többször megszakadt történelem fonja a hálóját, szövi a forgatókönyvét egy nép köré, több nép köré, több táj köré, mivelhogy határozott szerepkörök vannak. Ezen a

MAXIM LITVINOV
Bánffy Miklós karikatúrája a génuai konferenciáról, 1921

világon sehol nem egyetlen nép vérébe csobbant bele a fasizmus medvetalpa, a kommunizmus medvetalpa, a szuronyos katonák medvetalpa. A szerepkörök pedig sehol meg nem szakadnak, méghogy ha mára, az új évezred elejére felhangzik is erőtlenül a kiáltás: hagyják a dagadt hazát másra, engem, az élő embert vigyenek fel a padlásra. De a pincében vagy a padláson, a világ tetején vagy a selyemút bol-

dog oázisaiban ugyanott lyukadunk ki. A sorssal nem lehet a végtelenségig bújócskázni, mert hát miért is szól a harang? Mi meddig belügy? És honnan kezdve az emberiség sorskérdése, külügye? Hol kezdődik a tabu még a legeslegújabb felmelegedett időrendszerben is. Amikor a gazdasági érdek felülmúlja az emberi jogokat. Ott mindig megszólal a csengő, a kolomp, a jó pásztor hangja és harangja, avagy ki megy vissza az elveszett juhokért Qumránba, Tibetbe, Rómába, a Muszadagra. A jó pásztor nem hagyhatja Magyarországot, 56-ot, Tibetet, mert az elfelejtett vagy elfojtott kiáltás időnként körbefut a világon. Az Európai Unió megint túl keveset fog, miközben úgy érzi, hogy többet markol. Itáliában most 148 párt áll a startnál. Valaha elég volt egyetlen légió. Minél nagyobbat akar fogni az új világ, annál kevesebbet ment meg. Végül a jut is-marad is gesztusok végén a gyökereket engedi ki a kézből, hogy újabb szélrohamok, barbár betörések kergethessék fel a fára, a Muszadagra. Termopülé, Csernobil, a lélek Sztálingrádjai, a lélek Hitlergrádjai, a roncsolódó önfeladó derivátumok nem veszik észre, hogy nem egyenletes emberkeveréket, hanem rabszolgatömeget alakítnak engedelemből. Ezért soha nem egy Törökországgal áll szemben a Muszadag, nem egy szovjet géppuskával Magyarország, nem egy Tibettel Kína. Az ember az egyetlen önpusztító lény a fajok túlélésre berendezett nagy eleven forgatagában. Ehhez az etikus kiváltsághoz éppen az értelme segítette hozzá, amennyiben intézményesítette az önpusztítást: önvédelemből. Az emberi nem érdekében az egyedek ellen emelt kritériumokkal. Különben mi lett volna végig az irtók keze ügyében? Egyre ravaszabb és hatékonyabb törvények lépnek fel egymás ellen, csupa nemes és pozitív céllal. Elhárítandó egy már nem a természet, hanem önmaga felől is fenyegető veszélyt. Ám egyre jobban belefeledkezve, elsodródva az eredeti állapottól. Mindent ki kellett próbálni önpusztításra is. Jogot, vallást, ideológiát, kultúrát, nyelvet. Igazság úgysem lesz soha. Káin elég nyíltan küld-

te fel Ábelt a Muszadagra. „Afrika anyánk, szeretnénk tudni hogy vagy?" – kérdi az Amerikába hurcolt ükunoka. És majd a Földről is egyre inkább ilyen távlatból lehet nosztalgiázni. Közben a horvát főúr mellett két örmény főúr is felkiáltott: „Ne bántsd a magyart!" Igazság pedig úgysem lesz – fakad ki a világháborúkat, világfogolytáborokat, világmuszadagokat átélt vidéki rokonom, a kisebbségi lét veteránja. S mi az igazság? – sóhajtom mélabúsan, ami ebben a kontextusban csak helyeslésnek, rábólintásnak, záróakkordnak készül. Dehogyis számít válaszra. De éppen ettől, ahogy ott ülünk, mint obsitosok a nagyabonyi kocsmában már negyven éve, négyezer éve, megkérheti valaki, hogy aki erősebb, ne engedje bántani a gyengébbet, mert nem engedi az Isten, az ENSZ, valaki Muszadag fölött. De nem vagyok annyira borúlátó, hogy ilyesmivel átkozódjam, se annyira optimista, hogy higgyek az emberekben, Jézusok és Beethovenek után, Bolyaik és Einsteinek ismeretében. Az lesz, amíg lehet, ami volt. Nem leszünk híjával se katarzisnak, se kiontott vérnek. A jóízű éldegélés következik ezután is. Himnikus. Ocsmány. Emberi. Milyen csodálatos azoknak, akik éppen soron következnek.

László Aladár

1% METAFIZIKA
Szabados György rovata

A legtöbb ember úgy véli, hogy tetszése szerint megtagadhatja az igazán csodálatos csodálatát, a szeretetreméltó szeretetét, a hitelt érdemlő hitét, következésképpen a szolgálatot is törvényes urától. Ezek az emberek többnyire túl későn veszik észre, hogy ezzel nekik a szabadságból a szükség jutott örökül, a nem csodálatost csodálják, a nem szeretetreméltót szeretik, a hihetetlent hiszik, és azt szolgálják, aminek nem kell szolgálni.

1. Az ember, mondja St. Martin, ember akart lenni Isten nélkül, de Isten nem akart Isten lenni az ember nélkül. Azért, hogy a természetet és az embert megteremtse, Istennek szabadon ki kellett bontania hatalmát és dicsőségét,, mintegy kiüresednie, ámde a bukott ember megváltásáért, mintha kénytelen lett volna erőszakot elkövetni magán. Ugyanis lemondott dicsőségéről avégett, hogy őt és segítségét befogadhassuk és erőtlenségünket és romlottságunkat elviselhessük. Csak a szeretet érti és képes erre az áldozatra.

Amennyiben a teremtménynek érthetetlen, tehát csodálatos az, ami fölötte áll, úgy még érthetetlenebb, hogy ez a fölötte álló ugyanakkor felé és alája ereszkedik. Filozófiánk még nem értette meg világosan ezt a leereszkedést, noha már a szubsztancia szó pontosan kifejezte, mint fenntartót (Unter halt), mint alapot és alapozást. Minden alkotó konfúzió nélkül azonosul és egyesül alkotásával, de csak azáltal, hogy anyaként éppoly mélyen önmaga alatt helyezkedik el, mint ahogy atyaként önmaga felett áll. A teremtmény felemelkedése Istenben egyszersmind Isten felemelkedése

a teremtményben. De ha ez a természetes és kölcsönös felemelkedési folyamat egyszer megzavarodott és a teremtmény fel akart emelkedni az atyához, akkor rögtön úgy találta, hogy az anya felemelte vagy elfojtotta, s így könnyen érhető, hogy ennek az abnormitásnak a restaurációja nem az atyából, hanem az anyából indulhatott ki, mert az anyai világ mélységes emanációja volt az első. Mindebből világosan felfogható a női természet funkciója mind rossz, mind jó értelemben.

2. A kereskedő mindazt, amit kereskedőtársától vesz, saját terheként a tartozás rovatba jegyez fel, s éppígy mindent, amit adott neki, az ő terheként a követel rovatba ír. A szeretet hasonló módon vezeti könyvelését. Midőn ugyanis a szeretett lény nekem adja magát, adósa lettem neki magammal, s midőn odaadom magam a szeretett lénynek (hiszek benne) ő lett adósom – önmagával. De még Isten sem adhatja magát nekem, ha nem adom, ha nem engedem át magam neki, ha nem bízok és nem hiszek benne. De ő sem tagadhatja meg magát tőlem, ha hiszek, ha odaadom magam neki és ezáltal úgyszólván adósommá lett.

3. Midőn birtokolom a szeretett lényt, uralkodom felette és ura vagyok. Midőn a szeretett lény birtokol engem, uralkodik felettem és ő az úrnőm. Ha örömet tudok szerezni a szeretett lénynek, szükségtől és szenvedéstől szabadulok, és ha magamra tudom venni szenvedését, örömben részesülök. Tehát mindkét esetben éppen annyi hálával tartozom neki, mint ő nekem, és erre tekintettel lehet mondani, hogy a szeretet mindent dupla krétával jegyez fel.

4. Emiatt lehet mondani, hogy a szerető kedvesének már azért is hálás, mert az szeretni engedi magát általa. De közelebbről megvizsgálva kitűnik, hogy csak azt szerethetem, és csakis az hagyhatja szeretni magát általam, aki viszontszeret. Ebben az értelemben panaszolja az Írásban oly gyakran Isten, hogy olyan kevés ember s olyan kevéssé engedi magát szeretni tőle, és ezért, noha ő maga a szeretet,

csak olyan kevéssé tud valóban szeretni – az ő hibájukból – ahogy pedig szívből akarná.

5. Mindebből következik, hogy tulajdonképpen csak a szeretet szeretetreméltó, mert a szellem és kedély régiójában érdemesség, fogékonyság és érdem egyek.

6. Nincs nagyobb tévedés, sőt együgyűség, mint ha valaki összekeveri a szeretet szabadon leereszkedő alázatát a szolgai alávalósággal, hasonlóan a fennköltség és a gőg összekeveréséhez. Valójában alázat és fennköltség egysége a szeretet androgynitása, és amikor ez az androgynitás és hatalom megszűnik, akkor fellép a *nemek különbsége*, mint *erőszak* és *erőtlenség*, mint önteltség vagy zsarnoki sóvárgás és mint szolgaság, s egy *vad* házasságban egymáshoz láncolódnak.

7. Csak a szeretet cselekszik igazán szabadelvűen (liberálisan), mert csak aki szeret, nem választja külön a jogot (uralmat) a kötelességtől (szolgálattól), s a birtoklásban a birtoklót a birtokolttól.

8. Az Istenszerető és Istengyűlölő egyaránt szüntelenül bizonyságot tesznek Istenről. A jó ugyanis boldogságában dicsőíti és áldja őt, boldogtalanságában könyörög hozzá, a gonosz pedig fájdalmában és boldogtalanságában átkozza, boldogságában szembeszáll vele.

9. Jóllehet az egész keresztény religió azon a felismerésen és meggyőződésen alapul, hogy: „Isten szeretet", mégis sok teológus és moralista úgy beszél az Isten és ember iránti kötelességünkről, mintha kötelesség és szeretet alapjában nem ugyanaz lenne. Az Írás ugyanis megmondta, hogy az összes parancsolat az Isten és ember iránti szeretet parancsában egybefoglalt, következésképpen a szeretet kötelességként van megparancsolva.

Franz Xaver von Baader:
Negyven mondat a vallásos erotikából (Részlet)

BISZTRAI FARKAS FERENC EMLÉKEZETE

A parasztpárti politikus legidősebb unokája, Farkas Judit válogatta és szerkesztette, egy másik unokája, Farkas Anna tervezte meg igen jó ízléssel a Ráció Kiadónál 2007-ben megjelent kötetet, amely emléket állít nagyapjuknak, akit már egyikük sem ismerhetett meg személyesen.

A könyvben Farkas Judit többéves kutatómunkájának az eredményét adta közre: tanulmányát Farkas Ferencnek a művészi könyvkiadásban végzett tevékenységéről, valamint beszélgetését Farkas Ferencről, a politikusról, az egykori kisgazda – most fideszes – Horváth Jánossal, az Országgyűlés jelenlegi legidősebb képviselőjével; ugyanakkor publikált a családi hagyatékból több kiadatlan iratot, levelet, parlamenti beszédet, és néhány már korábban megjelent cikket. Mindezt a kor eseményeire és szereplőire vonatkozó magyarázó jegyzetekkel látta el. Hogy Bisztrai Farkas Ferenc alakja plasztikusabban megjelenjék, közölt más helyekről ismert – de nehezen hozzáférhető – értékeléseket is: Kovács Imre megrendítően szép nekrológját, Farkas Ferenc unokaöccsének, Györffy Miklósnak személyes hangú, irodalmi értékű emlékeit, Kabdebó Lóránt nak az akadémiai emlékülésen elmondott felszólalását és Csicskó Mária Farkas Ferencről szóló tanulmányának egy részletét. A kötet így elég változatos műfajú írásokból tevődött össze, és két részből áll: az első az emlékezésekkel, elemzésekkel, értékelésekkel valamiképp az utókor visszapillantó tekintetét jelenti, a második – ugyanakkora terjedelemben – tartalmazza a válogatást a családi hagyatékban fennmaradt korabeli dokumentumokból. Az utóbbiak Farkas Ferencnek elsősorban közéleti szerepét idézik föl, de annak elvékonyodásával egyre több mozzanatot a magánéletéből, 1945-től 1966-ban bekövetkezett haláláig. A két rész kiegészíti és magyarázza egymást. A kötet végén néhány fénykép segít az olvasónak, hogy személyiségéről teljesebb képet kapjon.

Aki nem ír, hanem úr – adta a válogatás címéül a kötet szerkesztője. Szerb Antalnak ez az állítólagos – és talán nem minden malí-

cia nélkül – elejtett bon mot-ja más megfogalmazásban tér vissza Csicskó Mária tanulmányának élén: *Egy igaz polgár a parasztpártban*. Azt gondolhatjuk, hogy az egyik kifejezés a népi írók, költők legközelebbi baráti körébe tartozó, de az irodalommal nem alkotóként foglalkozó szellemi embert, a másik viszont az „úrellenes" parasztpárt céljainak megvalósításáért küzdő közgazdászt, banki szakértőt, politikust jellemzi. Az egyik az 1930-as évek elejét-közepét, a másik az 1939-től, a Nemzeti Parasztpárt megalakulásától az 1957-ig tartó időszakot, Farkas Ferenc főtitkári megbízatásáról történt lemondásáig. Mindkettő valamilyen ellentétet sugall Farkas Ferenc életútjában: családi háttere és eszméi között.

Hogyan mutatkozik meg mégis karakterének egységében ez a kétoldali megvilágításban elénk állított személyiség: a művészetekért, a művészekért áldozatot hozó kiadói vállalkozó és a közügyekért áldozatot hozó politikus? Érezzük, hogy halála után több mint 50 évvel, alakjának bemutatása olyan további kérdéseket vet föl, amelyek – ha adott is rájuk választ a korábbi kutatás – újra és újra fölmerülnek.

A rendszerváltozást követő utóbbi csaknem két évtizedben előkerült tengernyi dokumentum, vallomás, életrajzi visszapillantás és elemzés hozama számunkra nemcsak az, hogy a 20. század második felének hivatalos történelemszemléletében eltorzított múltunkra friss tekintetet vethetünk, hanem az is, hogy lassan, legalább önmagunk számára, el tudjuk végezni az újraelemző, újraértékelő munkát. Ennek a könyvnek kapcsán elgondolkodhatunk az egyéni erőfeszítések közösségi hasznán túl azon is, hogy a parasztpárt célkitűzései milyen kiutat jelentettek az ország számára a magyar történelem három nagy fordulóján: a harmincas évek végének társadalmi mozgásaikor, az 1945–1947-es évek koalíciós kormányzásában, és az 1956-os forradalom fellángolásakor; és hitelüket vajon mennyire tették próbára az azóta eltelt évek, illetve milyen nagyobb eszmeáramlathoz lehetnének ma kapcsolhatók érvényességük megőrzésével.

Ugyanígy gondolkodásra késztetnek a legkézenfekvőbb kifejezések. Ugyanis Farkas Ferenc szellemiségét és egyéni sorsát tekintve az említett címek értelme bizonytalanná válik. Mert ki az úr és ki a polgár? Ha „úr" az a férfi, akinek „tartása", akinek „becsülete" van, akkor Farkas Ferenc természetesen úr volt a szónak ebben a köznapi értelmében. Az emlékezések tükrében láthatóvá válik kül-

ső megjelenése: lazán elegáns öltözködése, viselkedésének és ezt a viselkedést irányító erkölcsének kifogástalansága. Tartózkodó fegyelmezettsége, tekintélyt adó föllépése, a személyiségéből áradó emberség. És a legfőbb udvariasság: a másik ember iránti figyelem. Akik még ismerték, jól emlékeznek arra, hogy ez a ráfigyelő képesség volt legjellemzőbb vonása, ez tette szeretetreméltóvá.

De milyen társadalmi értelmet tulajdoníthatunk a polgár szónak, amikor tudjuk, hogy a fakitermelésből meggazdagodott, erdőbirtokos családban született Farkas Ferenc négy év elméleti közgazdasági tanulmányok, majd egy év bécsi banki gyakorlat után nem folytatta a vagyont gyarapító polgári hagyományt, a rá eső örökségét nem fektette be jól menő vállalkozásba vagy üzletbe, hanem ehelyett – Kovács Imre szava szerint – „díszes művészeti munkák kiadására elpazarolta"?

Farkas Judit leírja, hogy az 1930-ban megvásárolt Bíró Miklós-nyomda átalakítása kiadóvállalattá, ráfizetéses művészeti lapok: a *Magyar Grafika* és az *Új Szín*, valamint magas szellemi és esztétikai mércével előállított könyvsorozat kiadása – éppen az általános nagy recesszió idején – előre látható anyagi csődöt hozott a számára. Találkozása a dúsgazdag, a bibliofil kiadványokat létrehozó Sacelláry Pállal indította el a közgazdaságtól, a pénzügyektől a szellemi világ felé: a könyvkiadás irányába. Genthon Istvánhoz, az akkor új esztétikai és tudományos igénnyel föllépő fiatal művészettörténészhez fűződő barátsága pedig a művészet és a kortárs művészek közelébe. Nincs megírva a magyar művészet története? Történelmi kincseink egy része a határokon kívülre került és nincs fölmérve? Genthon tudományos munkásságát ez ösztökélte. Farkas Ferencet, mint ennek a nagy nemzedéknek többi tagját, szintén a trianoni veszteség ébresztette rá a magyar értékek megbecsülésének fontosságára. Saját maga elé kitűzött szellemi feladatot hajtott végre az anyagiak háttérbe szorításával. Más területen, más léptékben, de Genthon István elgondolását követve: a száz kötetre tervezett *Ars Hungarica* könyvsorozatban az egész magyar művészetet szerette volna fölsorakoztatni a kezdetektől fogva. Hogy ambiciózus tervét 1936 után már nem tudta folytatni, a kor lehetőségeit tekintve nem volt kudarc. Odaállt a nagy kezdeményezők mellé szellemi és anyagi erejével.

Farkas Judit szakszerűen föltárja, hogyan került nagyapja kapcsolatba az *Ars Hungarica* kiadása során a KUT, majd egyre inkább

szűkítve ennek körét, a Gresham-társaság művészeivel. A sorozat megvalósult tizenkét kötetének tematikus fölépítése kiegyensúlyozott: a két művészettörténeti korszakot tárgyaló könyv, a tíz kortárs művésznek szentelt kis monográfia, közülük két szobrász és négy-négy „nagybányai" illetve a „konstruktív" hagyományt folytató festő kiválasztásában a „tiszta" értékek iránti igényesség vezette. A Gresham-kör művészei rövidebb-hosszabb kalandozás után letértek a nyugat-európai avantgárd útjairól, és szerettek volna megformálni, a nagybányai alapokra építve, egy „magyar nyelvű" művészetet, a hazai hagyományokra visszatekintő, jellegzetesen magyarországi festészetet. Véletlen-e, hogy Farkas Ferenc hamarosan ahhoz a politikai formációhoz kapcsolódott, amelyik következetesen vallotta a magyarországi adottságokhoz szükséges alkalmazkodást, a harmadik utat?

A kötetben közölt több mint hatvan dokumentum és a hozzájuk fűzött jegyzetanyag – közvetve és utalásszerűen – fölfedi, hogy Farkas Ferencet kikhez kötötte baráti érzés – már a 2. világháború után. Cs. Szabó László, Veres Péter, Szőnyi István, Vilt Tibor, Schaár Erzsébet, Tamási Áron, Ferenczy Béni, Borsos Miklós, Ottlik Géza, Bibó István, Illyés Gyula és mások ebben a kötetben egy-két levéllel kaptak helyet. Ami azonban a mélyebb történéseket illeti: a magyar képzőművészek, írók és költők legjobbjaihoz fűződő kapcsolatának eredetét és részleteit ma úgyszólván már csak a szóbeli családi hagyomány őrzi. Pedig egyéniségének és barátságainak részletezőbb rajza méltó lehetne akár egy újabb tanulmányra. Itt, ebben a kötetben is, de másutt is, például Szabó Lőrinc és Bernáth Aurél levelezésében, Szabó Lőrinc *Vers és valóság* című könyvében, Németh László levelei között és egyéb, az elmúlt évtizedben megjelent kiadványokban találhatunk további adalékokat egy ilyen teljesebb kép megrajzolásához, de sok életrajzi tény már talán kideríthetetlenné vált. Azt például tudjuk, hogy Szabó Lőrincet nyomdai munkái révén ismerte meg; néhány évvel később vendégül látta a bisztrai havasokban a már szétmorzsolódott családi jómód romjain, egy roskadozó vadászházban (Kabdebó Lóránt, 83–85). Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítása, vagy az ott írt versei maradandóbbak lettek az azóta szétporladt deszkáknál és tégláknál. Barátságát Németh Lászlóval a szentendrei kert végi kis házban befejezett Galilei-dráma őrzi (83). Csak ebből a két példából is egyértelművé válhat az olvasó számára, hogy Farkas Ferenc a szellemi értékek

erejébe vetette hitét, és ezt a hitet élte művészetpártolóként és a művészek barátjaként mindvégig.

Hasonlóan a szellemi értékekbe vetett bizalom (Kovács Imre szerint „hivatástudat") vezette őt a harmincas évek közepén a „forrongó-zsongó népi táborba", amikor részt vett a mozgalom „erőteljes kifejezési formáiban" (Kovács Imre 87–88). Tevékenységének ez a második korszaka – a harmincas évek végétől – egészen más helyszíneken zajlott, mint az előző, a művészeti könyvkiadásé. Fordulat történt, de ennek a fordulatnak a belső kialakulásáról, a motivációjáról szintén keveset tudunk. A tényt magát Farkas Ferencnek egy itt újraközölt interjúja rögzíti. Ő szervezte meg – bonyolult műveletek során – a párt fórumát, a *Szabad Szót*, melyet 1938-tól szerkesztett, és ott volt ő is a Nemzeti Parasztpárt megalakulásánál, 1939. június 29-én, Makó alatt, a Maroson úszó nevezetes dereglyén, a csendőrség fenyegető tekintetétől követve. Úr és polgár? A csendőrséggel szemben? Így szólt az esetről: „...el voltunk készülve, hogy valamennyien bilincsbe verve... vonulunk Makóra." (141)

Farkas Ferenc indítékainak megértéséhez talán a parasztpárt eszméire kell utalni, kölcsönözve Bibó István szavait, melyek szerint ezt az eszmét nem „állították oly mértékben az osztályszempont uralma alá, hogy ne tudott volna visszhangot kelteni az értelmiségnek abban a részében, melyben az úri, középosztályi vagy polgári öntudat helyett komolyan élt az értelmiségi szerepvállalás gondolata". Az áldozathozatal és az elhivatottság érzése vitte és tartotta Farkas Ferencet a parasztpártban, később is, mind az 1945–1948-as szakaszban, mind az 1956-os rövid föllobbanásban. „Ő még ahhoz az értelmiségi politikus fajtához tartozott, aki a jelent csakis múlt és jövő összefüggéseiben képes látni" – ezt már Györffy Miklós írta róla ebben a kötetben (124).

Farkas Ferenc politikusi pályájának 1945-tel kezdődő szakaszát Csicskó Mária (először a *Valóság*ban megjelent) tanulmányának az itt közölt második fele tárgyalja részletesen.

Ő úgy látja, hogy amikor 1945-ben „az élet megindítását magára vállaló Nemzeti Bizottságban a parasztpártot Farkas Ferenc képviselte, s hamarosan őrá testálták a főtitkári funkciót is... delegálása először kényszerűségből adódott", mert a párt első emberei nem voltak elérhetőek. Mégis, „Farkas Ferenc személyében rátermett és önzetlen ember került erre a posztra", ő „hordta vállain az NPP

anyagi gondjait, gazdasági ügyeit", majd az Országos Földhitelintézet elnökeként és több más fontos szerepet betöltve „gyakorlatias javaslataival és racionális gondolkodásmódjával tevőlegesen hozzájárulhat(ott) az ország újjáépítéséhez, valamint a földreform utáni gazdasági rend alapelveinek kimunkálásához". (91)

A kötet második felében közölt dokumentumok szintén markánsan rajzolják ki azt, hogy az 1945-től 1947-ig tartó korszak volt Farkas Ferenc képességeinek és működésének a kiteljesedése. Neki megfelelő feladatokat kapott, két lábbal állt a földön, értett a gazdasághoz és a pénzügyekhez, volt válasza az infláció megfékezésére, a forint stabilizálására. A parasztpárt „jobbszárnyán" még 1945 júliusában, a segesvári beszédében, radikális baloldali hangvételben szólalt meg, elhatárolódván a háború előtti politikai kurzustól. De egy évvel később, 1946. március 1-jén a *Szabad Szó*ban kimondta, hogy az államosítások fékezésére, a kiszámíthatóságra és a jóvátételi szállítások értékelésének felülvizsgálatára van szükség (*Tervszerű gazdaságpolitikát!*). Az általa javasolt tervszerű gazdaság nem az 1949 után az országra ráerőltetett tervgazdálkodást jelentette, hanem a háború után szükséges kötött gazdaságot. A részben ismert, részben forrásértékű adatok felvillantják saját félelmetes valóságában azt a hátborzongató korszakot, amikor a közéleti szereplők a háború és az ostrom utáni bizakodást követően néhány hónap alatt szembe találták magukat lehetőségeik egyre szűkebb – a visszavonulás, az emigráció, a börtön szabta – határaival. Farkas Ferenc azok közé tartozott, aki megpróbált küzdeni. Küzdelmébe diplomatikus képességeit és reálpolitikai engedményeit vitte bele.

A dokumentumok egy része, melyekre Csicskó Mária hivatkozik, nem szerepel ugyan ebben a kötetben, de helyettük Farkas Judit közzétett még nem publikált iratokat. Például nincs itt az 1946 nyarán megfogalmazott memorandum, amelyben a párt demokratikus többsége kifejezte, hogy vissza akarja szorítani a párton belüli kommunistákat (aláírói Farkas Ferenc, Kovács Imre, Illyés Gyula és Keresztury Dezső). Megtaláljuk viszont Farkas Ferencnek egy hasonló értelmű magánlevelét Veres Péterhez 1946 szeptemberéből, melyben tiltakozott a parasztpártba beszivárgó és – az ő diplomatikus szavaival jellemezve – „egy párton kívülálló szoros közösségi szellem irányítása alatt álló" csoport hatalomátvételi törekvései ellen. Van azonban olyan dokumentum, melynek a hiánya kíváncsivá teszi az olvasót. Ilyen „*A paraszti pénzfeleslegek kérdésé-*

ről" szóló cikk (Csicskó Mária említi, 114, 41. j.), vagy az, amelyet Farkas Ferenc 1956 kora őszén egy Hazafias Népfront-vitára írt (említve 100). Egy teljes bibliográfia és egy teljesebb Farkas Ferenc-kötet nyilván még újabb vonásokat adna ennek az elsőrangú és színes egyéniségnek a szellemi arcképéhez.

Farkas Ferenc parlamenti beszédei (például az 1946. december 6-i felszólalása a szövetkezetekről szóló törvényjavaslat általános vitájában, [151], vagy hozzászólása a kereskedelem- és szövetkezetügyi tárca 1946/47 évre szóló költségvetési vitájában, 1947. február 19-én, [165]) jól bizonyítják, milyen kiváló szónok és debatter volt. Ugyanakkor kifogyhatatlannak látszó energiájával rengeteg feladatot látott el (többek között főtitkára 1945-től a *Magyar Művészeti Tanács*nak, elnöke az *Országos Földhitelintézet*nek, a *Válasz* folyóirat kiadója), és a közölt szövegek meg tudnak győzni bennünket arról, hogy javaslatai megvalósítható kiutat jelenthettek volna az ország akkori válságából.

Legfontosabb számára a földosztás utáni földkérdés megoldása volt, valamint maga a szövetkezeti mozgalom, mint az önkormányzati demokrácia „sziklaszilárd gazdasági alapja" (145). A szövetkezeti mozgalmat a magyar agrárgazdálkodás legfontosabb céljának tekintette. Jól ismert tanulmánya a szövetkezeti mozgalom zsákutcájáról először a *Válasz*ban jelent meg. A bajt a háború előtti felülről irányított szövetkezetek továbbélésében és abban látta, hogy az önkéntesség alapján kibontakozó mozgalmat sem a hitel-, sem a szervezési, sem az oktatási politika nem támogatta. Ezen a téren kialakított elképzeléseiről fontos dokumentumok tanúskodnak: egy interjú *Az agrárpolitika kerüljön a gazdaságpolitika első vonalába* címmel 1946 decemberéből, és a *Válasz* 1947. júliusi számából az *Új magyar sorskérdés* című tanulmánya, valamint nyitóbeszéde az *Országos Szövetkezeti Hitelintézet* alakuló díszgyűlésén – mintegy két héttel a kékcédulás választások előtt...

Már egészen korán föl kellett ismernie az ellenük működő erők túlsúlyát. Sőt, éppen reálpolitikusi képességei révén tisztábban kellett látnia az 1947 elején egyre jobban elsötétülő árnyakat. De talán éppen ez a józansága késztette „okos kompromisszumokra" – ahogy Csicskó Mária írja. Addig vett részt a parasztpárt munkájában, ameddig remélhette, hogy a megegyezésre való hajlandósága hoz valami eredményt. Azért állt ki – Kovács Imre kilépése után – a pártegységért, és azért maradt 1947-ben a parasztpártban, „mert bízott

abban, hogy a vállalandó politika nem kíván tőle erkölcsi öncsonkítást", de „a szövetkezeti kérdés kommunista szempontú rendezése azután végleg el kellett hogy oszlasson minden illúziót önnön politikai cselekvésének sikerességét illetően". (Csicskó 96–97)

A dokumentumanyagot időrendbe állítva Farkas Judit jól ábrázolja nagyapja életútjának tragikumát. Sok momentumát megismerhettük a tanulmányokból és a méltatásokból, de az iratok szűkszavúságában válik a dráma igazán szívet szorítóvá. Az 1946–1947-es nagyívű politikai és gazdasági eszmefejtések után 1948-ban és 1949-ben egymás utáni lemondólevelekben vált meg politikai és gazdasági tisztségeitől. Majd előterjesztést tett egy *Bibliofil Társulat* életre hívásáért, *Könyvművészeti Bizottság* alakításáért. Lapengedély-kérelmet írt alá.

Majd következik 1956. A Petőfi Párt rövid történetét négy dokumentum illusztrálja: Farkas Ferenc két rádiónyilatkozata, a Szovjetunió nagykövetéhez írt levele, és egy 1957. januári jegyzőkönyv, mely szerint a parasztpárt működését „ügyeleti minimumra" szűkítették. Tudjuk, hogy ezt még megelőzte két – itt nyilván terjedelmi okokból nem közölt – memorandum, az egyik 1956 novemberéből Farkas Ferenc fogalmazványa, a másik decemberből Bibó, Farkas, Rácz Jenő és Varga István közös munkája. Majd itt közölve újabb kísérletek, hogy a könyvkiadás felé húzódjon vissza: lapengedélykérelem megújítása a *Magyar Írás* folyóiratra, majd lemondás ugyanerről, feljegyzés *A kultúra világa* című könyvsorozat kiadására, majd lemondás ugyanerről, végül lemondás a parasztpárt ideiglenes főtitkári megbízatásáról is. A közéletből történt kivonulását tanúsító dokumentumok nemcsak kiútkeresését mutatják a kulturális élet felé, hanem azt is, hogy ami Farkas Ferenc pályája elején lelkesítő cél volt, művészeti kiadványok létrehozása, tervezett folyóirat, most menekülés lett.

Van párhuzam az 1950 utáni és az 1957 utáni történések között. Míg azonban 1953-tól a *Pedagógusok és Tanulók Takarékpénztárá*nak vezetőjeként kapott csekély, de mégis valamilyen feladatokat, 1957 után újabb tervei nem valósulhattak meg. A fogyó levegőben csak a barátságok megtartó erejére támaszkodhatott. Hiszen ami a legszűkebb családi és baráti körén kívül esett, az egyre bizonytalanabbá vált. Györffy Miklós azt mondja: „besúgókat gyanított maga körül", „holtbiztos, hogy… voltak" (123). Ő maga meg 1961-ben azt írja Veres Péternek: „hétszámra nem megyek be Pestre… azok,

TAMÁSI ÁRON: ÁBEL A RENGETEGBEN
Bánffy Miklós könyvillusztrációja, 1932

akik korábban a legnagyobbat süvegeltek, most óvatosan elnéznek, ha megpillantanak." Öt évvel később tették sírba.

Mi az, ami belőle mégis megmaradt? „Alakját szeretettel és megbecsüléssel őrzik mindazok, akik ismerték" – írja Csicskó Mária (110), de tudjuk, hogy az a férfi, aki egész életén át Magyarország anyagi és szellemi fölemelkedéséért dolgozott (és aki belehalt abba, hogy ez nem valósult meg), nem fogadná el, hogy csak emlékeket őrizzünk róla. Egész lénye és példaadása arra késztet – és ez az ösztönzés talán ennek a kötetnek a ki nem mondott végkövetkeztetése –, hogy ennek a korszaknak általa is vallott eszméit, céljait és érvényességüket újra nagyító alá helyezzük.

A harmadik út – bár akkor is, azóta is változatos politikai és gazdasági elképzeléseket értettek rajta – korának legmodernebb válasza volt, többek között a kapitalizmus és a szocializmus fogyatékosságainak feloldására, a kettő közötti szakadék áthidalására, ahogy ezt például a gaullista gazdaságpolitika is megmutatta. Magyarországra és korunkra vonatkoztatva pedig Salamon Konrád hat éve megjelent munkájára kell hivatkoznunk (*A harmadik út küzdelme, a népi mozgalom, 1944-1987*, Korona, 2002), melyben utal arra, hogy a „harmadik utas megoldás" ma sem veszítette el időszerűségét (343). Ezeket az elképzeléseket ért minden elmarasztalás ellenére is, gazdasági téren aktualitásuk feltétlenül megnőtt a mai nemzetközi bankválság sötét felhőinek tornyosulásakor. Általánosabb értelemben nézve pedig bizonyos az, hogy a harmadikutas alapelvek mind belefférnek abba az eszmeáramlatba, amely szembehelyezkedve a globális mentalitással, de elfogadva annak meg nem kerülhető kényszereit, az embert nem kívánja környezetéből kiszakítani, a helyit képes szervesen beleépíteni a nagyobb struktúrákba, tiszteli a fenntartható fejlődés elvét, amelyben az önkormányzati demokrácia és az ökologikus elv számít ökonomikusnak az eluralkodó globalitás egyeduralmával szemben, és ahol az egyik legfontosabb szempont a kultúra kétirányú megerősítése: az elit és a szélesebb rétegek felé egyaránt.

Mindezek megvalósítására gondolni talán nem utópia. És esetleg születnek majd tanulmányok Farkas Ferenc ilyen gondolatairól is. (*Aki nem ír, hanem úr – Bisztrai Farkas Ferenc emlékezete – Tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok. Válogatta és szerkesztette Farkas Judit. Bp. 2007. Ráció*)

Illyés Mária

ASSISI ÁHÍTAT

A magyar sajtó joggal és okkal nem tulajdonított különösebb jelentőséget az utolsó szovjet pártfőtitkár, Mihail Szergejevics Gorbacsov március elején tett itáliai útjának. Gorbacsov közvetlenül már nem politikaformáló, egy magánlátogatásnak pedig még akkor sincs jelentősége, ha sokan gondolnak nosztalgiával a hajda-

ni pártfőtitkár tevékenységére, a glaznoszty és a peresztrojka felemás, Kelet-Európa zárt világában mégis üdítő éveire, amely végül elhozta a nemzeti önrendelkezést. A hetvenhét esztendős veterán politikus ellátogatott az umbriai kisvárosba, Assisibe is. Az itt történtek ejtették rövid ideig tartó ámulatba a világot, s erről nem vett tudomást a magyar tömegtájékoztatás.

Assisi – hála a történelem egyik legnagyobb hatást gyakorló szentjének, a szegénységet saját kereszténysége, Krisztus-követése mércéjéül állító Ferencnek – nemcsak az itáliai katolicizmus és a sajátos népi kereszténység erős bástyája, hanem a kiengesztelődésnek és a vallásközi párbeszédnek is a szimbóluma. 1986-ban nem kisebb személyiség, mint II. János Pál kezdeményezte, hogy a világ nagy vallásainak képviselői gyűljenek össze Assisiben, azzal a szándékkal, hogy ki-ki a békéért imádkozzék, saját hagyományai szerint, de közösen, egymás mellett. A találkozót további összejövetelek követték, és II. János Pál egész életében támogatta, hogy Assisi a vallásközi párbeszéd egyedülállóan fontos színterévé váljon.

Igaz, a vendéglátó-szervező minoriták páratlan nyitottsága időnként megütközést keltett egyházi körökben, de a különös jelenségeket feledtette a tény, hogy a világvallások képviselői között a kommunikáció eleven maradt. Mi több, a minoriták egészen új irányokat is kerestek a párbeszédben, amennyiben a világvallásokon kívül hamarosan a kifejezetten egyházellenes és ateista társadalmi mozgalmak, politikai pártok vezetőit-képviselőit is Assisibe invitálták. Bizonyára nem véletlen, hogy – vatikáni pletykák szerint – sokakat egyre inkább elszabadult hajóágyúra emlékeztette mindaz, ami Szent Ferenc sírja közelében történt. Az egyre ellenőrizhetetlenebbé váló folyamatoknak állítólag az új pápa szabott gátat, legalábbis többen úgy vélik, Róma döntött a találkozók színhelyének megváltoztatásáról. 2006 szeptemberében az időközben hagyományossá vált assisi vallási imatalálkozó végén Crescenzio Sepe bíboros, nápolyi érsek, nem kis meglepetésre bejelentette, hogy jövőre Nápoly ad otthont a világvallások képviselőinek.

2008 márciusában a hagyományosan baloldali politikai preferenciákat valló tartomány ízlésvilágához messzemenőkig alkalmazkodó szerzetesek voltak vendéglátói a hajdani pártfőtitkárnak, akit a hasonló pozíciót betöltő személyek közül a történelemben először és utoljára az assisi találkozót kezdeményező II. János Pál pápa is fogadott.

Gorbacsov tehát kísérőivel megtekintette a Sacro Convento gótikus épületét, majd az egyedülálló szépségű Szent Ferenc-bazilikába látogatott, ahol nem csupán Giotto hatalmas freskóira és a többi páratlan szépségű műalkotásra csodálkozott rá, hanem vette a fáradságot, és lement a templom tombájába, az altemplomba is, ahol a nagy rendalapító, Szent Ferenc egyszerű sírja található. A legmeglepőbb nem is e látogatás volt, hanem az, hogy a világ valaha volt leghatalmasabb ateista szervezetének első embere – a hírek szerint – fél óráig csendben elmélkedett, sőt, állítólag térdre is ereszkedett. *„Szent Ferenc számomra egy másfajta Krisztus. Élettörténete mindig is megragadott, és alapvető jelentősége volt az életemben"* – nyilatkozta Gorbacsov.

Erre aztán tüstént megindult a találgatás, vajon csakugyan titkos keresztény-e a hajdani pártfőtitkár, aki a kommunizmus bukása után egy pártkongresszuson úgy nyilatkozott, hogy a lelki megújulás olyan fontos a társadalom számára, mint az oxigén. Komoly elemzések is születtek a konverzióról, mely csakugyan a 21. század elejének egyik különleges csodájának ígérkezett. Csakhogy maga a pártfőtitkár sietősen igyekezett cáfolni a találgatásokat; rögtön leszögezte, hogy ateista, mindig is istentagadó volt és az is marad élete végéig. Ami pedig az assisi bazilikában tett látogatást illeti: számtalan zsinagógát, mecsetet és templomot megtekintett már, de ebből nem következik, hogy bármelyik vallásnak a követője lenne. II. Alekszij pátriárka a volt pártfőtitkár látogatásával kapcsolatban megjegyezte, hogy Gorbacsov inkább az érzelmeit fejezte ki, mint a hitét, és egyelőre még úton van a kereszténység felé, ahol nagy szeretettel fogják köszönteni, ha megérkezik.

Talán ez az idő is eljön majd, egyelőre azonban a volt pártfőtitkárt ezer szál húzza vissza abba a régi világba, ahonnan elindult. S nem csupán saját emberi korlátai jelenthetik az akadályt, hanem talán az a rejtett módon működő, de időről időre megmutatkozó struktúra is, amely sokak szerint a kelet-európai változások hátterében áll, s amely biztosította a jelentősebb hatalmi viszonyok változatlanságát.

Történt ugyanis, hogy alig telt el néhány hét Gorbacsov különös assisi turistaútja és a Szent Ferenc sírja előtti elmélkedése után, amikor váratlanul egy rendkívül dehonesztáló hír látott napvilágot a hajdani pártfőtitkárról. John O. Koehler egy varsói levéltárban talált, 1979 novemberében készült feljegyzés alapján nem kevesebbet

állít, mint hogy a II. János Pál pápa elleni merényletre a szovjet politikai bizottság adott utasítást, melynek Gorbacsov is tagja volt. A szerzővel a lengyel *Wprost* magazin készített interjút, s ebben részleteket is közöltek a feljegyzésből: „Minden lehetséges eszközt fel kell használni annak a politikai átrendeződésnek a megakadályozására, amit a lengyel pápa indított el, és ha szükséges, a félretájékoztatásnál és a hitelrontásnál nagyobb hatású eszközöket is fel kell használni". Ez pedig mi más lehetne, mint utasítás a pápa elleni merényletre.

Az amerikai szerzővel készített beszélgetés természetesen lengyeleknek készült, akik már-már szívükbe zárták a megtérés felé haladó kiérdemesült pártfőtitkárt. Igaz, Gorbacsovot korábban kapcsolatba hozták a II. János Pál elleni merénylettel, azonban a Szovjetunió első embere minden esetben határozottan tiltakozott a gyanúsítás ellen, s így a sajtótalálgatások is elültek. Pontosan sohase fogjuk megtudni, mi terheli Gorbacsov lelkét, és mi az, amit szívből megbánt korábbi életéből. Az azonban több mint elgondolkoztató, hogy a pápa elleni merénylet vádja éppen az után látott napvilágot, amikor a volt pártfőtitkár ateistaként bár, de Szent Ferenc sírja elé térdelt. Óhatatlanul azt a benyomást keltve, mintha figyelmeztették volna, hol a határ.

Fáy Zoltán

A VILLÁM, A TÉL, A SAKÁL

Varga Csaba néhány jogbölcseleti kérdésfelvetéséről

Varga Csaba életművét, annak ellenére, hogy az igencsak változatos és bátor felvetésekkel közvetíti idehaza az abszolút „*cutting-edge*" atlanti-angolszász jogfilozófiát is, a magyar jogbölcselet művelői mindeddig nem olvasták végig a neki kijáró érzékenységgel és figyelemmel. Ezt a hiány jelen kötete ismertetése sem pótolja, de talán segít abban, hogy az eddiginél méltóbb figyelmet kapjon.

Napjainkban lakonikus tömörséggel szoktunk utalni a 2006 őszi eseményekre, amelyek elvi éllel vetették föl a magyar átmenet fogyatékosságait, önigazolása – társadalmi visszacsatolástól

megerősítetten – elégtelennek nyilvánítását, és *ultima justificatio*-jának, a humanizmusnak látványos megszégyenülését. Varga Csaba munkája nem az újságírói „rendszerkritikák" rokona, hanem a rendszerváltással szereplőként és felelős gondolkodóként történt szembesülések, szembesítések, feladatvállalások szintézisének felmutatása. Mégpedig új fényben – közelmúltunk eddig nem kellően megmagyarázott, egyszerre megvakító és láttató vakuvillanására gondolok itt, különösen 2006 októbere kapcsán.

A szerző erőssége éppen az, hogy nem enged a könnyű magyarázatok csábításának. Nem is gondolja, hogy az az átmenet, amit a nyolcvanas évektől kezdve térségbeli partnereinkkel megéltünk és amiben esetenként alkotó módon részt vettünk, lehetett volna kevésbé problémamentes. A kontinuitás és diszkontinuitás kérdése, a külföldi jogi minták átvehetősége és átformálhatósága, évtizedes jogsértésekről a jog üzenete – mindezek általában ugyanazokat a problémákat vetik (vetették) föl, amikre nem elsősorban kérlelhetetlen elvszerűséggel, hanem egy valamennyire védhető célhierarchia fényében, pragmatikus magabiztossággal adható csupán válasz – és ekkor sem egyéni, hanem (mert ez a köz feladata) közösségi módon. A szerző erőfeszítése ti. arra irányult, hogy a térséget illető esettanulmányoktól (Litvánia, Oroszország) saját felelősségeinken keresztül (hortobágyi kényszermunkatábor, 1956-ot illető válaszlehetőségeink, alkotmánybíróságunk külhoni inspirációjú állásfoglalásai) a teoretikus – jogelméleti és jogantropológiai – alapokig érkezzen el.

MacArthur japán adminisztrációja és a megszállt Németország katonai igazgatása annak a háborús gondolkodásnak példái, amelyik egy legyőzött totális diktatúrával szemben a demokratizálásnak a társadalom szövetét átrendező, saját jogállami eszményeit felfüggesztő, de biztos eredményre vezető *megtorló* stratégiát választott. Most viszont az atlanti világ (amely nemcsak hagyományos állami szuverenitások, de hatékony, magánbirodalmak intézményesülése is) saját pacifikáló és gazdasági szempontjai okán a jog s a jogállami minőség alapkérdéseiben egy másik megoldást választott.

Az, hogy eközben mi magunk, miközben nyilvánvalóan nagy nemzetközi erőterek szereplői vagyunk, saját kompetenciánk és intellektuális teljesítőképességünk alapján a saját ügyünkben a

magunk szempontjait a kívülről erőltetett megoldásoknál kívánatosabbnak tartottuk volna.

Varga Csaba elemzése történelmileg s jogelméletileg egyaránt kétségeket támaszt például a Magyar Alkotmánybíróság nem egy eljárását illetően, noha e valóban kiemelkedő közjogi fórum alternatívátlannak, egyedül nyugatinak és civilizáltnak láttatta magát. Több döntése ennek ellenére példátlannak bizonyult.

A jogállamiságot komolyan véve, s a jog technikáját is saját helyén kezelve arra kell itt gondolnunk, hogy amennyiben a diktatúra elég erőteljes volt ahhoz, hogy a maga által megállapított elévülési időt túlélje (miközben megtorló mechanizmusa sikerrel akadályozta a rendszert működtető bűncselekményeinek üldözését), akkor csakis az utána következő jogállamnak nyílt lehetősége arra, hogy szembenézzen a totalitárius berendezkedés élet, emberi méltóság és a személyes tulajdon ellen tömegesen elkövetett jogsértéseivel. Simon Wiesenthal, az Európa Tanács mögött álló brit Lord Kirkhill, a német büntetőjogi klasszikus Hans-Heinrich Jescheck professzor, avagy a német és a cseh alkotmánybíróság pontosan érzékelte ennek tétjét. Ők tudták, hogy *az elévülés nem fizikai, hanem jogi idő*, amit törvényileg előírt üldözésük megkísérlése működtet, ennek hiányában pedig *dormit*, azaz nyugszik.

Amint a liberális Carlos Nino argentinai jogvédő harcos és egyetemi professzor külön is felhívja erre a figyelmet: itt nem jognak és erkölcsnek – az utóbbi szempontjából vesztes – szembeállításáról, hanem két szembefutó erkölcsi elv jogi becsatornázhatóságáról van alapvetően szó. Aki tehát valamiféle jogparancsra hivatkozik (mint *non-possum* pátoszával saját alkotmánybíróságunk), csak saját lelkiismerete elől menekül. Máig megválaszolatlan kérdés, hogy rendszerváltó értelmiségünket mi késztette arra, hogy azt a spanyol modellt kövessék, amely egy társadalom belső hasadtságát kívánta feloldani, és nem azt az utat járták, amelyet egy külső elnyomással kollaboráló tettesek elítélése jellemez. Így pedig az egykori áldozatok jogi elégtétel nélkül maradtak, míg a tettesek az újabb nemzedékeknek okoznak további sérelmeket. Az elévülésre, parancsteljesítésre, az önkegyelmezésre való hivatkozások a jogállamiság eszményével szemben a diktatúra elismerését jelentik, egyszersmind egykori tettesek személyiségi jogait előnyben részesítik az áldozatok életjogával, méltósághoz való természetes jussával és az állami büntetőigénnyel szemben.

Stratégiai megfontolások hiánya? Elméleti dezorientáció? Félelem? – Nehéz eldönteni. De a rendszerváltoztatásra hivatott szervezetek csaknem mindegyike (országgyűlés, kormány, alkotmánybíróság) és a széthullóban lévő közösség – Varga Csaba elemzéséből úgy tetszik tehetetlen volt – s ennek árát most fizetjük meg.

Az átmenet alkotmánybírósági döntéseinek elemzése, föltárása még csak most kezdődik. Az előnyök s hátrányok fölmérésével, *trade-offjával* nem bajlódó, azok nem várt következményein pusztán sajnálkozó átmenet legsúlyosabb ára ma nem más, mint politikai alapintézményeink legitimitásának bizonytalansága. S bizony furcsa áthallásokat, az apologetika sugallatát kínálja e válsággá mélyülhető bizonytalanság mai nyegle kezelése, ha lehetséges a Magyar Népköztársaság működését a saját szempontjai szerint „alapvetően jó"-nak minősíteni, mint tette ezt (egy egykori fül- és szemtanú közlése szerint) egy bizonyos Szigeti Péter a Ráday-kollégiumban 1989-ben. Ugye, kihallható ebből a *bármilyen cselekmény* felelőssége alól feloldozást nyújtó „alapvetően" és „mindazok ellenére" „jó"; a „kivételes" vagy netalán ismétlődésében is „egyszeri" „túlkapás" formulázása? Eszerint *bármiféle* kritikával szemben, a „mindezek ellenére" és az „efemer esendőség" jegyében született megfogalmazásokra lehet hivatkozni, és így saját, formális és atlanti forrásvidékű jogállamiságunk is lehet „alapvetően jó" (Schiffer András megvilágítása szerint), mert a gondolatmenetbe eleve beépül egy lényegét tekintve apologetikus érvelés.

Az alapprobléma viszont éppen az, hogy modellszerű társadalmi megoldások a konkrét politikai közösséget nem automatikusan üdvözítik, hiszen ez utóbbinak lehetnek a társadalmi modell – „szocializmus" vagy „jogállam" – szempontjából nem értékelt vagy egyenesen irrelevánssá nyilvánított egyéb szempontjai is (mint a személyes méltóság, a politikai egzisztencia, avagy a közösségi gyarapodás). Vagyis ahhoz, hogy ítéletet mondhassunk, szükségképpen a rendszer önmagyarázatán kívüli nézőpontot kell keresnünk. Ez adott esetben lehet a közösség biológiai, szellemi és/vagy erkölcsi prokreációja, az alkotmány célhoz kötöttsége és így tovább. A perspektíva, amiben így történetesen jogállamiságunk értékeltetik, nem jogi perspektíva, de attól még sem emberként, sem gondolkodóként nem mondhatunk le egy ilyen nézőpontról, akárki is követelné a lemondást róla.

Mert perspektíva híján a szakmai (hivatásrendi) vakság, a morális érvelésű fanatizmus a közösség tökéletes *oboedientiá*ját, vagyis feltétlen engedelmességét kényszerítheti ki. Márpedig, ha a jogállam egyetlen szempontra redukált minimalista követelményrendszere e jogállamiságot egyedül üdvözítő megoldássá emeli, úgy a jogrendjének hatóereje alatt élő állampolgárnak teljes jóhiszeműséggel, úgyszólván öngyilkos naivitással, feltétel nélküli jogkövetéssel kell viszonyulnia a hatósági jogsértéshez is! Miközben tudhatjuk, hogy a személyt még az abszolút monarchia isteni származtatású hatalomelmélete sem tette annyira védtelenné, autonómiáját és ellenállási jogát annyira kérdésessé – mint mai jogállamiságunk.

Rule of law pedig legelőször is ott van, ahol már eleve konszenzusképes a közösség. Mint tudjuk, még a mindent diskurzusra visszavezető liberalizmusok sem alkalmasak arra, hogy megválaszolják a politikai közösség mibenlétét, eredetét és körvonalait – még a neves amerikai teoretikus, John Rawls szerint sem. Éppen így nem viselheti a közösségépítésnek nem rá méretezett terhét a „jogállam" sem. A politikai közösség megalapozása várat magára; és mi magunk vagyunk azok, akik mindezt várják és elhozhatják – senki más.

Gondolatilag „minden világok legjobbika" az a világ (világmagyarázat), amely kérlelhetetlenül intakt, mert csakis saját inherens szempontrendszerét érzékeli. Márpedig e „minden világok legjobbika" bizonyul a legsüketebbnek a közösségek, tradíciók és plurális érvelések iránt; így aligha lehet ez más, mint „egy még vakabb örök cethal".

De megállhatunk-e itt a kérdezésben, és nem hangzik-e föl az olvasóban (esetünkben Varga Csaba könyvének olvasójában) az eredeti felszólítás? Ha ugyanis a nemzet gyarapodását, mint létezése értelmét történetesen mégsem szolgálja egy felhatalmazásunk nélküli és erkölcsi igényeinket figyelmen kívül hagyó alkotmányosság, akkor milyen erő vagy fegyelem késztethet arra, hogy elfogadjuk ezt az alkotmányosságot? Miért ejtse túszul jövőnket, miért akadályozza meg jobbító szándékú és hatékony cselekvésünket? Miért érezzük magunkra kötelezőnek azt a megegyezést, amely még 1990-ben az életet és az emberi méltóságot semmibe vevő egykori állampárt és a társadalom felhatalmazása nélküli ellenzék között köttetett?

Szinte már halljuk is az apologéták ellenvetését: voltak és vannak szabad választások, voltak és vannak parlamentáris jegyeket mutató intézményeink, a kormány (bármely kormány) „a helyén van"; s vannak ugyan még „gyermekbetegségek", de összességében berendezkedésünk legitim.

Csakhogy ha valami legitim, úgy annak legalább két konstitutív elemmel kell rendelkeznie: igazolhatónak kell lennie, és tekintéllyel kell bírnia. Az igazolás a közület belső ideológiája, amelynek a tényleges működés által kell megfelelnie. Jogállamunk itt nem teljesít, mert merő provincializmusból nem számol el a nem jogállami előzménnyel, „gyermekbetegségeként" pedig nem biztosít alapvető politikai jogokat. A tekintély kritériuma pedig az, hogy a politikai intézmények a társadalmi várakozásoknak megfelelően funkcionálnak-e – s ez ismét jogon, jogállamiságon túli szempont. Márpedig itt a politikai közösség szimbolikus és szervesülő alapításának elmaradása, „civilizációs", „demográfiai" és „gazdasági" nyomorunk létezésével cáfolja az 1990-es átmenet berendezkedésének tekintélyét. Ha a várakozásokkal szemben a jogállam közönyös, ez olyan politikai destabilizációs spirálba lökheti a társadalmat, amelynek kimenetele azzal fenyeget, hogy az helyesli egy autoriter megoldás ígéretét.

A Nyugatról *Rule of Law* vagy *Rechtsstaatlichkeit* gyanánt hozott eszmények közvetlenül kötődnek az ott ismert, adott társadalmi megoldásokhoz. A nyugati társadalmak kohéziója és a stratégiai gondolkodása okán ott nem kell a nemzetépítés (újrakezdés és alapozás) terhét cipelniök. Ugyanez a jog nálunk a „győztesek", az egykori elnyomók átmentett előnyeit védi – de nem védi meg velük szemben a többieket, és magát a „jogállamot".

Ahogy Varga Csaba e művében írja: „Nem azt tanultuk-e már kora gyermekségünkben, hogy a villám villámként, a tél télként, a sakál sakálként viselkedik, mivel ilyennek teremtetett vagy ilyenné fejlődött? S nem pontosan azért kell meggyőzetnünk erről, hogy felnőtté válva majd élethelyzeteket kezelni, és így védekezni is megtanulhassunk?"

Ebből pedig vagy az következik, mondja Varga Csaba, hogy kiüresített és eredeti lehetőségeitől megfosztott jogállamiságunkon annak saját szabályai szerint kérjük számon *meta-jogállami* igényünket – ami a jogállam lezáruló fogalmával szemben eleve vesztes stratégia. Vagy pedig közösséget kell építenünk, saját ta-

pasztalatainkon okulva, általunk is vállalt, történelmileg hasonló helyzetben már követhetőnek bizonyult eszmények szerint – ha még van annyi bátorság és intellektuális erő ebben az amorfnak és dezorientáltnak érzett közegben, ami – minden idegenségérzetünk ellenére – *mi magunk* vagyunk.

(Varga Csaba: Jogállami? Átmenetünk? Pomáz, 2007. Kráter Kiadó)

VARGHA BÁLINT TAMÁS

TOLL ÉS ÍNYESMESTERSÉG
Szakácskönyv „az irodalmi örömök régiójában" és a cenzúra árnyékában

A magyar gasztronómia – ínyesmesterség – jeles tollú mestere volt a hatvan éve elhunyt Magyar Elek. *Az Ínyesmester szakácskönyve* című klasszikus munkájának (1932) bővített és „felújított" kiadásai és utánnyomásai újdonságként hatnak, hiszen az 1948 utáni megjelenések – az angol, német és más nyelvű hazai fordításokat is beleértve – mind cenzúrázottak, átírtak, s többé-kevésbé hiányosak is voltak. Sajnos még 1991-ben is így, az eredeti ízeitől, színeitől, hangulatától, értékes adataitól jórészt megfosztva, sok kihagyással jelentették meg ezt „az irodalmi örömök régiójába emelő" (Babits Mihály véleménye!) különleges könyvet. Nem csupán egy nagyszerű receptgyűjteményről van tehát szó, de gasztronómiai írások, irodalmi remeklések gazdag tárházáról is; művelődéstörténetünk, közelebbről a magyar polgári ételkultúra egyik európai látókörű, értékes művéről. Olyan időszerű könyvről, amely „nemcsak a mai sivár napoknak szól, hirdetője a jobb jövőbe vetett bizalomnak" is... E jelenünkbe találó gondolatához az *Ínyesmester* hozzáfűzi még: „...a fényűző étrendekben is akad egy és más, amit a szerény sorban élők is hasznukra fordíthatnak, mint olvasmány pedig kétségtelenül élvezetes mindenkinek, aki az asztal örömei iránt érdeklődik."

A *Nyugat* 1933. február 16-i számában, szokásos *Könyvről könyvre* szemléjében Babits Mihály igazi irodalmi meglepetésként üdvözli *Az Ínyesmester szakácskönyvét* (Athenaeum, 1932). E becses ismertetőről a szakácskönyv későbbi, csaknem tucatnyi kiadásá-

nak egyike sem tesz említést, a legutóbbi kiadás utószavának sincs tudomása róla. Jóllehet ezen elfeledett írásnál rangosabb méltatással szakácskönyv aligha büszkélkedhet. Én most – írja Babits – egy másik vaskos, bibliaszerű könyv társaságában töltöm estéimet, amely szintén informatív, sőt lexikális célú, adatok gyűjteménye, s mégis sokkal több jogon sorolható az irodalomhoz, noha bizonyára kevesebb embernek fog eszébe jutni, hogy odasorozza. Ezt a könyvet a konyhából hoztam be, a szakácsnőnktől, aki azt állítja (mert a férjének volt egy kis földje Zala vármegyében), hogy a könyv többet ér hat hold földnél. Az összehasonlításról nem tudok ítélni, de a könyvet lehetetlen elhallgatnom; mert amellett, hogy fontos, praktikus szükségleteket szakértők véleménye szerint kitűnően kielégít, engem is kielégít, úgynevezett irodalmi igényeimmel, mint olvasót. Itt ugyan az adatok tömegét nem filozófia vagy egységes kompozíció emeli az irodalmi örömök régiójába: hanem a szerző ízlése, gyönyörűsége, emlékező és játékos lelke, melyet e kedves témába belevetett. Nem akarom Brillat-Savarin szellemét idézni; mert az *Ínyesmester* könyve minden európai látóköre – vagy mondjuk inkább: ízléshorizontja – mellett is teljesen magyar könyv. Inkább Krúdy Gyula szelleméből lebeg itt valami: akinek néhány kitűnő novellája nem áll távol a gasztronomikus kultúrától. A régi magyarság ízléskultúrájának gazdag és kifinomult lelke él itt tovább, úri apáink és nagyapáink vidéki háztartásainak szelleme; s egy leheletnyi még a 18. századi, barokk magyar kultúra szelleméből is, mely kiválóan gasztronomikus kultúra volt. Az élet (mert a feleségem nem győz csodálkozni, milyen gyakorlati tanácsokat tud adni ez a könyv a mindennapi élet és élés szempontjából is) valóban harmonikusan összefonódik itt a kultúrával. Nagy kiadóink ritkán bocsátanak piacra oly igaz és irodalmi művet, mint ez a szakácskönyv. S remélhetőleg az *Ínyesmester* sikere meg fogja győzni a kiadót, hogy az igazi irodalom kell a közönségnek.

Babits könyvtárában – fennmaradt könyveinek jegyzéke szerint – az 1935-ben kiadott *Az Ínyesmester 1000 új receptje* is megvolt. Tiszteletpéldányként őrizte meg ezt is. A két könyv anyaga aztán összevonva, majd további újabb receptekkel s kulináris írásokkal együtt, mint *Az Ínyesmester szakácskönyvé*nek „lényegesen bővített" kiadása, többszöri utánnyomásban jelenik meg. Cenzúrázatlanul utoljára 1946 körül. Ezen, máig legteljesebb kiadásából válogatva, már jóval a szerző halála után készül, kiegészítésekkel, *Az Ínyes-*

mester éléskamrája – befőzés, házi konzerválás – című összeállítás (Mezőgazdasági Kiadó, 1974).

Az Ínyesmester álnév mögött nem csupán egy páratlanul sikeres gasztronómiai szakírónk-szépírónk, de korának egyik vezető újságírója és lapszerkesztője is rejtőzik. Magyar Elek, régi Zala megyei és somogyi családok sarjaként, Budapesten született 1875-ben. A piaristák főgimnáziumában érettségizett, majd jogi oklevelet szerzett. Újságíróként művészetekkel, várostörténettel, politikával és sporttal egyaránt foglalkozott. A lóversenyek is érdekelték. Cikkeit a *Magyarország*ban, a *Pesti Napló*ban, különféle sportlapokban és másutt tette közzé. Csaknem két évtizeden keresztül – 1936-os nyugdíjazásáig – a *Magyarország* felelős szerkesztője volt. 1940-től Zilahy Lajos kitűnő folyóiratának, a Hídnak a munkatársa. A háború után, élete legvégén a *Képes Figyelő*nek dolgozott. Írásai konyhai dolgokról, a gyomor örömeiről és az ételreceptjei is ezen utóbbi lapokban, továbbá egyes évkönyvekben jelentek meg. S korábban a *Pesti Napló*ban, ahol mintegy tíz éven át egész oldalas vasárnapi rovata volt, *Fejezetek az ínyesmesterség köréből* címmel. A terített asztalok világát egykor karcolatokban is idézte *(Pesti históriák,* 1920). Magyar Elek *Tiszavirágok* címmel saját verseskötetet is publikált, még 1910-ben.

Szakácskönyvünk „1932. karácsony havában" kelt előszavában írja a szerző: Tisztelettel ajánlom jelen munkámat a magyar közönségnek, mely mindig megértette és szerette a jót ételben és italban egyaránt. Ezt a nemes szenvedélyét óhajtom szolgálni, amikor alább hatalmas regimentjét sorakoztatom a jobbnál jobb recepteknek. Nemcsak a nagyszerű magyar konyha vonul fel egész harcedzett haderejével, hanem a nemzetközi elismertetésben vezető francia szakácsművészet legszebb eredményei, az olasz, angol, osztrák, zsidó, szerb és orosz sütés-főzési módok érdekességei is feltárják titkaikat *Az Ínyesmester szakácskönyve* olvasói előtt. (...) Kezdők és haladók, hagyománytisztelők és forradalmárok, szegények és gazdagok, egészségesek és diétások, mind haszonnal forgathatják e kötet lapjait..."

Régi-új fejezete a könyvnek – hiszen fél évszázad valamennyi kiadásából rendre hiányzott – *Az Ínyesmester ételsorai ünnepi, különleges és egyszerű alkalmakra.* Tudja-e még valaki, hogy az egyes kalendáriumi ünnepeken, városaink és falvaink polgári asztalainál milyen ételeket volt szokás felszolgálni? Milyen étrendek illenek

például pünkösd vagy mindenszentek ünnepi asztalaira? A főzési alapanyagok idényjellege, táji kötődési, illetőleg ismertsége-hozzáférhetősége mind lényegesek a helyi tradíciók kialakulásában. Akár az étkezési szokások, esetleges vallási megkötöttségek stb. Hagyományos pünkösd vasárnapi ebéd: libaaprólék-leves sült borsóval, rák ínyes módon, tökfőzelék sertéskarajjal, idei liba tejfölös uborkasalátával, spárga vinegrettmártással, cseresznyés rétes, eperfagylalt tejszínhabbal... S egy másik Ínyesmester ajánlotta ételsor, mindenszentek ünnepéhez, szokásaihoz kapcsolódóan: nyúlleves, töltött kel felvidéki módon, fenyvesmadár krutonokkal és áfonyával gombás rizstalapzaton, „spanyol szél" torta...

A csaknem kétezer ételrecept között színes csevegések, konyhaművészeti eszmefuttatások sora olvasható. Megelevenednek a régi századforduló pesti piacai, meghitt otthonok sültjei-főztjei illatoznak. Megőrzött ízek élednek újra, hírneves vendéglők, kocsmák, boltok étkei és italkülönlegességei tűnnek elő a múltból; húsvéti sonkafőzések, szüretek és disznótorok, régen volt karácsonyok, szilveszter éji malacsütések emlékei idéződnek. Gyakran érdekes historikus, konyhatörténeti adatokkal együtt. „Amikor Pozsonyba utaztam a lóversenyekre – emlékezik Magyar Elek –, soha el nem mulasztottam, hogy jókora csomag diós süteményt hozzak magammal Wendlertől, a nagy hírű pejglisütő mestertől. Wendler boltja ott volt a színház közelében, a Palugyay-féle »Zöldfá«-val szemben (hol akkoriban Sovánka Nándor muzsikált), és különös, jellegzetes formájú pozsonyi patkóival mindig nagy sikerem volt itthon nőismerőseim körében. Most azonban Pozsonyba – ismert okoknál fogva – nem járok, a derék Wendlerrel azt sem tudom, mi lett azóta, s így a valódi pozsonyi patkóval senkinek nem szolgálhatok."

Persze receptekkel igen. Ezek többsége is színes nyelvezetű, élvezetes leírás, már olvasni is jó őket. Ízelítőül íme egy, példaként arra is, hogy az Ínyesmester ételkészítési fortélyai, gyakorlati tanácsai – amelyekre, olvashattuk az imént, már Babits Mihály felesége is rácsodálkozott – mennyire hasznosak, értékesek, lényegre irányulók.

Az ételreceptek között öt évtizedes száműzetés után felbukkan például a *fiumei rántotta;* az is lehet persze, hogy ezen specialitásunk valamely másik szakácskönyvünkben „korszerűsített" néven – mondjuk „rijekai buggyantott tojásként" – vészelte át az időszá-

kot. Találkozhatunk egy *schönbrunni bélszín* nevű étellel is, amit az 1991-es kiadásban „pácolt bélszín" néven sikerült megtalálnunk. A kiadók cenzorai a számukra érthetetlen neveket, kifejezéseket sokszor egyszerűen kihúzták. A türelmes vizsgálódó bizonyára még számos más „érdekességre" is akadna.

Az *Esterházy-rostélyos*nál, a magyar konyha e régi büszkeségénél azonban hosszabban kell időznünk. Ínyesmesterünk útmutatásával az „egyszerűség – nagyszerűség" jegyében mindjárt el is készíthetjük. A jól kivert rostélyosszeleteket „lábasban karikára vágott sárgarépával, petrezselyemgyökérrel és kevés vöröshagymával zsíron, födő alatt puhára pároljuk. Mikor már pirulni kezd, tejfölt öntünk rá, és kicsit még tovább pároljuk..." Rizsköret vagy tört krumpli illik leginkább hozzá. E nagy hírű, Magyarországon és Ausztriában különösen kedvelt ételünk klasszikus földjének Nyugat-Dunántúl, közelebbről az Eszterháza (Fertőd)–Kismarton térség tekinthető. Napjainkban szinte valamennyi helyi értékeket őrző észak-burgenlandi vendélő étlapján megtalálható. E sorok írójának nemrég egy felsőpulyai étteremben életének talán legfinomabb Esterházy-rostélyosát volt szerencséje elfogyasztani; kapribogyókkal, citromszeletkékkel és babérlevéllel tetézték az ízeket.

A fáma szerint a fényűző életmódjáról ismert Esterházy Miklós herceg (1714–1790) valamelyik udvari szakácsa készítette, alkotta meg először, persze az ínyenc herceg javaslatai alapján. (A szintén gourmet Esterházy Pál nevét más ételek őrzik.) „Az egykori Esterházy eszegette a róla elnevezett pecsenyét, amely a világjáró szakácsok révén persze Bécsbe és másfelé is elkerült... Mennyi rostélyost evett meg Esterházy, amíg a világ minden valamirevaló konyhájába eljutott hírneve?" – elmélkedik *A konyha művészete, Esterházy rostélyosai* című elbeszélésében Krúdy Gyula. „Fényes" Miklós herceg nevét halhatatlanná tette még, hogy ő építtette a „magyar Versailles" gyönyörű kastélyát Eszterházán, s zenerajongóként Haydn vendéglátója és támogatója is volt.

Már az újabb időkben, 1949-ben a pesti Esterházy utcát Puskin utcára változtatták. Ezt követően a hírneves magyar étel rendre „Puskin rostélyosként" tűnik fel a hazai étlapokon, és hosszú éveken át a megjelenő szakácskönyvekben is csaknem mindig így szerepel... (A jó humorú, felejthetetlen emlékű Gundel Imre gasztronómus szerint olyan ez, mintha a Sváb-hegy–Szabadság-hegy mintáját a svábbogárra is alkalmaznák.) Az 56-os forradalom utáni

években is csak ritkán neveztetik tisztességes nevén ez a pompás marhahúsétel. Néhány szakácsmesterünk, illetve kiadónk – becsületükre legyen mondva – inkább kihagyták könyvükből az Esterházy-rostélyost, mintsem azt más néven szerepeltessék. (Ez történt az Ínyesmester 1949-es, az immár államosított Athenaeumnál megjelent kiadása esetében is.) Aztán, újabb fejleményként, elmaradozik a Puskin név, s helyette fölbukkan a „fertődi rostélyos". A „logika" hasonló: a „reakciós" nevű Eszterháza község Fertődre történt átkeresztelésén alapszik. A Turós-testvérek az 1960-as szakácskönyvükben – mentő ötletként – a „zöldséges rostélyos" elnevezést használják. Rákóczi János nagy szakácskönyvében (1964) végre az eredeti, hagyományos ételnév tűnik föl. Ezt a „priuszos" – már 1949-ben agyoncenzúrázott – *Ínyesmester-szakácskönyv*nek azonban nem engedte meg a szüntelen éberség. Az 1970-es kiadásába „fertődi rostélyosként" került, de szokatlan módon – a recept *után* és zárójelben – azzal a megjegyzéssel, hogy az étel „Eszterházi rostélyos néven is ismeretes". Sajnos még az 1991-es kiadásban is így, ilyen formában szerepel, de az Esterházy nevet itt legalább már helyesen írták.

Visszapillantásunknak azonban nincs még vége. *Budapesten 1998-ban* megjelenik egy válogatott ételremekekből álló szakácskönyv, az egyik nagy hírlapkiadónál, igen magas példányszámban. Benne az Esterházy-rostélyos receptjével is. Az ételnév korrekt, a leírás kiváló, de mellette szó szerint, *ráadásul végig kiemelten*, ez a „magyarázat" olvasható: „Jó tudni! Ennek az ételnek az eredetije az orosz konyhából származó Puskin rostélyos volt. Ezért, amikor Budapesten az Esterházy utca nevét Puskinra keresztelték, visszakapta az eredeti orosz nevét." Ehhez nincs mit hozzátennünk. E kavarodásért elsősorban nem a szerző – mellesleg megbecsült, régi vendéglős – a felelős. Az emberek sok évtizedes, szinte intézményesített, tudatos megtévesztése, összezavarása – agymosása – vezetett és vezet sajnos ma is ide. Az olvasó talán mosolyog egy ártalmatlan ételnév körüli, hosszúra nyúló komédiázáson (hogy mi mindenre volt idő, pénz, energia ebben az országban!), noha annak „eredményei" – szomorúan tapasztaljuk – még tovább élnek bennünk, velünk.

Ausztriában persze az *Esterházyrostbraten* elnevezés maga a kikezdhetetlen változatlanság; ott el sem hinnék, meg sem értenék

TAMÁSI ÁRON: ÁBEL A RENGETEGBEN
Bánffy Miklós könyvillusztrációja, 1932

e tradicionális ételnevünk körüli ostoba történéseket, sok bonyodalmat.

Török Erzsébet énekművésztől, a kiváló háziasszonytól hallottam, hogy az ő – egyébként szintén megkapó nyelvezetű – szakácskönyv-remekének a kiadatása is mennyi akadályba ütközött, annak megjelenését (Minerva, 1959) milyen hosszú huzavona előzte meg. Receptgyűjteménye ugyanis a sok erdélyi étel miatt „nacionalistának" ítéltetett. Hiába hangsúlyozta, hogy ő odavalósi, a kolozsvári konyha hagyományain nevelkedett... Kossuth-díja sem biztosított elegendő védelmet. A budapesti kiadó az „ideológiailag veszélyes" ételrecepteket, illetőleg elnevezésüket mind törölte.

Még a későbbi, 1968-as bővített kiadásba is csak néhány ételnevet sikerült a neves művésznek visszacsempésznie. Így a „párolt felsál" helyébe a *gidófalvi sültet*, mert a felülvizsgálók e kis háromszéki falut a térképen nem találták...

Ám most inkább örüljünk az Ínyesmester régi-új szakácskönyvének, amelynek még a melléklete is csak örömet okozhat. Beszédes, ritka fotók a múlt század eleji Duna-parti piacról, békebeli boltokról, vendéglőkről, jellegzetes polgári konyháról és ebédlőről. Egy különösen becses, 1930-ban készült csoportképen Magyar Elek áll derűsen a feleségével; s ha már a könyvben a magyarázat hiányos, hadd írjuk ide a közvetlenül körülöttük levő személyiségek nevét mind: József Attila, Schöpflin Aladár, Móricz Zsigmond és Kárpáti Aurél! Ugyancsak értékes fényképek az Ínyesmestert egy disznótoros vacsorán jó barátjával, Gundel Károllyal együtt mutatják. Amikor 1947-ben az Ínyesmester meghalt, Gundel – minden idők legkiválóbb magyar vendéglőse – így búcsúzott tőle: „Magyar Elek nemcsak az ételek fűszerezésére tanított. Ő maga is fűszerezte kulináris írásait: anekdotákkal, hagyományok, régi jóízű történetek felelevenítésével. Írásművészete megengedte, hogy egy-egy kis konyhai tanulmánya valósággal írói műremekként sorakozik egyéb írásai sorába"

(Magyar Elek: Az ínyesmester szakácskönyve. Bp. 2000, Akkord. A változatokat összeállította Kígyós Erzsébet.)

TASNÁDI GÁBOR

EGYNAPOS LÁTOGATÁS PTUJ-POETOVIÓBAN

Jó néhány európai kisvárosnak van sajátos történeti hangulata. Kisváros alatt azt értem, ha építészeti szépsége, értékes látványai viszonylag rövid idő alatt megismerhetők, befogadhatóak. Akár legyen egy nagyobb városnak a magja, akár kicsi maradt önmagában. Sok kedves kisvárost őrzök emlékezetemben, meganynyi megnyerő városképpel. Sajátos művészeti élményt nyújtanak ezek a városképek. Hasonló hatást keltenek az érdeklődőben, mint a vissza-visszacsengő melódiák, kedvenc verssorok vagy csodált festmények, szobrok.

A városkép sajátos építészeti műfaj. Többnyire összetett, mert épített közegből és természeti adottságokból áll. Domborzat, vízpart, növényzet – szép fák, virágos park, sétány fasorral – jól kiegészíthetik az utcák és terek házsorait, a jeles középületeket, a város tornyait. A városképhez nemcsak a természeti háttér, de a magaslati pontokról nyíló kilátás is kötődhet. Az emberek is hozzátartoznak a városképhez: ruházatuk, mozgásuk, hanglejtésük. Az utca forgalma mintegy fűszerezi a szép épülethomlokzatok sorait. Ha Kőszegre gondolok, nemcsak a szép belvárosi templomok és a Jurisics-vár udvarának árkádjai jelennek meg emlékezetemben, hanem a mögöttük térfalat alkotó hegység is. Ha Steyr városra gondolok, a folyó is hozzátartozik, ha Cesky Krumlovra (szubjektíven kijelentve: ez az egyik legszebb közép-európai kisváros), akkor a várost körültekerő Moldva és a magasan fölötte nyíló várkert sétányainak képe is megjelenik előttem. Értékes adottságaival és alkotásaival tehát művészi szintre emelkedhetik a városkép és művészeti élményt jelenthet annak, aki felismeri értékét. Még tegyük hozzá, hogy ez nem kiváltság, mert minden emberben szunnyad az építészeti és természeti látvány értékelhetősége. Ahogy Kodály Zoltán megismertette, sőt talán feltámasztotta egy egész nemzedékben a zene élvezetének lehetőségét, ugyanúgy megismerhető a szép városkép értéke. Szóltunk már erről korábban, most mégis bevezetésként fel akartam mindezt idézni, mielőtt a szép kisvárosok egyik példájára térnénk.

A szlovéniai Ptujról szeretnék szólni. Szólok róla, hogy felkeltsem iránta az érdeklődést, hiszen közel van és könnyen elérhető. Bizonyára sokan már ismerik is. Aki oda ellátogat, vagy átutazásban akár csak fél napra megáll ott és megtekinti, bizonyára emlékezetes marad számára a látvány. Az egykor római Poetovio a Dráva folyó mellett fekszik Szlovéniában. Part menti hegy-kúp oldalában, a hegyet a Herberstein nemzetség ősi vára koronázza. A város a középkortól kezdve évszázadokig Styriához kötődött, német nyelvű lakossága révén Pettau névre hallgatott. Történelme zaklatott, mert a hadak útján állt. A rómaiak Borostyán útja itt keresztezte a Drávát. Rajta kincsek érkeztek a Baltikumból, de seregek is meneteltek Pannóniába. A várból lepillantva érzékelhető, hogy az itt kiszélesedett folyó milyen nagy akadályt jelenthetett az északkeleti tartományokhoz vezető útvonalon. A város idegenforgalmi ismertetője szerint a középkori erődítésre – melynek a Dráva-parton fennmaradt, szépen restaurált henger alakú őrtorony is része – a magyarok elleni véde-

lem miatt volt szükség. Inkább hihető, hogy a törökök miatt sáncolták el magukat, de a török nem érte el várost, noha közel állt hozzá. Hiszen Kanizsa – melyet a török bevett – mindössze 91 km (a régi *Déli vasúti menetrend* szerint). Ez az útviszonylat nemcsak a portyázó agák veszedelmére utal, de arra is, hogy Ptuj az itália-magyarországi összekötő útvonalnak is mindenkor egyik állomása volt. A várost hadi cselekmények nélkül is többször pusztította tűzvész. A 19. században a Habsburg-Monarchia egyre intenzívebben orientálódott az Adria felé, így Pettau vidéke megint felértékelődött. De az 1857-ben elkészült Bécs–Trieszt vasúti fővonal a várost elkerülte, a szomszédos Maribor (Marburg) és Pragersko (Pragerhof) útvonalon haladt a krajnai székhely Lubljana (Laibach) és a Karszt felé. „Csak" a Buda–Trieszt vasútvonal érintette a várost.

A város német kötődéséről tanúskodik – többek között – a mintegy száz éve épített neoreneszánsz-historizáló városháza is. Mérete miatt is kissé bántóan üt el a szép, leginkább barokk stílusú belvárostól, melynek peremén áll. Német lakos azonban itt ma már alig él. A második világháború idején Németország annektálta Krajnát, és az itt élő németeket 1945-ben újraéledt Jugoszláviában hasonló retorziók érték, mint a magyarokat Bácskában. Csak remélhető, hogy az egyesült Európában nemzedékről nemzedékre gyógyulnak ezek az etnikai sebek.

A város építészetileg értékes együttese közel a Drávához kezdődik, és előbb lankásan, majd kissé meredekebben kúszik fel a vár felé. Már a hegy lábánál elkápráztat a nemrég rekonstruált minorita-kolostor. Temploma, kerengője, barokk homlokzata, a háborús sérüléseket is szinte nemesen érzékeltető finom részletei példamutatóan szakszerű műemlékvédelmi munkára utalnak. Meg kell jegyezni, hogy a kolostor közel fekszik az említett vasútvonalhoz, ezért sérülhetett a háborúban, szerencsére a város – úgy tűnik – sértetlen maradt. A kolostorhoz közeli városháza teréről indulhat a látogató a vár oldalában fekvő központhoz. Itt áll a gótikus Szent György-templom. Előtte a barokk toronnyal süvegelt harangtorony, mely egykor az erőd őrtornya volt. Amit tekintélyes méreteivel ez a kampanile ma is tükröz. Mellette épült a klasszicista színház. A belvárosi együttes zamatját az ide három irányból torkolló-érkező, zárt sorban barokk polgárházakkal szegélyezett utcák adják. Nem kevésbé a hegyoldalból a Dráva felé lejtő keskeny lejárók. Végül ide csatlakozik a domonkos-kolostor tekinté-

lyes épülettömbje, értékes bemutatóival. Az utcákon lépten-nyomon mutatkozik az említett történelmi múlt. A muzeális kövekben és tárgyakban Colonia Ulpia Traiana római öröksége, megannyi értékes emléke. Az együttes hatása megkapó.

A belváros felett áll a vár. U-alakú magas tömbje kifelé a várhegygyel tökéletes tájépítészeti harmóniában mutatkozik. Az udvar felől árkádos architektúrája megkapó. Szép panoráma tárul fel a vár előtti teraszról. A Dráva széles, sík ártere mögött – a horvát határ távlatában – a Varasd környékét szegélyező hegylánc ormaira, és a város tetőire és említett tornyaira is nyílik innen rálátás.

A város római kori emlékeinek láttán vetődött fel bennem a gondolat, hogyha ma Kolozsvárt Cluj-Napocának hívják, akkor Pettau-hoz is jobban illenék a Ptuj-Poetovio név. Ami itt azért is indokolt lehetne, mert ez az idegenforgalom figyelmét még jobban felkelthetné.

Ptuj-Poetovio tehát látványosan szép városképekben gazdag. Emlékekben gazdag a környék is, a közelben a Mithrász-kultusznak szentélye is látogatható. Egészében nem is kis város, mert a történeti értékű várhegytől és ennek oldalában elhelyezkedő műemléki együttestől távolabbi bővítésekkel már százezres a lakosság létszáma. Mégis ügyesen simul bele a környező dombos-szőlős vidékbe, ahogy azt a várból nyíló látvány igazolja.

Végül ismétlem, aki a történeti kisvárosok hangulatát, szépségét és építőművészetét kedveli, annak Ptuj meglátogatása nagy élményt jelenthet. A zalai határunktól alig 70 km távolságra. Érdemes egy napot rászánni.

Kubinszky Mihály

PURCARETE ÉS LARS TRIER POKLAI

Az idei évad legizgalmasabb előadását kétségtelenül a Kolozsvári Állami Magyar Színház Puccini-produkciója nyújtotta. Igen, Puccini vígoperája, a *Gianni Schicchi* – a prózai színház interpretálásában. A színészek – persze jobbára remek aktorok, akik jó évtizede bizonyítanak szerte a nagyvilágban is, megannyi fesztiválon – a testi kifejezőerő maximális bevetésével, a pazar rendezői

fantázia sarkallására roppant karakterisztikusan játsszák a rájuk rótt szerepeket. Énekelve, illetve recitálva, lévén hogy e Puccini-operában a többihez képest kevésbé áriáznak. Szerencsére. Így elviselhető és megbocsátható, hogy korántsem profi a mű zenei interpretálása, de nem is ez a cél: hanem a látomásos társadalmi szatíra, eredeti játékmódban, hallatlanul lebilincselő formában. (A Puccini-zenét egy kisebb zenekari formáció játssza, Stollár Xénia átdolgozásában, Incze G. Katalin vezényletével.)

Silviu Purcarete, aki jelenleg Franciaországban él és szerte a világon rendez, több előadásával is vendégszerepelt Budapesten, s talán eddig ez a legteljesebb. Már ami a lét és az emberiség (itt a nagy létszámú, széles család) görbe tükrös ábrázolását illeti. G. Forzano Puccini számára írt librettója a román rendező keze nyomán mulatságos vígopera helyett groteszk-abszurd vízióvá sötétedik.

A frissen elhunyt Buoso Donati örökségére összeszalad a népes család apraja-nagyja, természetesen a gyász álorcája mögött ki-ki a végrendeletre sandít. Purcarete meghosszabbítja a ravatalul szolgáló asztalt, s a tetem után a terítékeket a tort ülők siserehada veszi körül, iszik, pletykál, jóízűen falatozik (díszlet: Helmut Stürmer). A gyertyákkal körülvett holttest mellett fegyelmezetlenül labdázó gyerekek: az érzéketlenségre, közönyre nevelt következő generáció. A némajátékokkal másfél órásra nyújtott (eredetileg ötvenperces) opera voltaképp egyetlen, monumentális halotti tor, egyfajta *nagy zabálás,* amibe nemcsak a közönséges habzsolás fér bele, hanem a mérhetetlen *kapzsiság* is, mely a közelibb-távolibb családtagok egymáshoz való viszonyát hovatovább eltorzítja, s ami a Donati-vagyonra való leplezetlen ácsingózást állítja az előadás középpontjába. Hogy ki mint veti ágyát, azaz hogyan kívánja elérni célját, azt a szereplők köznapi, esetenként igencsak közönséges gesztusaival, sokatmondó színpadi ötletekkel, és egészben véve fergeteges szatírával játszatja el a rendező. A címszereplő Sándor Árpád – mellesleg ő csakugyan operaénekes – mellett, hadd említsük meg Kató Emőke, Bogdán Zsolt, Pataki Adorján nevét.

Az előadás minden perce, mozzanata tökéletesen kimunkált; nincs üresjárat, elkoptatott geg, fölös gesztus, pusztán látványosságra hajazó momentum a színen. Egymásból fakadó, jól megkomponált cselekedetsorozat teszi ki a másfél órás szatirikus színjátékot. Állandó lüktetés, mondhatni hullámverés a játéklelemények

fölbukkanása a színen. Korántsem öncélúan: a kompozíció voltaképp egy filozófus-játékmester persziflázsa az élet és a világ fonákságairól. A hiperbolizált, elrajzolt-szatirizált halotti tor – voltaképp, a mulandósággal, az enyészettel mit sem törődő, élethabzsoló, egymást letipró élősdiség világának nagyszabású metaforája.

A halott Buoso Donati képében a groteszk játékmód mestere, Bíró József a legelképesztőbb abszurditásokra képes, miközben az egyik szereplő – a végrendelet keresésének izgalma közepette – lerángatja a terített asztallal közös ravatalról, s tovább vonszolja, valóságos kísértet-gimnasztikát végez, miközben az örökösödéssel elégedetlen rokonok által a helyére fektetett, eleven széltoló, Gianni Schicchi az előrángatott közjegyzőnek diktálja az új végrendeletet – természetesen, a maga javára –, az elképesztő fordulatok, a csalások „hallatán" egyből föl-fölugrik, mintegy tiltakozását jelezve. Már-már szürreális a tabló, a színészi játék végletesen stilizált, de egészében véve nem távolodik el Puccini – alapjában véve – morbid operájának szüzséjétől (amely valójában Dante Poklának egyik jelenetén alapszik).

Az előadásba a rendező becsempészett egy rejtélyes új szereplőt: elegáns hölgy, talpig feketében, sötét szemüveggel, a családtagoktól elkülönülten ül a színpad sarkában. Végig némán, kívülről szemléli a történetet, csak a végén veszi le fekete fátylát és szőke parókáját: kopasz férfi bújik elő alóla – szemlátomást maga a Halál (Molnár Levente). A Halál, a Memento mori, akire az örökösödés lázában ügyet sem vetnek a családtagok, holott ez az, amire a pénz vészes körforgásának bűvöletében, elvesztésének féltében, még idejében föl kellene figyelniük.

Lars von Trier *Hullámtörés* című kultuszfilmje ragadta meg Guelmino Sándor figyelmét, amikor színre vitte a Magyar Színházban. Kockázatos dolog egy nagy sikerű mozis produkció színpadra tétele, de a rendező szerencsés kézzel nyúlt a témához. A színpadi adaptáció rémülettel vegyes megrendülést vált ki a nem kevéssé brutális előadást végigborzongó nézőből.

Bess, a csekély értelmű leányzó végletes-végzetes szerelmének tragikus történetét hallatlan szuggesztivitással játssza Soltész Bözse, akit többnyire rakoncátlan, kamaszos komikus szerepekben láthattunk korábban. A fiatal színésznő levedli mindennemű kislányos-kamaszos beidegződését, és a nővé érés – emitt tragikus

– folyamatát az idegszálakig lecsupaszítva mutatja föl. A Sinkovits Imre Színpad parányi játékterén roppant leleményesen láttatja az isten háta mögötti, piciny település darabbeli helyszíneit (a forgószínpad és az üvegfalak variált alkalmazásával), a maga vakbuzgó egyházközségével (színpadkép: Szlávik István). A rajongásig vitt szerelembe esett lány imádott férje végzetes balesete után kényszerűen, ám magától értetődően lemond ugyan a lebénult Jan nyújtotta vad testi örömökről, és buzgón ápolja, ám az eltorzult lelkületű férfi arra kényszeríti, hogy másokkal háljon, s az „élményt" részletesen elmesélje neki. Soltész Bözse a fanatikus szerelmes feleség kétségbeejtő lelki deformálódásának útját hátborzongató hitelességgel járja be a döbbent néző szeme láttára. Kényesen egyensúlyozva a kényszer és a testi élvezet – eleinte – tragikus paradoxonjának érzékeltetésében, majd egyre révültebben, szenvedélyesebben süllyedve urának perverz kívánsága nyomán a magát hamisan áldozatnak képzelő nimfomániába.

A végkimenetel csak a tragédia lehet. Öngyilkosság, az erkölcsi mocsárba süppedt, anyja és egyházközsége által kitagadott, hajdan vakbuzgó lány hitének paradox büntetése szellemében: elébe menés a kardok általi, borzalmas fölnyársalásnak, hogy az utolsó jelenetben kereszt alakban lássuk a holttestét. Hátborzongató megváltás.

A rendező mozzanatról mozzanatra juttatja mélyebbre a főszereplő lányt a pokoli örvénylésben, a pokolba vezető út – egy darabig itt is jó szándékkal van kikövezve –, hogy aztán a legmélyebb bugyorból ne legyen visszatérés. Soltész értő, életrevaló, majd halálra váló partnere az előadásban a Jant alakító Fillár István, kitűnő, kemény hitű, kérges szívű anyakarakter Béres Ilona, riasztóan álszent lelkészt kreál pontos sűrítéssel Szélyes Imre. Guelmino Sándor nagy érdeme, a színészek pompás vezetésén túlmenően a lélektani folyamatok bizarr bugyrain átsütő, már-már thrillereket idéző atmoszférakeltés.

Metz Katalin

FÖVENYÓRA

Az idei filmszemle jól kezdődött számomra. Legendásan rosszul tájékozódom, mégis sikerült megtalálnom a sajtóirodát – egy végkiárusítást tartó szőrmeboltban. Ez az elsőre meghökkentő árukapcsolás bizonyára praktikus, hiszen ha a szőrmebolt bezár, az újságírók sem zaklatják tovább a sajtóirodát. Ráadásul, ha valaki a rókagallér mellé még mozijegyet is vesz a feleségének, bizonyára nyert ügye van. A „hely szelleme" jutott eszembe egy röpke pillanatra, de fellengzős gondolataimnak nincs helye a piacgazdaságban, ahol „a mozi magántulajdon". Igen, ez írva van, így a Házirendben.

De a hely szelleme jutott eszembe most már cseppet sem ironikusan, Tolnai Szabolcs *Fövenyóra* című filmjét nézve is. A fiatalnak számító, második játékfilmjét készítő rendező, Danilo Kis életrajzi trilógiája (*Korai bánat; Kert, hamu; Fövenyóra*) és más művei alapján forgatta filmjét. Akik valaha is olvastak Danilo Kist, azt gondolhatják: vállalkozása istenkísértés. De gondolhatjuk azt is, hogy ki, ha nem éppen ő vállalkozhatna a Vajdaság multikulturális, a „nyelv nélküli közös nyelv"-et beszélők világának megmutatására.

„Keresem azokat a történeteket, amelyeken keresztül én is el tudom mondani az élményeimet, és a saját világomról tudok mesélni. Danilo Kis néhány utcával arrébb született és nőtt föl, mint én, az édesapám – Tolnai Ottó – barátja volt, de nemcsak emiatt érdekelt" – mondta egy interjúban a rendező.

A film szerkezete – Andi Sam emlékezik apjára, Eduard Samre és keresi emlékeiben, fantáziájában és a valóságban – ad némi fogódzót az epizódokból építkező film nézőinek. A kerkabarabási gyermekkor szegénységben, üldözöttségben, gyermeki magányosságban telik, s mégis valahogy az az érzésünk, itt még kerek egész a világ.

Az anya mesevilága és a különös-különc apa, „akit a rokonok úgy hívtak, többé itt ne lássam", hiszen „ez egy anarchista, egy pornográf", aki a fiában a megaláztatások ellenére is felmagasodva, felmagasztosulva él, még óvják a kisfiút. A háború traumája, az apa elvesztése már jóvátehetetlen, drasztikus események, amelyek filmi ábrázolását rendkívül érzékenyen, realitást és szürrealitást bravúrosan vegyítve oldja meg Tolnai Szabolcs. Az apa szerepében Slo-

bodan Custic remekel, talán le is játssza a felnőtt Andi Samet alakító Nebojsa Dugalicot, aki csak a megfigyelésre, tétova félmosolyokra szorítkozik. A magyar szereplőgárda epizodistái (Rajhona Ádám, Nagy Mari, Lázár Kati) kitűnően illeszkednek a soknemzetiségű stábba. Naturálisabbak, földhözragadtabbak, bár jelzésszerűségükben is találóak a belgrádi hatvanas évek értelmiségi pezsgését, vitáit, a még lappangó nacionalizmust idéző jelenetek. S itt érhető tetten némi didaxis is, amely Danilo Kis helyét hivatott kijelölni az irodalomban. „A nyelv, amelyen álmodsz, a tied, s ha felharsannak a nacionalizmus trombitái, ide vagy oda kell állni... Remekművet írtál, és érzik, hogy már nem tartozol közéjük."

A párizsi színházi jelenet abszurdja megint más hang, mégsem zavaró. A film záró epizódja az apa felbukkanásával a tengerparti hotelben, és eltűnése a toalettben, majd a fiú bekerülése a pszichiátriára – mindez szűkszavúságában is kitűnő, egészen nagy filmekre emlékeztető. A film fekete-fehér, s úgy érezzük, nem is lehetne más. Pohárnok Gergely operatőr, aki megteheti, hogy csak akkor vállaljon el egy filmet, ha a forgatókönyvet olvasva úgy érzi, annak a filmnek mindenképpen el kell készülnie; remekel a mindent átható, eluralkodó félelem, a lélekölő kiszolgáltatottság megjelenítésében. A természet, miképpen az emberi, társadalmi környezet, cseppet sem misztifikált, inkább kiábrándítóan, józanul szürke, mint József Attila oly sok külvárosi versében.

Jól kezdődött számomra a filmszemle: nemcsak a már említett okból, hanem – főként – azért, mert elsőként a *Fövenyórát* láttam, amiről én is úgy érzem, az a film, aminek mindenképpen el kellett készülnie. Egyenetlenségei, hibái ellenére mondom ezt, mert képes visszaadni a magyar film önbecsülését. Mert olyan értéktelenségzavar bontakozott ki a szemle néhány napjában, amelyben az a másfél óra, amíg ezt a filmet néztem, felüdülést jelentett. S mondanom sem kell, ez volt a legolcsóbb, legtöbb nehézség és akadály között, csak az alkotók heroikus erőfeszítése árán elkészült alkotás. S bár Pohárnok Gergely ismét megkapta a legjobb operatőrnek járó díjat (Fliegauf Benedek *Tejút*ját is ő fényképezte), a *Fövenyóra* dermesztően aktuális Danilo Kis-i világáról, mondanivalójáról szó sem esett. Nem volt elég felszínes, harsány vagy pornográf ahhoz, hogy közbeszéd tárgya lehessen.

Tóth Klára

NÉMET BIZONYTALANSÁGOK

Feje tetejére készül állni a német belpolitika – legalábbis ami egyik tradicionális fő erejét, a szociáldemokrata pártot illeti. Nehéz megmondani, milyen kisördög kotyogtatta ki Kurt Beck SPD-pártelnökkel közvetlenül a február 24-i hamburgi képviselő-testületi választások előtt azt az ötletet, hogy az előző heti tartománygyűlési választásokon Hessenben csaknem győztes szociáldemokrata vezető, Andrea Ypsilanti, választassa magát a „Baloldal" (Die Linke) segítségével miniszterelnökké.

A hesseni választások nem produkáltak egyértelmű eredményt. Roland Koch eddigi kereszténydemokrata miniszterelnök elvesztette abszolút többségét, amit óhajtott koalíciós partnerével, a liberálisokkal (FDP) sem tud elérni. Ellenfele, Ypsilanti asszony számára viszont csak a Baloldal és a zöldek segítségével szerezhető meg a miniszterelnöki poszt (a „közlekedési lámpa" koalíció, azaz piros-sárga-zöld elől a liberálisok egyértelműen elzárkóztak), a választási kampány alatt azonban kategorikusan kizárt minden együttműködést a Baloldallal. Más szóval Ypsilantinak két alternatívája maradt: vagy szószegéssel szociáldemokrata–zöld kisebbségi kormány miniszterelnökévé választatja magát a Baloldal segítségével, vagy megtartja szavát és marad ellenzékben. A Baloldal – keleten az exkommunisták miliöpártja, nyugaton Schröder reformprogramja által frusztrált exszociáldemokraták és a kommunista spektrum ómoszkovita elemeinek meglehetősen vegyes hada – azonnal fel is ajánlkozott kengyeltartónak, amit Ypsilanti rövid habozás után elfogadott.

Ypsilanti tehát már nyeregben érezte magát, amikor váratlan fordulat következett be: egy berlini származású hesseni SPD-képviselőnő, Dagmar Metzger, akinek családja szenvedett a keletnémet kommunista uralom alatt, bejelentette, hogy lelkiismereti okokból nem hajlandó Ypsilanti asszonyra adni szavazatát a miniszterelnök-választásnál. Ypsilanti megválasztása ezzel újfent bizonytalanná vált. A hesseni szociáldemokrata berkekben erre elszabadult a pokol: kígyót-békát kiabáltak Metzgerre, árulónak bélyegezték, és megpróbálták rávenni a lemondásra képviselői mandátumáról – a megfigyelő óhatatlanul is az ötvenes évek rossz emlékű fordulatára gondol: „elbeszélgettek az elvtársnővel". Az események

ezután olyan mértékben felpörögtek, hogy e cikk keretében már nem követhetőek – mindenesetre a kézirat lezárásakor Ypsilanti és párvezére, Beck elálltak a Baloldal segítségével megválasztandó SPD-zöld kisebbségi kormány gondolatától, nagymérvű tanácstalanságot és zavart hagyva hátra a szociáldemokrata pártban.

Mondani sem kell, hogy a hamburgi választási kampányban Ole von Beust kereszténydemokrata polgármesternek ajándékszámba ment az SPD-n belül azonnal kitört vita a Baloldalhoz való viszonyról. Közvetlenül a választás után Michael Naumann szociáldemokrata csúcsjelölt lényegében azzal vádolta Beck pártvezért, hogy neki köszönheti rossz választási eredményét.

A felszínes pártpolitikai taktikázás mögött súlyosabb kérdések lapulnak. Az egyik kérdés a Baloldallal szemben elfoglalandó szociáldemokrata álláspont történelmi dimenziója. Az SPD a német politika leghosszabb töretlen demokratikus és jogállami tradíciójú pártja. A weimari demokráciát jól-rosszul (inkább rosszul) hordozó pártok közül egyedül az SPD képviselői szavaztak 1933-ban a nácikat végleg nyeregbe hozó „Ermächtigungsgesetz" ellen, tekintet nélkül saját személyes biztonságuk akkor már súlyos fenyegetettségére. A szociáldemokraták lettek a háború után az orosz megszállási övezetben a kommunista kényszer-pártegyesítés áldozatai, sokan közülük éppencsak szabadulva a nácik börtöneiből a kommunisták börtöneiben kötöttek ki. Nyugaton az SPD a godesbergi programmal sikeresen a modern, néppárti koncepciójú középbal politika útjára lépett. Szabad-e, lehet-e ilyen pártnak egy olyan párttal együttműködnie, amelyben többé-kevésbé a kommunisták a hangadók? A „bűnbeesés" ugyan a keleti tartományokban rég megtörtént, de itt úgy-ahogy még lehet az utódpárt erős regionális szerepével indokolni a tartományi szinten kötött koalíciókat. Koalícióra léphet-e viszont a nyugati tartományok valamelyikében az SPD azzal a Baloldallal, amelynek Oskar Lafontaine volt SPD-pártelnök a vezére, aki a xenofóbiáig bezárólag nem riad vissza a demagógiától?

A másik alapvető kérdés a német pártrendszer folyamatban levő átrendeződése. Hosszú ideig, a hatvanas–hetvenes években, lényegében három politikai erő szerepelt a szövetségi parlamentben: a balközép SPD, a jobbközép CDU/CSU és a kettő között a liberális FDP. Ebből három koalíciós lehetőség adódott: a CDU/CSU–FDP koalíció, az SPD–FDP koalíció és végül a CDU/

CSU–SPD nagykoalíció. Mind a három lehetőséget végigjátszotta a politika – a nagykoalíció rövid, 1966-69 közötti korszaka, utólag szemlélve, afféle csuklópontnak bizonyult a hatalmi átmenetben a kereszténydemokraták vezette kormányoktól a szociáldemokrata vezetésű kormányokig egészen 1982-ig. Hacsak nem a nagykoalíció kivételes esete lépett fel, de facto mindig az 5–10 százaléknyi szavazat közt ingadozó liberálisok döntötték el, hogy melyik nagy néppárt fog kormányra kerülni.

Ezt az „ingaóra"-sémát már a nyolcvanas években megdöntötte a zöldek belépése a képbe. A szociáldemokraták sokáig úgy tekintettek a zöldekre, mint saját, kvázi természetadta szövetségeseikre. Mivel a zöldek egyik gyökere valóban baloldali, sőt részben szélsőbaloldali körökben keresendő (NATO-ellenes „békemozgalom", trockista, maoista és egyéb kommunista csoportok), és sokáig ez az irányzat dominált, háttérbe szorult a másik gyökér: értékkonzervatív, a teremtés iránti keresztény felelősség által indíttatott csoportok fellépése környezetvédelmi célok érdekében. Csaknem feledésbe merült, hogy a zöldek egyik alapító tagja Herbert Gruhl, a CDU-ból kilépett képviselő volt, aki már a hetvenes években *Ein Planet wird geplündert* (*Egy bolygó kifosztása*) című könyvével a zöldek egyik programatikus pamfletjének szerzőjévé lett. Azóta évtizedek teltek el, és sokan a hajdan szélsőségekre hajlamos zöldek közül hihetetlenül gyorsan beépültek az establishmentbe – olyan gyorsan, hogy a „született" konzervatív megfigyelő néha a szemét dörzsöli, vajon jól lát-e, és azon elmélkedik, mi lehetett az erősebb: a burzsoázia diszkrét bája vagy a húsosfazekak vonzereje? Akárhogy is: az SPD–zöld koalíció árnyékában felnőtt egy új, pragmatikus és részben értékkonzervatív zöld generáció, melynek nem okoz alapvető problémát koalícióra lépni a CDU-val. Ezek a tényezők vezetnek Hamburgban az első tartományi szintű kereszténydemokrata–zöld koalícióhoz, ami a szövetségi politika szempontjából rendkívül fontos: kitörési pontot kínál a CDU/CSU-nak az eddigi egyopciós, a liberálisokra korlátozott helyzetből, felcsillantva egy új strukturális polgári többség lehetőségét.

A szociáldemokraták helyzete egyre bonyolultabb. Miközben a zöldek immár nem minden esetben automatikusan szövetségesek, valahogy viszonyulniuk kell a Baloldalhoz. A Schröder-féle „Agenda 2010" ellenzőiből az ex-SED–PDS utódpárt szervezeti

potenciáljával kombinált Baloldal hirtelen a választóközönség eddig szétszórt tiltakozó hajlamú részének gyűjtőmedencéjévé vált. A hagyományosan korporatista berendezkedésű német társadalomban látensen mindig is fennállt az averzió a kapitalizmussal szemben. Ezt az ellenérzést a „rajnai kapitalizmus" sikertörténete és az elrettentő reálszocialista példa jelenléte a saját, megosztott országban sokáig elnémította. Ma már azonban az utóbbira a fiatal generáció alig emlékszik saját tapasztalatból, az előbbit pedig megtépázta a globalizáció – akkor is, ha összességében Németország a globalizáció nyertesei közt található. Tény viszont az, hogy a vagyonból és a munkából származó jövedelmek közötti olló egyre inkább az előbbiek javára nyílik, ami érthető módon sérti olyanok szociális igazságérzetét is, akik alapjában véve nem szimpatizálnak a kommunistákkal. Meinhard Miegel szerint (*Die deformierte Gesellschaft*, Berlin 2003, 162.) a kilencvenes években a pénzvagyon 90%-át a társadalom felső 50%-a birtokolta. Mindehhez hozzájárul és kapóra jön a Baloldalnak, hogy a gazdasági vezetők egy része erkölcsileg nincs helyzete magaslatán, mint azt a liechtensteini alapítványokba a fiskus elől átmentett tetemes összegek története mutatja.

Két kitörési pont kínálkozik a polgári jobbközép esélyeként arra, hogy a társadalom egy része által szubjektíven érzékelt igazságtalanságot felszámolja. Az egyik korántsem új, de még mindig messze nem kellő súllyal szerepel a német politikában: a „kiművelt emberfők" ügye, a társadalomba integrálódás és felemelkedés esélye a tanulás, oktatás eddiginél sokkal intenzívebb támogatásával. A másik: az előbb említett jövedelmi olló nyílásának csökkentése a munkavállalók széles rétegeinek produktív tulajdonhoz juttatása révén – természetesen nem kommunista stílusú kisajátítással vagy drasztikus újraelosztással, mert ez utóbbi magát a felhalmozási hajlamot teszi tönkre, amit pedig éppen a globalizáció körülményei között a társadalom semmiképpen sem engedhet meg magának. Az ötlet szintén nem új, bár részleteiben továbbra is új megoldásokra van szükség, ami komoly kihívás a konzervatívok innovációs képessége számára. A háború utáni Nyugat-Németországban több kormány is nekifutott ennek, majd csekély részeredmények után a szakszervezeti funkcionáriusok konok ellenállásába ütközött, akiknek eszük ágában sem volt (adott esetben fölöslegessé téve saját pozíciójukat) saját védenceikből kiskapitalistákat formálni. Más szóval: noha a polgári oldal

is mulasztott, tevőlegesen a szociáldemokratákkal szorosan összefonódott szakszervezeteket terheli a felelősség egy része nemcsak a termelő vagyon valóban igazságtalan elosztásáért, hanem a kommunisták visszatéréséért is. Nem ártana ezen elgondolkozniuk.

Brenner János

KÉT HÓNAPOS ÉJSZAKA A NÉPSZAVAZÁS UTÁN

Akkor még minden csupa móka és kacagás volt. Különösen az aratott nagy sikert, amikor a vidor táncos imigyen szóla a népszavazás előestéjén: „én megmondom, mi lesz március kilencedike után: március tizedike!"

Az országgyűlési jegyzőkönyvek stílusában rögzíthetjük: *derültség, viharos taps a baloldalon* (tegyük hozzá: a jobboldal nem volt képviselve). A derűt aztán a valóságban is valami viharos követte, de előtte még olimpiakvótáról lemaradt rögbicsapatként vonult az MSZP-vezérkar a kudarcot hozó estén hívei előtt színpadra, hogy remegő szájú összeborulással fejezze ki összetartozását, egymással, híveivel. (A kettő egyre inkább azonos halmazt jelent.)

Március 9-én azonban megállt az idő: a kipukkadt légvár daliái azóta is önmagukat keresik. Merthogy az az ábrándokból táplálkozó magabiztosság, amely odáig a kormányt, mindenekelőtt a kormányfőt jellemezte (a mögötte álló frakciót, pártot, szavazókat egyre kevésbé!), egy csapásra odalett. A naptár ugyan másnap tényleg tizedikét mutatott, de a politikai mozgások valahogy belefagytak a 9-i késő este dermedtségébe. Mármint azok a mozgások, amelyek a politikai élet pozitív változásai felé mutatnának. Igaz, ilyesmit korábban sem nagyon láttunk, noha e lap hasábjain Bod Péter Ákos teljes joggal szögezte le, hogy most jön, ami még nem volt: a kormány kormányozni fog. Nem az ő igazát vonja kétségbe az, hogy ez elmaradt: a kormány próbálkozott, de nem volt rá képes. És amit most látunk, az sem valódi mozgás. Mert ugyan a látvány egy hajrázó sprinter vehemenciáját idézi, de ez csak helybenfutás.

E sorok írásáig két hónap telt el azóta, hogy a Fidesz előre ezerszer lesajnált népszavazási kezdeményezése célhoz ért, és a társadalom elutasításának látványos kifejezésével megrendítő ütést mért a kormányfő önhergelő optimizmusára.

Azóta elmúlt két hónap, és mindennap sok minden történt. Ám e történések nyomán lényegében nem változott a kormány és a magyar társadalom helyzete: az elmúlt két hónapban a vibráló látvány ellenére még nem történt semmi.

A látszateseményekkezdetén a kormányfő eltanácsolta posztjáról a szabaddemokrata egészségügyi minisztert, mire a korábban miniszterségről eltanácsolt SZDSZ-elnök a koalíciót tanácsolta el. A világ legtöbb részén a koalícióból való ilyetén kilépés jobbára a kormány bukását okozza, idő előtti választások kiírására kerül sor. Feltéve, ha a koalíció *valóban* koalíció, és a kormányt odahagyó párt *valóban* ellenzékbe vonul. Az elmúlt években e hasábokon többször is olvasható volt az a vélemény, mely szerint *a látszólag szövetséges két párt valójában egy*. Ám, ahogyan jó néhány autóipari konszern tökéletesen azonos műszaki tartalmú járműveit különböző karosszériával, más márkanév alatt hozza forgalomba, itt is azonos politikai-ideológiai tartalmú alakulatok jelennek meg eltérő külsővel. Az ok ugyanaz: a marketing. A látszólagos különbözés által több vásárló-szavazó nyerhető meg. Az azonban nem képzelhető el, hogy az adott cégcsoport márkái egymásnak ténylegesen versenytársai legyenek.

Vagyis ez a koalíció a valóságban nem szakadhatott, merthogy valóságosan nem létezett – akármit hittek is a jámbor, eszméikben *hinni akaró*, és ezért könnyen hívő szavazóik. Meglehet, 1994-ben még valóban két párt egyezett meg, és a kettejük közt kibontakozó viták tényleges politikai feszültségeket fejeztek ki. De az SZDSZ (attól a pillanattól kezdve, hogy a „Horn Gyulával soha" jelszót a „ha kell, Hornnal is"-ra váltotta) már egy évtizede félreérthetetlenül fölszámolta az önálló liberális alternatívát, azért, hogy az MSZP gond nélkül megvalósíthassa neoliberális gazdaságpolitikáját, és kiszorítsa a maga politikacsinálói közül a párt átnevezési manőverei közt is megörökölt baloldaliságot, a szociális gondolkodást. (Ennek a lépésnek tragikus következményeiről egyszer még kellene írni.)

A magyar politikai élet ilyenformán kettészakadt. Van egy jobboldala, meglehetősen bonyolult szerkezettel, áramlatokkal, amely-

TAMÁSI ÁRON: ÁBEL AZ ORSZÁGBAN
Bánffy Miklós könyvillusztrációja, 1933

ben konzervatív, ősszociáldemokrata (!), nemzeti, nemzeti liberális, kereszténydemokrata és más áramlatok jelennek meg, és van egy szerkezettelen, jobb híján baloldalnak nevezett kontrajobboldala, amelyben az említett neoliberális mag az egyedül azonosítható.

Amiből az is következik, hogy a kormányzási válság tényleges tartalma nem a pártpolitikai feszültség, hanem a baloldali hatalmi holding 1992–1994 után létrejött egyensúlyának bomlása. Ez pedig azt jelenti, hogy ez a válság nem oldható meg pártpolitikai eszközökkel, hiszen tartalma nem vezethető le a pártpolitikából. Ennek ellenére igaz, hogy a formálisan valóban koalíciót alkotó kormányoldal kezdetektől meglévő feszültségei olyan nyílt kifejezési for-

mát kaptak, amely sokáig elképzelhetetlen volt (és a vége még az is lehet, hogy az SZDSZ-ből ismét párt alakul).

Hogyan is született ez az összefogás? Valahogy úgy, hogy a demokratikus kormányzás első ciklusa közepe körül a korábbi hatalomgyakorlók fölmérték: amennyiben egymással versenyeznek, a rettegett nemzeti és polgári erőcsoportok konszolidálhatják hatalmukat. Ezzel nemcsak (politikai) *rendszerváltás*, hanem (társadalmi) *rendszerváltozás* is végbemehet az országban. Ez pedig felülírta volna az MSZMP-ben, illetve az MSZMP homályos hátországában kiagyalt forgatókönyvet (amit az MDF 1990-es győzelme amúgy is keresztezni látszott). Vagyis azt, hogy a korábbi politikai hatalom vezetői és derékhada a gazdasági hatalom megszerzésével menti át magát. Az azonos érdekű és egymást átfedő kapcsolati hálójú csoportok nyilvános összebékéltetése a Demokratikus Charta keretében, a szimbolikus politizálás eszközeivel történt meg. Így aztán összenőtt, ami összetartozott – és megnyílt az esély a zavaros privatizációval szerzett gazdasági erőnek politikai hatalommá visszaforgatására, és *kizárólagossá* tételére. (Ennek a manővernek félelmetes következményeit máig nem mérte föl a liberális párt körüli elit értelmiségi csoport, amelyet a mögötte meghúzódó pragmatikus hatalommentők törekvéseik álcázásra használtak.)

Így, amikor Horn Gyula, látszólag ok nélkül, úgymond koalíciót kötött a liberálisokkal, egyfelől csak realizált egy korábban látványosan még be nem vallott kapcsolatot, másfelől a választásokon magát túlnyert MSZP belső erőviszonyainak átalakításához szüksége lett az SZDSZ-es segédcsapatokra. Ahhoz ugyanis, hogy az egykori MSZMP (igaz, manipulatív) baloldaliságába gyökerezett mezei hadakat a politikai döntések közeléből eltávolítsa, nem volt elég az MSZP-n belüli neoliberális exapparátcsikok ereje, azokat a korábban oly erősnek mutatkozó liberálisok közül-mögül a maga céljai mögé föl kellett vonultatnia. A manőver sikerült, de a párt megroppant: elvesztette ideológiáját, szociális értékrendjének mítosza szétesett. El is vesztette a következő választásokat – hogy aztán a „szociális rendszerváltás", „a több pénzt az embereknek" jelszavakkal és az Orbán-fóbiával teremtsen magának új legitimitást. Ez a manőver is sikerült: ám most a valóság lázadt fel…

Horn tehát 1994 után elérte a célját. A legközvetlenebb gazdasági (és *így* hatalmi!) érdekekre épülő titkos pártfúzió által stabi-

lizálódott és megerősödött az állampárti forgatókönyvek alapján kivételes gazdasági erőt fölhalmozó legújabb *osztály* hatalma.

Erre épült a továbbiakban a neoliberális gazdaságpolitika és ideológia tobzódása, az akkor még jelentős közvagyon kótyavetyéje és széthordása. Ennek nyomán létrejött az a „baloldali érzelmű nagytőkés" csoport, amelynek kialakítása – mint egy akkoriban megjelent Békesi László-interjú egy elgurult mondatából tudjuk – a Horn-féle privatizációs (ezen keresztül társadalom-) politika egyik fő célja volt.

Csakhogy azóta sok minden változott. Pontosabban bizonyos folyamatok egyre teljesebb formában bukkantak elő. Horn számára a „baloldali érzelmek" még valóban sokat jelentettek. Az általa e vonzáskörbe tartozónak vélt tőketulajdonosok számára mind a hagyományos baloldaliság, mind az érzelmek közömbösek. A hatalmi és gazdasági erőcsoportokat kizárólagosan hatalmi és gazdasági érdekeik határozzák meg (részben az e körben is lezajlott generációváltásból következően is). A baloldaliság ebben az összefüggésben nem ideológiai-politikai tartalmakat, hanem a pártállam haszonélvezői köréhez való valamiféle kapcsolódást jelent. (Ezért kerül oly gyakran elő a mai kormánykörök politikai genezisének áttekintésekor az egykori KISZ KB emlegetése.)

Mindez tökéletesen alkalmas alap volna ahhoz, hogy a kétosztatú magyar politikai rendszer mai kormányzati térfelén teljes legyen a béke. Ám ez kevés: a választásokon tömegtámogatásra is szükség van. Március 9-én kiderült, hogy ez reménytelenül elveszett. A párt még visszanyerheti, de az a politika, ami összetartja, nem. Vagyis: alapvető változásokra van szükség – még akkor is, ha ennek e pillanatban nem adottak a feltételei.

De ennél is nagyobb a baj, és ez már nemcsak a kormányoldalé. Kiderült, és ezt már nem lehetett elkenni, letagadni, elhazudni, hogy a kormányzati teljesítmény elégtelen. Olyannyira, hogy ezzel a kormányzó erőknek is szembe kell nézniük, hiszen az eredmény tragikus voltát ők is a bőrükön érzik. És március 9. után már önmaguk előtt sem titkolhatják el.

A 2002 utáni hatalomgyakorlás tehát már nemcsak ellenzéki nézőpontból hibák és kudarcok kazla, hanem a kormány mögötti lobbik felől nézve is. No, nem azért, mert jelentős társadalmi csoportok jutottak a megélhetési válság közelébe, s hogy az alacsonyabb jövedelműek egyre kétségbeesettebb küzdelmet folytatnak

a leszakadás ellen. Azért, mert a folyamatos destabilizáció azt a rendszert fenyegeti, amelyik a kormány mögötti érdekcsoportoknak korlátlanul juttatott pénzt, pipát, paripát. A mostani válság azért robbant ki, mert a hatalmi rendszer élén állóknak komolyan kellett venniük azt az üzenetet, amelyet a népszavazási eredmény jelzett. *Azt, hogy elég volt.*

Hogy elég volt, azt minden valamirevaló elemző, elsősorban közgazdász, gazdaságpolitikus, pénzügyi szakértő évek óta tudja. Azóta nyilvánvaló, hogy a „jóléti rendszerváltás" fedőnevű szélhámosság keretében néhány hónap lefolyása során sikerült elherdálni évek erőfeszítéseinek eredményeit és elherdálni a jövőt. A választók többségét meg lehetett téveszteni, de a valóság az volt, ami. El lehetett ezt tagadni, a hazugság mint taktikai eszköz bevált a 2006-os kampányban, különösen azért, mert az ellentábor kampánya („Roszszabbul élünk!") az *egyetlen* olyan elemet támadta, amelyben a Medgyessy–Gyurcsány-kormány hivatkozhatott előrelépésre: a nagy többség jobban élt. (A hibás kampányszlogen szempontjából nézve közömbös, hogy milyen fenyegető következmények – katasztrofális mértékű eladósodás, tarts egyensúlyvesztés stb. – árán.)

Most azonban nincs tovább. Ez nem erkölcsi, nem szociális, nem pártpolitikai kérdés. Ezt nem lehet letagadni, nem lehet központi pártrendezvénynek maszkírozott nyugdíjasfórumon táncikálva-tekeregve néhány jónak vélt poénnal, a szebb jövő jelszavával elintézni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez az út nem vezet sikerek felé. (Csak azért nem mondható, hogy sehova sem vezet, mert az összeomlás mégiscsak valami…)

Genetikusan kódolt parancs, hogy az élőlények ragaszkodjanak elért pozíciójukhoz, így a kormányerők a kormányzáshoz. Ám az emberré válás lényege, hogy esetenként magasabb érdekek is vannak, mint az ösztönvilág, a zsigeri kényszerek parancsa. Sőt az is előfordulhat, hogy éppen a pozíciók őrzése diktál visszavonulót. E szempontok ereje látszik megjelenni az utóbbi hetekben: a kormányhatalomhoz való szenvedélyes ragaszkodás (egyébként saját maga által emelt!) akadályokba ütközik.

Az SZDSZ-es és az MSZP-s gazdasági, politikai, szellemi hátország-összefonódásai, öröklött kapcsolatrendszerük a krízishelyzetben már nem elég erős. A hibás politika és a koncepcionális alkalmatlanság okán zsugorodó terükben szükségszerűen több a konfliktus, a bomlási folyamatok erősödnek meg.

Már régóta nincs értelme pártok hátországáról, klientúrájáról beszélni, hiszen a dolog (talán éppen a Horn-ciklus idején) megfordult: nem a politika a centrum, amelynek a gazdaságban klientúrája van, hanem megfordítva. (Ha úgy tetszik, ez a fordulat a rendszerváltás egyik legfontosabb következménye.) Amiből az következik, hogy az egyre mélyülő és egyre reménytelenebbé váló válság szembefordít érdekcsoportokat, végül a kormányzó erők mögötti egység szétesik. Ez történt most: természetes, hogy a szakadás pártpolitikai formában is megmutatkozik. Ám a koalíciós válságnak nevezett villámtréfából tragikomédiává mélyülő, és tragikus következmények árnyát felidéző események mögöttese nem háttér, hanem *erőtér*.

És ezért olyan aggasztó, hogy két hónap óta egy helyben, még mindig március idusa előtt járunk.

Még nem tudjuk, mit hoz a holnap, nem tudjuk, mikorra múlik el március 9. naptárilag tovább lapozott, de máig (e sorok május 11-én zárultak) tartó éjszakájának sötétje.

Gáspár G. János

REFORM?

Ártatlan szó, semmiről nem tehet. Mégis sűrűn visszaéltek vele, nem csoda, hogy sokan összerezzennek, ha hallják. Latin eredetű, az idegen nyelvekben járatlan nagy magyar többség is ismeri. *Re-form*: átalakítás, átformálás, módosítás, változtatás, megújítás. Lásd még: reformkorszak.

Volt reformkorszakunk, nem is egy. Az 1848-as forradalmat megelőzőről az iskolában tanultunk. Nyilván sokkal többen vannak, akik a reformkorszak hallatán nem a magyar nemesi osztály távlatosan gondolkozó, önérdekein felülemelkedni képes történelmi alakjaira asszociálnak, hanem inkább az új gazdasági mechanizmusra, az 1968 körüli és utáni intézkedésekre. A reformközgazdászokra. A hatékonyabb és ésszerűbb szocialista népgazdaság ígéretére, a gyakorlatban pedig az árak kiigazítására (értsd: áremelésre), a kisvállalkozások legalizálására (értsd: a rosszul fizetett tanár és mérnök elmehetett taxizni), a gmk-ra: a gyárban a mun-

kaidőn kívül külön pénzért megcsinálták azt, amit nem sikerül elvégezni a főmunkaidőben. A reform révén az önkizsákmányolás legális lett (akkor még nem volt unió a maga európai normáival).

Reformközgazdász – különös szó, mintha lenne reformtalan közgazdász. Az ideáltipikus reformközgazdász valaha hitt a társadalmi haladás élcsapatában és a központi tervgazdaság fölényében, de csalódott, és nem sok idő múlva piaci elemeket ajánlott a rendszer feljavítására. A nyugati akadémiai és politikai körök egy időben kedvelték a magyar reformközgazdász-iskolát; bonyolult volt, de ígéretesebb, mint a szovjet ortodoxia. A megreformált szocializmus azonban – ma, a következmények felől egyre tisztábban látni – nem vált érdemben hatékonyabbá. A piaci reformer Jugoszlávia, a nyugati hitelekre rászokó szocialista Magyarország és Lengyelország az 1980-as évekre jócskán eladósodott, a politikai rendszerből fakadó bürokratizmus és hatékonytalanság mellé szert tett inflációra is.

Nálunk az emberek számára a reform mindinkább azt jelentette, hogy közgazdasági szakszavakkal operáló bonyolult magyarázatok közepette újabb szabályokat, magasabb árakat jelentenek be a hatóságok. Reform az, hogy ugyanazok ígérnek valamikori javulást, akik nem sokkal azelőtt a nehezedő helyzetre és a külső tényezőkre (a nemzetközi cserearányok romlására, az olajár drágulására) hivatkozva az eggyel korábbi reform szükségességét is megmagyarázták.

Azután jött a rendszer megváltozása: tényleg drasztikusan átalakultak a foglalkoztatási arányok, a tulajdoni viszonyok, az ország külső körülményei. Az egyik kemény intézkedés követte a másikat, iparágak tűntek el, más iparágak tűntek fel, gyárak zártak be és új cégnevek jelentek meg hazánkban. Ezenközben kevesebb szó esett reformokról, és mintha kimentek volna a divatból a reformközgazdászok.

Más kultúrában más a reform szó jelentése. Csak példának említem, hogy 1995-ben két külföldi kutató érdekes interjúkötetet jelentetett meg (Blejer–Coricelli: *The Making of Economic Reform in Eastern Europe*). Kelet-Európa három úgymond „vezető reformere" nyilatkozott: valójában a cseh Václav Klaus, a lengyel Leszek Balczerowicz és jómagam. Az angol nyelvű kötet elég lazán bánt a földrajzzal (mi legalábbis máshova szoktuk helyezni Kelet-Európát), és kétely nélkül használta a reform kifejezést a rendszer-

változás (változtatás) helyett. A könyvet – kibővítve – kiadta a Széphalom Könyvműhely 1997-ben *(Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában)*: a magyar cím helyreütötte az eredeti mű fogalmi hibáit. Illetve hiba vagy sem, Londonból nézve a mi térségünk valóban tekinthető Kelet-Európának, és a velünk megeső rendszerváltozást lehet „reform" néven nevezni.

A szóban forgó könyv magyar változatát használom az oktatásban. Hiszen a rendszerváltozás immár részben történelemmé vált, tananyaggá érett. Felnőtt egy új generáció, amely a politikai rendszerváltozás kezdete óta szocializálódott, vagyis az előző rendszerről nincs közvetlen emléke. Ami keveset tud, azt a családon, az idősebb kollégákon és a médián keresztül tudhatja. Bizony, ez a kevéske tudás nem könnyíti meg az eligazodást az élet ügyeiben. A közügyek iránti érdeklődés ma minden korosztályban kisebb, mint volt a rendszerváltoztató időszak kezdetén (ami rendjén is lenne), és különösen ingatag a fiatalok között. Ez viszont azért nincs rendjén, mert logikus lenne, ha a magyar társadalom előtt álló újabb feladatok megoldásában pontosan az a generáció vállalna aktív szerepet, amelyet nem húz vissza koloncként az előző rendszerből örökölt mentális teher.

Mik ezek a feladatok? Bizony nem mások, mint amiket a nyugati szakmai és politikai körök reformként emlegetnek: a közoktatás, az egészségügyi ellátás, a nyugdíjrendszer, a jóléti rendszer átalakítása, a munka világának átrendeződése, a tudáshoz és tanuláshoz fűződő viszonyaink átalakulása, a természeti környezettel való együttélésünk új szabályainak elsajátítása. A munkahely fogalmának változása, a munkaszervezeten belül a különféle kultúrákkal való sikeres együttélés új rendje. A nyitott határokból fakadó kulturális, gazdasági, politikai, köznapi változások megemésztése. A közös európai fizetőeszközhöz való viszonyulás.

Röviden: reformok, mondanánk, ha nem tették volna tönkre a szót a megelőző évtizedek és a mögöttünk hagyott hat év szomorú eseményei. A reformszocializmus sokat beszélő, keveset cselekvő korszakként lassan már feledésbe is ment volna, ha 2002-től nem hatalmasodik el ismét egy ilyenféle időszak. Ami azóta megesett velünk, rengeteget rontott nemzetgazdaságunk és társadalmunk helyzetén, de legalább annyit kilátásainkon. A gazdasági helyzetről már sok újat nem tudunk elmondani: ezeken a hasábokon nemegyszer volt alkalmam elemezni relatív lemaradásunk ténye-

zőit, adatait. Azt is többen megírtuk, hogy sajnos nemcsak a politikai osztály minőségével, teljesítményével van baj, hanem – és itt az ember roppant óvatosan fogalmaz – az ország közállapotaival, mentális viszonyaival, értékrendjével, tudásbeli állapotával, változtatási és innovációs képességeivel.

A politikai osztályt könnyebb korholnunk, mint saját népünket, amelyet úgymond „nem lehet leváltani". Ami ugyan igaz, de egy ilyen közhelyes igazsággal nem vagyunk kisegítve, ha a helyzetből való kikecmergés módozatait keressük. Például azt, hogy miként lehetne alkalmasabbá tenni nemzetünket a szükséges és elkerülhetetlen változások befogadására éppen most, amikor minden korábbinál egyértelműbb elutasítottság, sőt közutálat övezi a reformokat.

Nem nehéz adatolni a magyar társadalomnak a változtatásokkal szembeni ellenállását. A vizitdíj, tandíj és kórházi napidíj népszavazási eredményei is utalnak erre, noha a kormányzati „reformok" masszív elutasítottságában a szószegő módon bevezetett pótterhek morális elítélése és sok más motívum játszott szerepet. A politikai megnyilvánulásokon túl érdemes olyan kemény gazdasági adatokra utalni, amelyek az országon belüli és az országhatárokon túli területi mobilitás, valamint a munkahelyi és szakmai mobilitás gyengeségeit mutatják, az újítások és találmányok számának pangását, a tényleges vállalkozások számával mért kezdeményezőkedv elapadását. Ezekkel szemben ott állnak a korai nyugdíjazásba és a rokkantnyugdíjba való menekülés meghökkentő adatai.

Nem okok és előzmények nélküli persze a mai helyzet. A politikai osztály felelőssége igen nagy, mert bár a nép valóban nem váltható le, de nevelhető és terelhető. A kormányok saját döntéseikkel és a rendelkezésre álló tájékoztatási eszközökkel erősíthetik vagy éppen gyengíthetik a változások iránti készséget a szavazók körében.

Ez ügyben gyakran visszatérő toposz az, hogy a rendszerváltozásban szerepet betöltő politikai vezetők eltitkolták/eltitkolják a valós helyzetet, ezzel is gyengítik az emberek változtatási hajlandóságát. 2006 tavasza e téren valóban mélypont volt a magyar demokratikus rendszerváltozás történetében: a szégyen leginkább Gyurcsány Ferenc, Veres János, Kóka János nevéhez köthető.

De hasonló vádat hallottunk már – először a baloldaltól – Antall József kormányáról is. Majd különös módon a jobboldalon bukkant fel az egyébként teljesen logikátlan vád: miért is állt volna érdekében a hivatalba lépő új kormánynak elrejteni a súlyos örökséget?! Nem is bírja ki a vád a történelmi visszapillantás próbáját. Elég csak röviden idézni Antall Józsefnek a parlamenti nyilvánosság előtt elmondott beszédeiből. Antall 1990. május 22-i programbeszéde szemernyi kétséget sem hagyott afelől, hogy az ország állapota súlyos, következésképpen gazdasági fordulatra van szükség. „Az közismert, hogy az infláció mértéke meghaladja az évi húsz százalékot. Az is, hogy nemzeti adósságunk több mint huszonegymilliárd dollár, s ez a legmagasabb fejenkénti összeget jelenti Közép- és Kelet-Európában. Az álfoglalkoztatás, a rejtett munkanélküliség a munkaerő jelentős részét alkotja. Az infrastruktúra állapota fejletlen, s ez állítja az egyik fő nehézséget piaci nyitásunk elébe. Az egészségügy helyzete katasztrofális, iskoláink kopottak és szegényesek" – sorolta a tényeket a kijelölt miniszterelnök.

Szóban és nyomtatásban számtalanszor kifejtette, hogy kemény változások sorozata előtt áll az ország. *A nemzeti megújulás programja* nevet viselő kormánykiadvány azt is világossá tette, hogy milyen rendszer felé halad a polgári koalíció. A program ezzel a bekezdéssel kezdődik: „A kormány gazdaságpolitikájának alapvető, átfogó törekvése a *gazdasági rendszerváltás* megvalósítása. A program ezért a megelőző negyven évben kialakult, lényegében működésképtelenné vált – alapvetően állami irányításra és gyámkodásra, külső elzárkózásra épülő – gazdálkodás helyett új, életképes piacgazdasági rendszer alapjainak megteremtését tűzi ki célul: a magyar viszonyoknak megfelelően, a sikeres nyugat-európai országok tapasztalatainak felhasználásával. Ez az új rendszer a világpiacba integrálódó, a magántulajdon elsődlegességére épülő modern európai *szociális piacgazdaság*." (1990. 13. oldal – eredeti kiemelések).

Bőségesen adatolhatnánk, hogy az akkori kormány miként mutatta be a tényleges helyzetet. Hogy miért született meg akkor a valóság elleplezésének a vádja, és miért kapták fel ezt a hamis vádat mások később, nekem rejtély. Az kevésbé lep meg, hogy a nagyközönség táplált illúziókat az átmenetet illetően. Az ember már csak olyan, hogy nem szívesen néz szembe a helyzettel, de legalábbis nehezen hallja meg a rossz híreket.

Egyébként az első polgári kormány minden akkori és későbbi híreszteléssel szemben számtalan rendszerváltó fordulatot és valódi reformintézkedést foganatosított, és ebben nem akadályozta meg az 1990. októberi taxisblokád, sem Csurka István és követőinek kiválása, sem pedig az, hogy Torgyán József kivitte a kisgazdapártot a koalícióból. Mindezek ellenére egy sor máig ható, nagy jelentőségű változást hoztak az Antall-kormány évei a gazdasági szerkezet, a külkapcsolatok, a vállalkozási kultúra terén, sőt nem kevésbé az államháztartásban is, holott arról köztudomású igazság gyanánt szokás elmondani, hogy azon a téren a mai napig nem történt semmi komoly reform. Ehhez képest elég utalni a következőkre az első három évből:

- a korábbi tanácsi rendszert a helyi önkormányzatok rendszere váltotta fel (1990), az ellátandó feladatokat és azok finanszírozását új alapokra helyezték;
- a Magyar Nemzeti Bank a kormánytól önállóvá vált az 1991. évi jegybanktörvénnyel;
- az államháztartási törvény elfogadásával (1992) az országgyűlési kontroll és a modern vegyesgazdaság szempontjait érvényesítő állampénzügyi eljárásrend keretei jöttek létre;
- a társadalombiztosítás (tb) szintén önállósodott és önkormányzó keretek közé került (a tb önkormányzati formáit későbbi kormányok felülvizsgálták);
- létrejött az állami tulajdon szabályozott keretek közötti magánkézbe adásának intézményi és jogi rendszere;
- a vagyoni és személyi kárpótlás szerteágazó ügyeit az erre a feladatra létrehozott hivatal néhány éven belül feldolgozta;
- létrejött a Gazdasági Versenyhivatal (1990), amely a verseny tisztaságán való őrködésen túl fogyasztóvédelmi funkciókat is betölt;
- működni kezdett a bank- és tőkepiaci felügyelet, megalkották az első pénzintézeti törvényt (1991);
- megkezdődött a vagyonukat vesztett állami tulajdonú bankok feltőkésítése, megtörtént néhány életképes nagyvállalat konszolidálása (pl. Rába, Dunaferr, Borsodchem);
- elviselhető társadalmi feszültségek mellett ment végbe a gazdaságtalan bányák és kohók leállítása.

Hasonló méretű és bonyolultságú intézkedésegyüttesekre későbbi kormányok alatt már nem került sor. Mondhatnánk: éppen azért fogyott el a reformáló lendület, mert a magyar társadalom az első néhány évben megelégelte a változást, elege lett a tehertételekből. De nem biztos, hogy ez valóban így igaz. A rákövetkező Horn-kormány a kezdeti semmittevést és pénzosztogatást követően a társadalmat a Bokros-csomaggal lepte meg, és ennek keretében komoly inflációt zúdított az emberekre, derült égből lecsapó „reformintézkedésekkel" sokkolta a társadalmat. De még akkor sem csak a kellemetlen hatások miatt volt rossz a döntések fogadtatása, hanem a pökhendi stílus meg a rossz előkészítés miatt (az utóbbi egy sor alkotmányossági hibához is vezetett). Végül kis híján nyert a szocialista–szabaddemokrata koalíció 1998-ban. Vereségének okai között előkelő helyen álltak a korrupciós ügyek, de azt is érdemes kimondani, hogy akkor a Fidesz–MDF program és annak arcaként Orbán Viktor jobb és hitelesebb kormányzati kínálatnak látszott.

2006-ban viszont a gyatra kormányzati munka ellenére maradhatott a Gyurcsány-kormány, és nemcsak a további ígérgetéseknek és a valóság elrejtésének betudhatóan, hanem részben bizonyára amiatt is, hogy az ellenzéke hihető és markáns program nélkül akart visszajutni a kormányba. Nem volna szabad ezért magától értetődő politikai alapigazságnak elfogadni azt, hogy mára a magyar politikában vereségre van ítélve az, aki reformálni akar.

A gyurcsányi reformdömping kudarcából egészen más következtetéseket lehet levonni: az ugyanis sokkal inkább a késő kádári mintának az anakronisztikus folytatása, semmint valódi modernizációs irány, amelyre „még nem érett meg a nép". Az államszocialista rendszerben az MSZMP-kongresszusok évében jött a költségvetési lazítás és hangulatjavítás, amit nem sokkal rá megszorításos kiigazítás követett, amint a nemzetközi finanszírozási feltételek törvényszerűen romlani kezdtek. Most a parlamenti választások évében futott el a költségvetés (2002), amit a ciklus közepén megszorító-korrigáló szakasznak kellett volna követni. Ezt Medgyessy (és tanácsadója, majd minisztere: Gyurcsány) elmulasztotta, nehezen megmagyarázható okokból. Igaz, kezükre játszott az EU-belépésünk, ami elodázta a külső finanszírozási bajok jelentkezését. De az újabb választásokhoz közeledve ismét költekezni kezdett a kormány (2006), ami rekordméretű eladósodási ciklust indított volna el, és ezt már az EU szabályai nem viselték el. Jött a kemény

konvergenciaprogram, és vele egy (ismét kényszer hozta) újabb reformkor.

Itt tartunk most. Déjà vu: nem annyira új ez a világ nekünk. A fiatalok azonban nem értik. A társadalom egyik része érti, látott már ilyet, de igyekszik tudomást sem venni a valóságról. A másik része is érti, mert látott már ilyet, és várja, hogy mikor áll elő valaki őszinte szóval és értelmes javaslattal.

Nem annyira reménytelen tehát az ügy, mint ahogy felületes okoskodással gondolnánk, csak éppen roppant nehéz. A reformhalandzsa kormánya a jelek szerint megbukik – nem kicsit, nagyon. Saját hívei és eddigi támogatói-eltűrői nem láthatják bennük a megoldást személyes bajaikra és közös gondjaikra. A politikai alternatíva még sohasem állt ilyen jól. De a polgári oldal (vagy más szóval: a jobboldal) értékrendje és világképe ma sokkal problematikusabbnak látszik, mint valaha a rendszerváltozás óta. Van ugyan végre saját közvélemény-formáló médiája (rádiója, televíziói, napilapja, hetilapjai), azonban a médiumok alaphangvétele nagyobbrészt egyértelműen reformellenes: zsörtölődő, panaszkodó, magába süppedő vagy éppen harsányan maradi. Nem meglepő ez. Amit a szocialista vezetésű kormány tett reformügyben 2002-től, az nagy felületet nyújtott a kemény kritika számára. Bokros Lajost is könnyű elővenni. Sőt az idősebbek emlékezhetnek a reformközgazdászi fontoskodásra (főleg, hogy néhány akkori szereplő ma is ott van a pikszisben).

Elfogadom, nem könnyű különbséget tenni a piacgazdaság mint olyan és a mai magyar piacgazdaság között. Nem könnyű disztingválni az értelmes átszervezés és a reformhablattyal leöntött kormányzati rögtönzés között. Számos felháborító példát hoz elénk a mai privatizációs világ, annak viszont nincs mozgósító ereje, ha netán a magántulajdon rendeltetésszerű működésével találkozunk a magyar valóságban.

De súlyos későbbi bajokhoz vezet az, ha a mai magyar kapitalizmus vérlázító kinövéseivel példálózó orgánumok elvezetik (nyilván szándékaik nélkül) a jobboldali támogatók egy jelentős körét az állami beavatkozás és az államosítás visszavárásáig. Arra ugyanis hiába várnak, ilyen kurzus már nem jön el. A jobboldalra ennél nehezebb történelmi feladat vár: tényleges versenyt, kiszámíthatóbb gazdasági viszonyokat, több innovációt és több munkahelyet kell teremtenie. Azaz: jobb kapitalizmust.

Most *ezen* az oldalon túl sok olyan hang szólal meg minden egyes nap, amit jobb szó híján kultúrmiépesnek nevezek házi használatra. Takaros kis összeesküvés-elméletek, tőke- és pénzellenesség, a külvilág okolása minden bajunkért. Mindez talán jó a mai kormány elleni mozgósításra, de nem lesz jó a következő kormány politikájának megértetéséhez. Márpedig a következő polgári kormány sikere alapvetően a saját tábor és az el nem kötelezettek viselkedésén múlik. A *túloldal* morogni fog, főleg ha fáj az intézkedés. De az övéik hosszú évek alatt elkövetett tényleges semmittevését maguk is látják.

Vannak azután olyanok, akik sem ezen, sem a túlsó oldalon nem helyezkedtek el. Például sokan az újabb nemzedékekből. Ők egyszerűen nem értik a mai csatákat, de szeretnék látni a jobban működő államot, az alacsonyabb adókulcsokat, az európai átlagnál nem drágább autópálya-építéseket, a mainál jobb és rendezettebb egészségügyi ellátást. Ha sokáig nem látnak tisztán, bizony, jó néhányan elmennek majd az országból.

Ez lenne a legnagyobb baj, ami minket érhet. Ezért is kell átalakítani, változtatni, megújítani mindazt, ami átalakításra vár, változtatásra érett, megújításra szorul.

Bod Péter Ákos

A KÁRTÉKONY BIOFORRADALOM

Les biocarburants sont plus nocifs pour le climat que le pétrole. Beszélgetés Fabrice Nicolinóval.
Le Monde, le 3 octobre 2007.

Mostanában egyre több szakértő ad hangot aggodalmának a bioüzemanyagok robbanásszerű terjedése kapcsán, noha korábban az éghajlati katasztrófa elkerülésének – ha nem is egyetlen, de talán legígéretesebb – eszközét látták bennük. A kőolajkészletek kimerülésével és az árak megállíthatatlannak tűnő emelkedésével szembesülő kormányok alternatív energiaforrások után kutattak, mellyel csökkenthetik a fekete aranytól való kóros függőségüket. A mezőgazdasági alapanyagokból előállított üzemanyagokra továbbá úgy tekintettek, mint az éghajlatváltozás elleni küzdelem hatékony eszközére, hiszen ezek használatával jelentősen vissza-

szorítható a fosszilis üzemanyagokhoz köthető üvegházhatású gázkibocsátás.

Időközben azonban számos elemzés látott napvilágot, rávilágítva a bioüzemanyagok használatában rejlő veszélyekre. Az egyik legkomolyabb kockázat, hogy az alapanyagul szolgáló növényi kultúrák termesztéséhez mind több trópusi esőerdőt irtanak ki Dél-Amerikában, Afrikában és Délkelet-Ázsiában. Ezzel pedig rengeteg, korábban a fákban és a talajban megkötött szén-dioxid szabadul fel. 2007 nyarától például Indonézia lett a harmadik legnagyobb szén-dioxid-kibocsátó Kína és az Egyesült Államok után, s ez elsősorban az esőerdők kiirtásának számlájára írható, melyek helyén olajpálmát, szóját vagy cukornádat termesztenek majd a jövőben. A probléma azonban nemcsak abban áll, hogy az erdők kiirtásával szén-dioxid szabadul fel, s a csökkenő zöld területek a jövőben kisebb mennyiségben tudják majd a szén-dioxidot megkötni.

A bioüzemanyagok térhódítása egyben élelmezési katasztrófával is fenyeget. A Föld mezőgazdasági célokra felhasználható területe ugyanis véges, az emberiség létszáma azonban folyamatosan gyarapszik. A FAO szerint jelenleg egymilliárd ember éhezik, a Világbank pedig 2,7 milliárdra becsüli a napi két dollárnál kevesebb pénzből élők számát. A bioüzemanyagok alapanyagául szolgáló növények egy része azonban éppen az emberi fogyasztásra termesztett növényi kultúrákat szorítja ki. Így például Afrikában, ahol talán a legsúlyosabb az élelmezési helyzet, a korrupt elit felelőtlen módon hatalmas területeket ad el a bioüzemanyagok előállításával foglalkozó ipari cégeknek, ezzel is csökkentve az étkezési célú növénytermesztésre rendelkezésre álló területet. Mivel a művelhető területek nagysága véges, az ipari és az emberi igényeket kielégíteni hivatott növénytermesztés verseng egymással.

A világ legnagyobb kukoricatermesztője az Egyesült Államok, ahol napjainkra a teljes termés 25%-át bioetanol előállítására fordítják, s ez az arány nemsokára akár az 50%-ot is elérheti. Márpedig a kukorica iránti globális kereslet folyamatosan nő, ahogy maga az emberiség is gyarapszik, s változnak az étkezési szokások. Az étkezési célokra felhasznált kukorica piacán tapasztalható feszültséget pedig csak súlyosbítja a növekvő ipari kereslet, ami a kukorica árának drasztikus emelkedését eredményezte. 2007 elején tanúi lehettünk Mexikóban az ún. „tortillalázadásnak", melyet a nép hétköz-

napi eledelének számító étel alapanyaga árának három hónapon belüli megduplázódása váltott ki. Emellett szinte semmiségnek tűnik, hogy Németországban egyre nagyobb elégedetlenséget gerjeszt a sör árának emelkedése, s Olaszországban ugyanez a helyzet a tésztával. Az étkezési szokások változása is egyensúlytalanságot teremt: Kínában a sörfogyasztás fejenként évi egy üveggel való növekedése 380 ezer tonna pótlólagos gabonafelhasználást jelent.

A bioüzemanyagok alapjául szolgáló növények termesztése a biológiai sokszínűséget is veszélyezteti. Az Európai Unió szabályozása a 90-es évek elején tapasztalható gabonatúltermelés visszafogására 15%-os területpihentetési arányt állapított meg, vagyis ekkora területet kellett kivonni a termesztés alól. A parlagon hagyott területek számos rovar, madár vagy kisemlős számára nyújtottak menedéket. A pihentetés azonban csak a gabonára vonatkozott, az ipari célú növénytermesztésre nem, így ezen területeken hamarosan napraforgót vagy repcét termesztettek, melyek maguk szintén felhasználhatók bioüzemanyagok, jelesül biodízel előállítására. Az alapvető probléma, hogy a mezőgazdasági kultúrák elterjedése egyre jobban beszűkíti a természetes növény- és állatvilág élőhelyét, s hosszú távon biológiai és ökológiai katasztrófával fenyeget.

Ezt a problémát az ún. „második generációs" bioüzemanyagok perspektívája sem oldja meg. A második generáció lényege, hogy olyan energianövényeken alapul, melyek maguk nem alkalmasak emberi fogyasztásra, s így az ipar nem teremt versenyt ezen a téren az élelmezési célú felhasználás számára. Olyan fákra vagy füvekre kell gondolni, melyek hasznosítása által különösen sok energia állítható elő: Amerikában például egyre nagyobb érdeklődés övezi a Kínában honos elefántfüvet. Az energianövények elterjedése azonban a genetikai kísérletezés melegágya is. Brazíliában például egy genetikailag módosított eukaliptuszt termesztenek, mely – egy bizonyos enzim kivonása következtében – jóval puhább törzsű, mint az átlagos fák, s ez megkönnyíti a cellulóz kinyerését, melyből bioüzemanyag állítható elő. E genetikailag módosított, tehát mesterséges növényi kultúrák azonban könnyen „megfertőzhetik" az őshonos növényi kultúrákat, ami beláthatatlan következményekkel jár. A második generációs bioüzemanyagok ellen szól továbbá, hogy rendkívül felelőtlennek minősül népszerűsítésük addig, amíg még az első generációs bioüzemanyagok kérdését sem tisztázták megnyugtatóan. Másrészt akárhányadik generációról is legyen szó, az

alapvető probléma, azaz az élelmezési válság perspektívája, orvosolatlan marad.

A bioüzemanyagok térhódítása rendszerint bírja a nemzeti kormányok támogatását, legyen szó jobb- vagy baloldali kormányról. Ennek hátterében nem elhanyagolható politikai-stratégiai érdek, nevezetesen az energetikai függőség csökkentésének szándéka áll. Ez a perspektíva azonban alapvetően megkérdőjelezhető: Franciaországban például – a folyamatban lévő projektek megvalósulása mellett is – a benzinfogyasztás mindössze 6%-a váltható ki bioüzemanyagok által, ami elhanyagolhatónak tekithető.

Mindezek után nem meglepő, ha a bioüzemanyagokat övező osztatlan lelkesedés lelohadni látszik, s a tudóstársadalom után immár a politikai osztály s lassan a közvélemény is egyre szkeptikusabb a témával szemben. Noha nem érdemes egyik végletből a másikba esni, nem kerülhette el figyelmünket, hogy a nemzetközi sajtó egyik „slágertémájává" 2008-ban a világméretű élelmezési válság lett. S jóllehet ennek hátterében bonyolult összefüggések állnak, a bioüzemanyagok is kiveszik ebből a részüket. S ha emellett figyelembe vesszük, hogy a humanitárius válság perspektívája mellett milyen súlyos környezetvédelmi károkkal fenyeget a bioüzemanyagok átgondolatlan elterjedése, egyenesen megdöbbentőnek tűnhet, hogy hazánkban milyen iramban nyert teret a bioüzemanyag-biznisz. Magyarországon 8 millió tonna gabona bioetanollá való átalakítására alkalmas gyártókapacitás létesítését helyezték kilátásba az elmúlt években, melynek egy része már átadásra került, jóllehet a hazai átlagos gabonatermés 12 (a legjobb termésű években is csak 16) millió tonna. A lobbi mindenhol igen erős, kérdéses azonban, megérik-e a fent vázolt kockázatokat a kétséges eredmények. Úgy tűnik, a bioüzemanyagok sem jelentenek gyógyírt önromboló civilizációnk bajára. Csak a fogyasztási szokások s ezen keresztül az életformák radikális megváltoztatása marad.

1968: Szabadság vagy csak annak illúziója?
1968: Liberty or its illusion? Beszélgetés egykori 68-asokkal.
Prospect Magazine, May 2008.

A tekintélyes brit folyóirat visszaemlékezésre hívta az 1968-as generáció ma is meghatározó véleményformálóit. Üzennek-e valamit a negyven évvel ezelőtti események napjaink emberének; mit tekintünk '68 eredményének, s mit kudarcának? Amilyen megosztottan fogadta a világ az akkori diáklázadásokat, annyira különböző véleményekkel találkozunk ma is, ha 1968 történelmi szerepét kezdjük feszegetni. Alábbiakban a *Prospect* folyóirat szimpóziumának érdekesebb hozzászólásaiból szemezgettünk.

Anthony Giddens egyenesen biblikus időkhöz hasonlítja a nyugati egyetemvárosok 1968-as hangulatát. A baloldali szociológus ugyanakkor éles különbséget tesz az amerikai és az európai diákok egykori viselkedése között: előbbiek mélyen, utóbbiak csak felszínesen voltak radikálisok. Jól szemlélteti az Egyesült Államok diákmozgalmainak eltökéltségét, hogy a déli polgári jogi mozgalom és a vietnamiháború-ellenes tiltakozások fénykorát is 1968-tól datáljuk. Amerikában a maoisták csak kisebb szerepet játszottak az eseményekben, mint európai társaik, a feministák azonban jelentősebb befolyással rendelkeztek. A háború azonban hamarosan véget ért; a radikális fekete csoportokat erőszakos cselekedeteik miatt betiltották; a szexuális szabadság hirdetése járványokhoz vezetett; a szabadságjogok túlzó értelmezése többek közt a kábítószer elterjedését okozta. 1968-ban a kaliforniai Berkeley Egyetem egyik ígéretes matematikaprofesszora otthagyta állását, feleségét és gyermekeit, hogy egy új mexikói nomád közösségben élje tovább az életét – azonban csak néhány évig bírta. Hamarosan visszatért Kaliforniába, és állásért folyamodott ugyanazon a tanszéken. Giddens szerint az ő története 1968 legjobb szimbóluma: a naivitás, melyben szükségszerűen csalatkozni kell.

Emily Young világhírű szobrászművész a környezettudatos gondolkodás születésének tartja az 1968-as eseményeket. A közgondolkodásban szerinte ekkortól datálható a globális egymásrautaltság fogalmának megjelenése, aminek a Holdról éppen akkoriban készített első Föld-felvételek csak növelték a relevanciáját. Az 1968-ban fogant közösségi eszmények nem buktak el, sőt jelen vannak mindennapjaink olyan összetevőiben, mint az internetes

kapcsolatépítés elterjedése vagy a zöld mozgalom, különös tekintettel a termelékenység és a környezetvédelem híveinek harcára.

Roger Scruton, Anglia egyik meghatározó konzervatív gondolkodója szerint ugyanakkor a 68-as diákmozgalmakat már születésük körülményei hiteltelenítették. Bár a felkelésekben részt vevő fiatalok a hagyományos társadalmi (pl. egyházi, állami) rítusoktól való függetlenségüket hangsúlyozták, valójában maguk is kényszeres (pl. hippi) rítusok mentén építették fel világukat. A 68-as mozgalom legnagyobb kudarca az volt, hogy nem tudott valódi alternatívát állítani annak a helyére, amit le kívánt rombolni. Ha ma tanulmányozni kezdjük azokat az írásokat és más szellemi termékeket, amelyek 1968 tavaszán születtek, kétségünk sem marad afelől, hogy nevezett időszak morális és spirituális értelemben is katasztrófa volt.

Vernon Bogdanor oxfordi politológusprofesszor nem a diákokat tartja 1968 igazi főszereplőinek. Álláspontja szerint a forradalmi hangulatból először Nixon és de Gaulle, majd később Ronald Reagan és Margaret Thatcher kovácsolt előnyt. A valódi hősök nem a Berkeley vagy az Essex Egyetem diákjai voltak, hanem azok a fiatal neokonzervatív társadalomtudósok és közgazdászok, akik '68 hatására alapozták meg a 80-as évek vezetőinek politikai ideológiáját. Bogdanor arra is felhívja a figyelmet, hogy a korabeli felmérések szerint a radikálisok (legalábbis az Egyesült Államokban) nem képviselték a diákság többségének álláspontját. A meghatározó baloldali egyetemekről inkább mint gyújtópontokról beszélhettünk, miközben a legtöbb intézményben nem zajlottak tiltakozások.

Timothy Garton Ash történész szerint viszont igenis létezik 68-as nemzedék. Természetesen megvannak a saját hibáik, de fontos és értékes fejlemény, hogy negyven évvel később sokan közülük ma is elkötelezetten foglalkoznak a társadalom és a politika nagy kihívásaival. A 68-asok nélkül Garton Ash szerint ma szegényebb lenne a nyugati országok nyilvánossága. Összehasonlításul: az 1989-es változások világszinten nem termeltek ki egy hasonlóan izgalmas generációt. Egy fontos tekintetben azért mégis súlyos örökséget hordoz az 1960-as évtized: az akkortól lanyhuló oktatási kultúra miatt az újabbnál újabb generációk sokkal kevesebbet tudnak a világról, mint kellene.

Az elefántcsonttorony alagsorában
In the Basement of the Ivory Tower. By Professor X.
The Atlantic Monthly, June 2008.

A mindenki számára elérhető felsőoktatás egy rendkívül kártékony mítosz. Az amerikai folyóirat cikkében most egy főiskolai tanársegéd magyarázza el, hogy pontosan miért.

A szerző egy vidéki főiskolán (community college) oktat, diákjainak többsége számára a felsőoktatás sohasem volt cél, melyre éveket készültek volna tudatosan – egyszerűen csak így alakult az életük. Életrajzukban üres sorok tátonganak a kötelezettségeken túlmutató iskolai tevékenységeknél, és főiskolát nem a legjobb egyetemek listájáról, inkább földrajzi közelségük alapján választottak. A diákok egyik fele frissen érettségizett, és munka mellett ül iskolapadba; más részük évtizedekkel ezelőtt végezte a gimnáziumot, és az élet kényszerítette rá, hogy most főiskolai papírt szerezzen.

Az Egyesült Államok közösségi főiskoláin vannak mindenki számára kötelező tantárgyak: ilyen az angol nyelv és irodalom is. A diákok teljesítménye lehangoló: sokan a nyelv alapvető szabályaival sincsenek tisztában, amikor főiskolára kerülnek. A tanár persze lehet jó, és a diákok is lehetnek lelkesek – mégsem jelent mindez megoldást a felsőoktatás átfogó problémájára. Nem véletlen, hogy a legtöbb főiskola inkább nem is vesz tudomást a hallgatói színvonal drámai alakulásáról. Az alapvető vizsgákon sorra bukdácsoló diákok sokaságát nem rúgják ki; maradnak: szélmalomharcba nem szállnak be a tömegesítésre ítélt főiskolák. Ráadásul, amióta divatja lett a felnőttképzés különböző fizetős formáinak, az intézmények számára remek bevételi forrást is jelent az esti kurzusokon vagy kiegészítő képzéseken részt vevő középkorúak tandíja.

A felsőoktatás tömegesítésének elmélete szerint a gazdaságnak minden korábbinál felkészültebb munkaerőre van szüksége. A vízvezeték-szerelőnek – tapasztaljuk napjainkban – talán nincs szüksége egyetemi végzettségre, de az őt ellenőrző adminisztrátornak már igen. Ráadásul Amerikában hagyományosan nem divat megakadályozni senkit sem céljai elérésében. Ha minden eddiginél többen kívánnak továbbtanulni – a lehetőség adott. A politikai

korrektség sem megkerülhető szempont: mutasson bárki egy politikust, aki nyilvánosan kiállna a „mindenki felsőoktatása" ellen.

A rendszer azonban nem hatékony: olyan diákok tömege kerül a főiskolákra, akik egy részének a teljes középiskolát újra kellene járnia. Az egyetemisták és főiskolások közül egyre többen még az alapvető tudással és tanulási képességekkel sem rendelkeznek. Ma még senki nem mer szembenézni a tényekkel, mert a felhígúló felsőoktatás túlságosan közeli tükröt tartana a társadalom elé.

Összeállította:
Böszörményi Nagy Gergely és Lázár Gergely

ÁLLÁSFOGLALÁS A HAZAI BIRTOKRENDSZERRŐL, BIRTOKPOLITIKÁRÓL

A Baross Gábor Társaság 2008. április 17-én a magyar termőföld és a birtokszerkezet kérdéseinek szentelt vitaestjén *dr. Kurucz Mihály egyetemi docens, dr. Jójárt László ny. helyettes államtitkár és dr. Medgyasszay László országgyűlési képviselő* vitaindító előadása után arra a következtetésre jutott, hogy jelenleg **nincs hazánknak átgondolt birtokpolitikája**.

A nemzeti vagyonnak jelentős hányadát teszi ki a földvagyon, amelynek mai tulajdonosi szerkezete magán viseli a megelőző korok lenyomatát:

– a rendszerváltozás nagy átalakulásai ellenére fennmaradtak (és újabban tovább erősödtek) a nagybirtokok,

– sokan túlzottan kicsi földterületen gazdálkodnak,

– kevés az életképes és hatékony családi gazdaság; a megerősítésüket szolgáló korábbi programok megszűntek, és helyükre nem lépett semmi,

– az ország jó mezőgazdasági adottságai ellenére egyre nagyobb arányú az élelmiszerimport.

Az idő sürget: az uniós tagságból adódó kötelezettségek miatt hamarosan megszűnnek a földforgalmazás sajátos magyar szabályai, legálissá válik és így **felgyorsulhat a külföldiek földszerzése**, ami számos negatív társadalmi következménnyel járhat, elsősorban a foglalkoztatásra, a vidék életére, de az ország politikai viszonyaira is.

Jelenleg még több mint kétmillió hektár föld található állami tulajdonban, így maradtak eszközök az adottságainknak és az **érdekeinknek megfelelő birtokpolitika** számára. Ugyanakkor az uniós közös mezőgazdasági politika és **agrártámogatási rendszer** már ma is igen erőteljesen kihat a földhasználat és a földtulajdon szerkezetére: a támogatások formálják a birtokok jövedelmezőségét és az életképes, fejlődőképes birtokméretet.

A Baross Gábor Társaság ezért azzal fordul a szakmai közvéleményhez, az agrár érdek-képviseleti szervezetek, a politikai pártok, a helyi önkormányzatok és azok képviseleti szervezetei felé, hogy a szellemi műhelyek bevonásával induljon közös gondolkodás **egy olyan birtokpolitika megalkotásáról**, amely eleget tesz a fennálló európai uniós szabályoknak, de ezeken túl a szabályozás rendelkezésre álló eszközeivel élve **hatékonyan szolgálja nemzeti érdekeinket**.

Az európai országokhoz hasonlóan hazánk is törekedjen arra, hogy **termőföldjének zöme saját állampolgárai tulajdonában maradjon**; a termőföld tulajdoni és használati szerkezetét befolyásoló közpolitika legyen tekintettel a vidék népességmegtartó képességére, az élelmiszer-ellátás biztonságára; a mezőgazdasági termelés szempontjaival azonos súlyú kérdés a foglalkoztatás is.

Tekintettel arra, hogy a gazdasági szempontok és a fennálló viszonyok a nagybirtokok további erősödését támogatják, ezért **tudatos kormányzati lépéseket kell tenni** a Nemzeti Földalap felhasználásával és a termőföldforgalom jogi szabályozásának eszközeivel a családi gazdaságok megerősítésére és a magánbirtokok szövetkezésének előmozdítására.

Budapest, 2008. április 29.

A Baross Gábor Társaság nevében:
DR. BOD PÉTER ÁKOS elnök
DR. PAKUCS JÁNOS ügyvezető elnök
DR. PAPANEK GÁBOR társelnök
DR. HALZL JÓZSEF társelnök
DR. ZÁVODSZKY PÉTER társelnök

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs*. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

Böszörményi Nagy Gergely (Budapest, 1984) 2007-ben szerezte első diplomáját a Kodolányi János Főiskola nemzetközi kapcsolatok szakán. Részt vett a krakkói Tischner European University (TEU) Közép-Európa tanulmányi programjában, kurzushallgató volt a Rajk László Szakkollégiumban. 2007-tol a Nézőpont Intézet elemzője, szakterülete a politikai marketing.

Brenner János (1954, Budapest) okleveles építészmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

Csaba László (1954, Budapest) akadémikus, a CEU, a Debreceni Egyetem és a Corvinus egyetemi tanára, 1999–2000 az Európai Gazdaság-összehasonlító Társaság, 2002–2008 az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottság elnöke, több mint 200 tudományos közlemény és 7 kötet szerzője, amelyek 20 országban jelentek meg. Legutóbbi könyve *A fölemelkedő Európa* (Akadémiai Kiadó, 2006) és kibővített, 2. kiadásban megjelent angol változata, *The New Political Economy of Emerging Europe* (Akadémiai Kiadó, 2007). Bővebb információ személyes honlapján: www.csabal.com

Fáy Zoltán (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

Gáspár G. János könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Granasztói György (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogató szerkesztés), 2005, *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék), 2005, *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák), 2006.

Illyés Mária (1944, Budapest) művészettörténész, műkritikus. 1975–1992-ben a Szépművészeti Múzeum 19–20. századi gyűjteményében dolgozott. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak. Édesapja, Illyés Gyula irodalmi hagyatékának gondozója. F. m.: *19. századi francia művek* (magyarul és franciául, 2002).

Jeszenszky Géza (1941, Budapest): történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–*1918 (1986, 1994) és *The New (Post-Communist) Europe and Its Ethnic Problems* (2005).

Kiss Álmos Péter Budapesten nőtt föl. Húsz évet szolgált az Egyesült Államok fegyveres erőinél, először mint ejtőernyős lövész, később mint hírszerző specialista, nyelvtanár, lélektani hadviselési specialista és leszerelési ellenőr. Nyugdíjazása óta biztonsági szaktanácsadó. Angolt tanított a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen. Két könyve jelent meg a kézifegyverekről, és számos cikket

publikált angol és magyar nyelven hadtörténelmi és aktuális biztonságpolitikai kérdésekről.

Kubinszky Mihály (1927, Sopron) építészmérnök. Elismerései: Ybl-díj (1992), a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe (1996), Széchenyi-díj (2003).

Lászlóffy Aladár (1937, Torda) költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a *Helikon*) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (vál. versek, 2002), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

Lázár Gergely (Budapest, 1984) a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán végzett, jelenleg Franciaországban folytatja tanulmányait. A történelem és a nemzetközi kérdések iránti rajongása ellenállhatatlanul a diplomáciai pálya felé vonzza.

M. Kiss Sándor (1943, Budapest) történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történeti Intézetének vezetője. F. m.: *Forradalom Somogyban – 1956* (1997), *Kinek a forradalma* – Kahler Frigyessel közösen 1997.

Makkai Sándor (Nagyenyed, 1890–Budapest, 1951) erdélyi magyar író, református püspök1936-ban lemondott püspöki hivataláról, Magyarországra költözött és Debrecenben lett egyetemi tanár. 1912 és 1943 között több mint két tucat kötete jelent meg.

Metz Katalin (Marosvásárhely) színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

Mohás Lívia (1928, Bogács) pszichológus, író. F. m.: *Az oroszlános kert* (regény, 1981), *Zuhog, zuhog a hó* (regény, 1983), *Rókavadászat* (regény, 1985), *Ki tudja, mi a siker?* (1986), *Imre és Irén* (regény, 1990), *Író olvasónapló* (1995), *Theodora* (regény, 1995), *Iustinianus* (regény, 2000), *A váltakozó idő* (2001), *Jessze fája* (regény, 2003).

Murádin Jenő (Harasztos, 1937) művészettörténész, Kolozsváron él. Németh Lajos-díj (2001); A magyar kultúráért érdemérem (2002); 2005- től a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Kutatási te-

rülete a 19-20. század magyar képzőművészete. Ebben a témában mintegy 30 önálló kötete jelent meg.

Őry Kovács Katalin 1973-ban született Kárpátalján. Budapesten él, kulturális antropológiával, színházművészettel, kommunikációval foglalkozik.

Tasnádi Gábor (Budapest, 1943). Szakíró, szerkesztő, gasztronómus; kertészeti egyetemi doktor. Tamási Áron végrendeletében kurátorának kéri föl (1966). Lant és Toll-díjas (2004). Hazai és nemzetközi gombatudományi egyesületek (Magyar Mikológiai Társaság, ISMS) elnökségi, az MTA Mezőgazdasági Mikrobiológiai Bizottságának tagja. *F. m.: Tamási Áron emlékkönyv* (1997), Szabó Zoltán: *Ablakok Erdélyre* (Vál., szerk. 2000), *Gombaünnep* (Monográfia a csiperke kultúrtörténetéről és gasztronómiájáról, 2001), *Az evés gyönyörűsége* (Esszé Berda Józsefről, *Magyar Konyha*, 2002), *„Örök művek világa" – Tisztelgés Illyésnek* (Fejér Zoltán fotóival. Vál., szerk. 2002), *Lobogó jegenyék* – Váci Mihály ismeretlen naplója 1956 októberéből, versei és vallomásai (Vál., szerk., bev. 2004), *Kodálynál, Galyatetőn* (Esszé, *Hitel*, 2005).

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Donquijote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005).

Vargha Bálint Tamás (Székesfehérvár, 1983) a Pázmány Péter Katolikus egyetem joghallgatója. 2006-ban University of Abertay Dundee (Law) BA végzett. 2004-től Varga Csaba professzor kutatószemináriumának hallgatója, szakdolgozatának témája a „transnational justice".

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XVII., Nos. 5–6., June 2008, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi.

Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

Nostalgia or Remembering? Editor's Note by ***Gáspár Gróh,*** on the paraphernalia and the essence of the Communist system.

György Granasztói, historian, Former Ambassador to NATO and the European Union, Budapest. *On the Cultural Framework of the Hungarian Foreign Relations Strategy.* Whereas membership in the European Union defines Hungarian positions on many foreign policy questions, a characteristic representation of the national interest is possible, in a political and spiritual space defined by the three factors of individualism, community and egalitarianism.

Géza Jeszenszky, historian, Former Minister of Foreign Affairs, Budapest. *Forced Solutions, Alternatives and Scapegoats in the 20th Century Foreign Policy of Hungary.* In an essay on the work of diplomatic historian Pál Pritz, the crucial moments and difficult decisions of Hungary's history in the early 20th century are examined.

László Csaba, economist, Central European University, Budapest. *Where Next, Europe?* A successful solution of an impossible task: a comprehensive review of the manifold trends competing in various theatres of the European Union – the decisive major member states, the bureaucracy in Brussels, the trade and economic interests, the outside environment, and the vision of a few politicians.

Álmos Péter Kiss, security analyst, Retired Officer of the US Armed Forces, Budapest. *The New Terrorism.* The essay examines recent terrorism as a phenomenon belonging to Islam fundamentalism – its character, its political roles, and the threats it poses to targeted societies.

Sándor M. Kiss, Chairman, Department of History, Pázmány Catholic University, Piliscsaba. *The Spaces of Existence. About Gusztáv Menczer's Book.* Part II. Gusztáv Menczer, a star athlete, medical student and a member of the anti-Nazi resistance was arrested by Soviet soldiers in 1945, and sent for „a little work", that is forced labour, to the Soviet Union. His memoir of the almost ten years he spent in the Gulag, and the difficult time of re-adaptation to life in a Communist Hungary is a testament to humanity, resilience and courage.

Lívia Mohás, writer and psychologist, Budapest. *On the Last Mile.* Beginning as a review of The Last Mile, a dialogue by biochemist László Bitó and psychologist Alaine Polcz, the author goes a beyond eutelia, the wisdom and humanity of a good death, and looks at intimations of the nether side, as described in visions and dreams of Jung, Swedenborg and others.

Katalin Őry Kovács, historian, Doctoral Fellow, cultural anthropologist, Budapest. *Hungarians in Jaraguá do Sul.* Part I. A subtantial group of Schwabian Hungarian peasants immigrated to Brazil from Veszprém County in the 1890's, for economic reasons. This historical essay examines their community, their adaptation to the new environment, and the evolution of their Hungarian identity through several generations.

Jenő Murádin, art historian, Kolozsvár (Cluj, Romania). *Miklós Bánffy, the Draughtsman and Illustrator.* Count Miklós Bánffy (18 - 195) was a Renaissance man. As Royal Commissioner of the Budapest Opera, he initiated the debuts of Béla Bartók's *Wooden Prince* and *Prince Bluebeard's Castle* (1913 and 1918), also designing stage sets for the latter. In the early 1920's he drew cartoons of Europe's leading statesmen at the Genoa Conference, as the Foreign Minister of Hungary. Moving back to his native Transylvania after 1926, he continued to play roles as a political leader, a writer as well as a book illustrator.

Sándor Makkai, writer and Presbyterian Bishop, (1890–1951). *A Transylvanian History.* In our series Classic Hungarian Essays we are reprinting a 1941 assessment of the *Transylvanian Trilogy* of Count Miklós Bánffy, novels on the life of Hungarian aristocracy before World War I, which lately has achieved remarkable success in English and French translations.

Aladár Lászlóffy, poet and essayist, Budapest and Kolozsvár (Cluj, Romania). *Margin Notes, or „the barren pleasure of consciousness".*

1% Metaphysics. As the present installment of our series, György Szabados has selected a passage from „Forty Sentences on Religious Eroticism", by Franz Xaver von Baader.

Books and Events

Mária Illyés. The Memory of Ferenc Bisztrai Farkas. Two of his grand-daughters, Judit Farkas and Anna Farkas, edited and designed a book which sums up the achievement of another Renaissance figure of recent Hungarian history – a leading politician of the National Peasant Party, economist, public writer, publisher and patron of artists.

Zoltán Fáy. Piety at Assissi. A comment on the visit of Mikhail Gorbachev's visit to the tomb of St. Francis, in the light of his possible involvement in the Soviet plot to murder Pope John Paul II.

Bálint Tamás Vargha. The Lightning, Winter and the Jackal. An assessment of Dr. Csaba Varga's recent book that examines the relationship of the liberal legal philosophy of Hungary's first Constitutional Court, and the country's failure to face the communist past, politically and morally. (

Gábor Tasnádi. The Pen and the Gourmet's Art. Elek Magyar wrote the classic cookbook of the Hungarian middle classes between the two Wars. Editions of the cookbook published during the Kádár era, however, were heavily censored – including the cutting of „aristocratic" meals, or the changing of their names, and the elimination, in the spirit of proletarian internationalism, of all mention of Hungarian culture beyond the post-1946 borders of Hungary.

Mihály Kubinszky. A Day's Visit in Ptuj-Poetovio. Ptuj, the Poetovio of the ancient Romans, is the ideally beautiful small town of Central Europe. Built and inhabited by German burghers until the end of WWII, it commands an unforgettable harmony of natural setting and man-made environment.

Katalin Metz. The Hells of Purcarete and and Lars von Trier. The best production shown during the theatre season in Budapest was a guest performance – Puccini's Gianni Schicchi, by the National

Hungarian Theatre of Kolozsvár (Romania), under the direction of Ion Purcarete. Among recent native productions, a stage version of Lars von Trier's *Waves* directed by Sándor Guiglelmo stands out – another depiciton of everyday modern Hell (Magyar Theatre).

Klára Tóth. *Beach Glass.* The best though almost ignored achievement of the Hungarian Film Festival of 2008 was Szabolcs Tolnai's *Beach Glass,* an inexpensive feature film played by an international cast, and based on books by the multi-nationalYugoslav novelist Danilo Kis.

János Brenner. *German Uncertainties.* The Hamburg elections of February has brought a lasting crisis for the Social Democrats, as the party is in a rift over the moral dilemma of a coalition with the Left, a new formation including the former Communists of the DDR.

János G. Gáspár. *After the Referendum, Two Months of Night.* Although the March Referendum on health care and education fees brought three decisive victories for the government's popular opposition, the Gyurcsány government has continued its slow drift of inactivity and dilution, in the constitutional protection of its position.

Péter Ákos Bod. *Reform.* The reform-gibberish of the Gyurcsány government, with its inability to pursue genuine reform strategies, has compromised the very idea of reform for Hungarian voters in the last six years. Yet the new center right government that will sooner or later take over will have to restore the prestige of the word, and gain popular acceptance for a genuine reform strategy for the state and budget spendings, and for a truly working capitalism.

From the World Press. *The Dangerous Bio-Revolution.* For this issue of Magyar Szemle, our reviewers of the foreign press wrie about the dangers of the bio-ethanol revolution (Le Monde), the current debate on the 1968 generation (Prospect Magazine, June 2008) and the failure of mass education at American colleges (The Athlantic Monthly, June 2008),

Baros Gábor Society. *Statement on the Structure of Land Ownership and Land Ownership Policies in Hungary.*

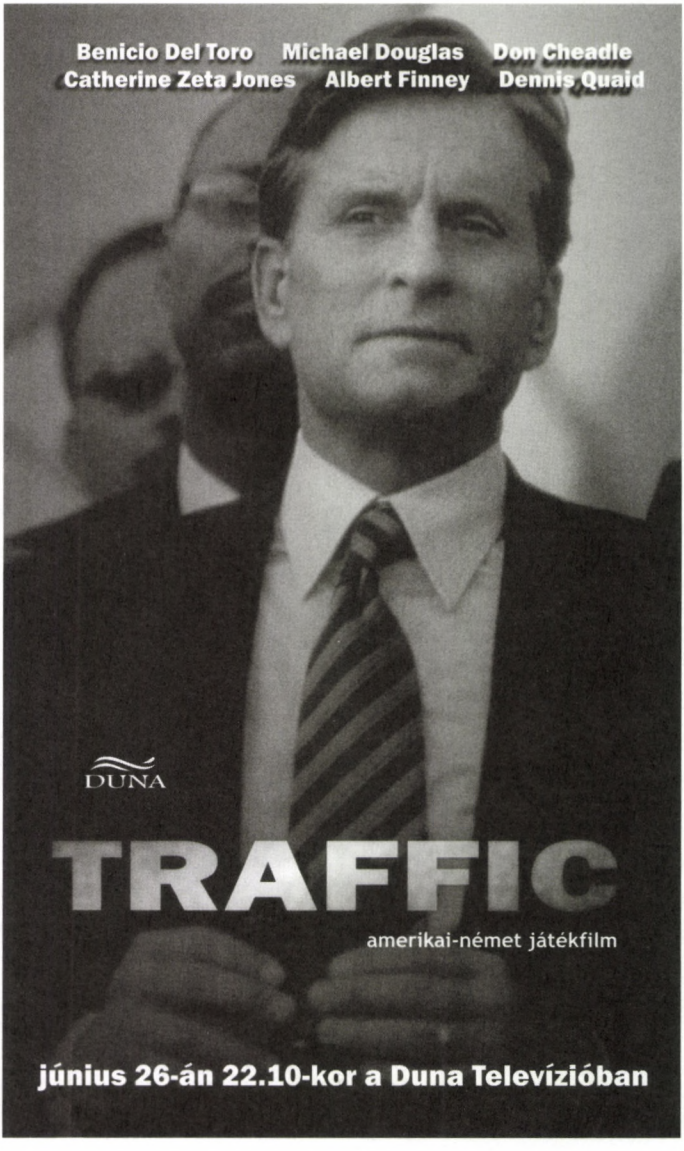
Illustrations in this issue of Magyar Szemle feature drawings and stage designs by Miklós Bánffy.

HetiVálasz

Finomra hangolva

A Heti Válasz hétről hétre
információt, műveltséget
és érveket ad az olvasóinak.

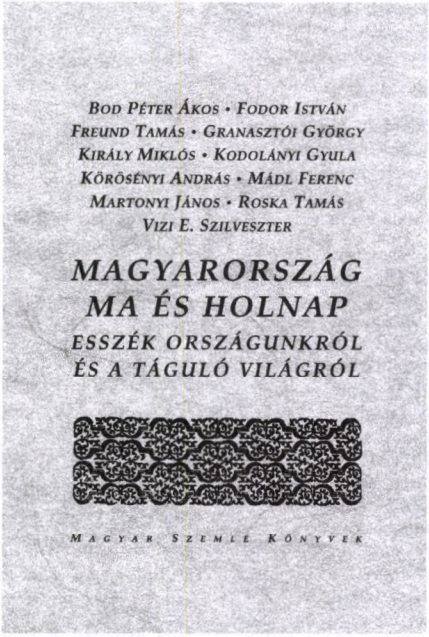

Benicio Del Toro Michael Douglas Don Cheadle
Catherine Zeta Jones Albert Finney Dennis Quaid
DUNA
TRAFFIC
amerikai-német játékfilm
június 26-án 22.10-kor a Duna Televízióban

A MAGYAR JEZSUITÁK FOLYÓIRATA

Távlatok

VILÁGNÉZET, LELKISÉG, KULTÚRA

Szerkeszti: Szabó Ferenc és Nagy Ferenc
Megjelenik évente négyszer.
Előfizetés 2005-re: 3000 Ft.
Megrendelhető: H-1026 Budapest, Sodrás u. 13.
Tel.: (36-1) 200-8054/105; fax: (36-1) 275 0269
E-mail: tavlatok@mail.externet.hu
Honlap: w3.externet.hu/~tavlatok

Ára: 2950 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés:
Abinéri Ottó
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető: Tóth Imre

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt" kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 3480 Ft, fél évre 1740 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 11 640 Ft,
légipostán: 13 920 Ft;
Európába: 10 260 Ft,
elsőbbséggel: 12 660 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi Dezső tér; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky út. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); GONDOLAT KIADÓI KÖR KÖNYVESBOLT (V. Károlyi M. u. 16.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA (VIII. Bródy Sándor u. 46.); PÜSKI KÖNYVESHÁZ (I. Krisztina krt. 26.); ÚJ EMBER KÖNYVESBOLT (V., Kossuth Lajos u. 1.); VINCE KÖNYVESBOLT (I. Krisztina krt. 34.); a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

A NAGYÚR

BÁNFFY MIKLÓS EMLÉKEZETE

NAP KIADÓ

Szerkesztette: Sas Péter
Ára: 2900 Ft

Mára a magyar társadalom egésze egyrészt meghaladta, maga mögött hagyta a hagyományos nemzetfelfogást, másrészt, mégis, nemzetnek látja magát és nemzetként is határozza meg magát. Amit magunk mögött hagytunk, az a régebbi, nemzetállami szemlélet: a nemzet testként való felfogása. Itt olyan kulturalizmusról van szó, amely egyfajta közösségi érzés kizárólagosságát hirdeti és éppen egyoldalúsága miatt könnyen kisajátítható különleges politikai ambíciók céljaira. Másrészt viszont megmarad, sőt kedvező körülmények között erősödhet a sorsközösségként felfogott nemzeti érzés. Lényegét, a mégoly megosztott társadalom benső lényegét abban lehet megragadni, hogy az élet felszíni jelei, időbelisége, valamint a gondolkodásmódok feloldhatatlan ellentéte mögött vagy felett, létezik egy időn túli egység is. Ebben az időfelettiségben képes a közösség kultúrája egybefogni a jelent a múlttal és a jövővel. Például a nemzet sorskérdéseit taglalva, vagy a múltat felidézve „én", „te", „ők" a jelen és a jövő igencsak eltérő értelmezéseit hangoztathatom, fejtheted ki, tárhatják elénk, amelyekben különösen fontos a következő körülmény. Az egyes emberen túl létezik a társadalomban élő tapasztalatok emléke, amelyben különösen fontos, hogy a szokásokat, erkölcsöket, a hatalom rendszereit, a törvényeket az elődök valamilyen módon megalapozták. Ez a nemzeti mivolt tehát igenis transzcendens módon hatja át a gondolkodásmódjait tekintve alapvetően megosztott társadalmat. Magyarország esetében 1990 óta nemzet és demokrácia összefügg és erősíti egymást, továbbá kulturális kisugárzásuk ebben az értelemben összekapcsolja a határon innen és túl élő magyarokat.

Granasztói György:
A magyar külkapcsolati stratégia kulturális keretéről

08006
9 771216 623000